

Folkeliv og Indstiftelser paa Bornholm.

Optegnelser, Skildringer og Minder fra den første
Halvdel af vort Aarhundrede

af

Ph. R. Dam.

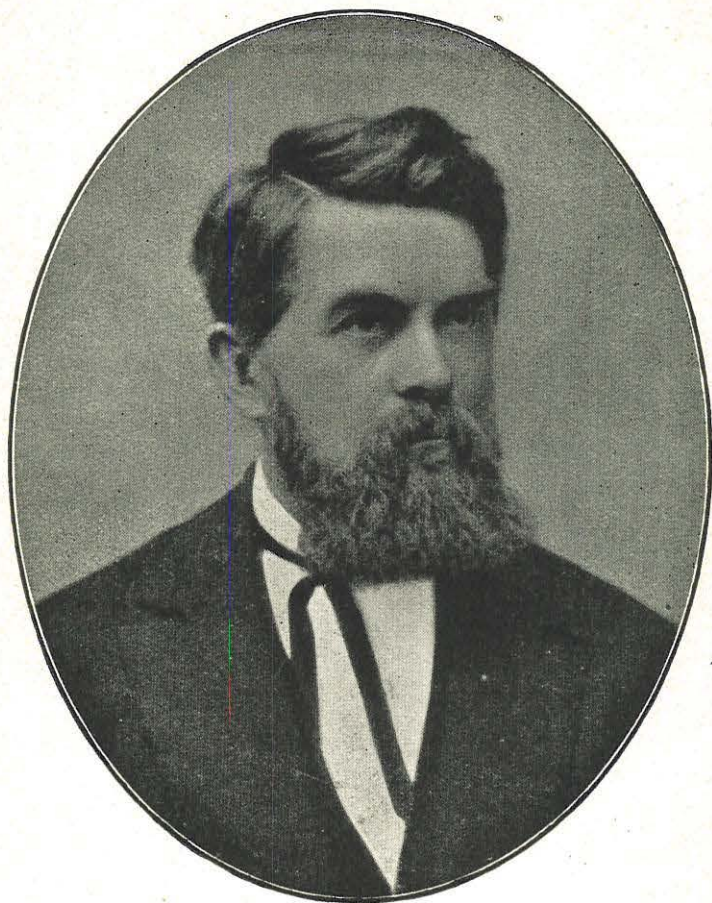
Aakirkeby Boghandels Forlag. 1933.

Skannet Jesper Vang Hansen, 2018

Hr. Baron Palle Rosenkrantz
Med Tak for "Madd i Vester Marie"

Orbidigt
fra Axel Dam.
Dec. 1933.

Folkeliv og Indstiftelser
paa Bornholm.



Folkeliv og Indstiftelser paa Bornholm.

Optegnelser, Skildringer og Minder fra den første
Halvdel af vort Aarhundrede

af

Ph. R. Dam.

Aakirkeby Bogtrykkeri.

FORORD.

Første Del af den her foreliggende Bog udkom 1895, trykt og udgivet af Gornitzka i Nexø, men er forlængst udsolgt. Den optrykkes nu her sammen med den afsluttende anden Del, der allerede forelaa færdig i Manuskript, da første Del udkom, men af forskellige Grunde ikke blev udgivet i Forfatterens Levetid. Paa Iste Dels Omslag stod angivet en fuldstændig Indholdsfortegnelse over, hvad 2den Del vilde bringe — hvilket viser, at det var Forf.s bestemte Hensigt at fortsætte.

At der bliver tillagt Indholdet af dette Skrift Værdi ogsaa fra kompetent videnskabelig Side, ser jeg et Vidnesbyrd om deri, at jeg modtog en Henvendelse fra Dansk Folkemindesamling paa Det kgl. Bibliotek med Forespørgsel om, hvorvidt Fortsættelsen fandtes i Manuskript, og med Anmodning om i saa Fald at overlade

Folkemindesamlingen dette som Laan eller til Gave. Jeg gik ind derpaa med Forbehold af at bevare Ejendomsretten til det med eventuel Udgivelse for Øje.

Man har nu fra anden Side fremsat Ønske om og paataget sig det samlede Manuskripts Udgivelse, hvortil jeg beredvilligt har givet Tilladelse. At Bogen udkommer i Fødebyen Aakirkeby i den Boghandel, som Familien har haft saa nær Tilknytning til, er mig, forstaaeligt nok, en særlig Glæde.

De fleste, der har kendt min Fader personlig, er vel nu gaaet bort, saa Forf.'s Person maa glide i Baggrunden. Han tilhører jo et svundet Aarhundrede og døde netop lige i Aarhundredskiftet. Men samtidig med, at en Bog som denne vil være af Betydning som et litterært Mindesmærke om Kapt. Philip R. Dam, der paa flere Maader har indskrevet sit Navn i sin Fødeøes Historie (se herom bl. a. I. A. Jørgensens Bornholms Historie II 1901 Side 290—292) vil hans paalidelige, oplysende og fornøjelige Beretning om Folkeliv og Indstiftelser paa Bornholm sikkert kunne paaregne almen Interesse i Betragtning af Nutidens vaagne og stærke Sans for Folkeminder og de enkelte

Landsdeles Kulturhistorie. I den Henseende er „Sandhed“ altid bedre end „Digtning“.

Jeg vedføjer en Tak til Dr. Boesen, Nexø, for Bistand ved Udgivelsen og til Boghandler Henry Andersen for det smukke Udstyr, han har givet disse „gamle Minder“.

Ordrup, i Juni 1933.

Axel Dam.

TIL MINE

BARNDOMS- OG UNGDOMSVENNER!

Hvor er I henne nu, I Venner kære
 fra Ungdomstidens fagre Blomstervaar? —
 Og enten I er fjerne eller nære,
 af vore Minder her skal flettet være
 en Blomsterkrans om Eders Hovedhaar!

Om det er stort, hvorom jeg her vil mæle? —
 derom i Vennelag der spørges ej; —
 saadan ved Minders Kildevæld at dvæle
 vi tolker her som lige stemte Sjæle
 det bedste, kæreste paa Livets Vej.

Var vore Tankers Himmel da ej den Gang
 mer skyfri, Haabets Stjernehimmel lig? —
 tilvisse jo, og derfor nu en Genklang
 højt tone skal i Samklang til en Lovsang
 om Ungdoms-Tiden uforglemmelig!

Ja, leve Minderne fra Fædres Dage
 med Billedskrift om deres Færd og Id,
 hvorpaa vi skuer rørte nu tilbage
 og paa vor Uskylds Sukkergodt og Kage
 og andre Frugter i vor Blomstringstid.

Bornholm! paa din trofaste Klippe
 jeg fødtes og fostredes op, —
 fra Barnsben mig kærligen vinked'
 din Lyng- og Skov-groede Top.

Paa Højlyngens brune Banker
 med andre Drengene i Vaar
 ved „Nydammen“s grønne Slette
 jeg gik og vogtede Faar.

Der Vibens og Brokfuglens Piben
 vemodigt, klagende lød
 gennem Luften den lune, varme,
 mens Sol gennem Skyen brød.

Og ved den smilende Aabred
 med Liljekonvallernes Duft
 i Skovkrattets fredsæle Lunhed
 jeg indaanded' Fjældets Luft.

Mens Fjælstavnen sang i Krattet
 og Maanen i nyeste Ny
 paa Aftenhimlen sig tegned'
 hist over min Fødeby.

I Snevejre og „Rog“*) jeg kørte
 paa Kane med Bjældeklange
 til Julegilder og sværmed'
 der manglede en Nat saa lang.

*) Snefog.

Ved mosgroede Fjældvæg paa Kysten,
mens Dønning mod Klippen brød,
den svævende Maages Hilsen
saa hjemligt i Tonen lød.

Ved Fiskerhytter paa Stranden,
blandt tjærede Baade i Rad
og Kobbe og „Manser“*) jeg dvæled'
og tog mig et Saltvands Bad.

Og der jeg Mænd lærte kende,
som aldrig jeg glemme vil, —
jeg lærte, at mandige Dyder
og nordisk Kraft end er til.

Alt dette — og meget mere —
et billedrigt Galleri, —
jeg agter, saa godt jeg det mægter,
fra Glemsels Død at befri.

Og derfor: Gid Pennen var Pensel,
som her jeg i Haanden har, —
ja gid en malende Kunstner, —
en af de første jeg var! —

*) Sildegarn.

INDLEDNING.

Ærede og kære Landsmænd og Landsmandinder!

Naar jeg nu skal sysle med at indsamle Boskab til Mindernes Hus og Fædrenehjem, da gribes jeg inderligt af dette kære, men vanskelige Arbejde, som i en Række Aar har foresvævet mit Forsæt. Jeg beder til Gud i Himlen ved Nedskrivningen af disse Indledningsord: Gid denne Pen maatte blive et værdigt Redskab til at gengive og sprede Sandhedens Lys og Skygge over disse Pennetegninger. Der er Stof nok, ja ret et herligt Emne i Mindernes brogede Mangfoldighed paa den fjerne Baggrund i Tiden, der optages af Fædres og Mødres, Bedsteforældres og andre Frænders og Kendingers Skikkelser, saaledes som de færdedes paa Livets vante Veje.

Her ønsker jeg endnu at indskyde et Udtryk for en Stemning, som har rørt sig hos mig

ved denne Lejlighed, og som det synes mig, at den kære Læser godt kan vedkende sig at dele med mig, uden at mistænkes eller lastes for overdreven eller blødagtig Følsomhed, nemlig denne: Vel kan der findes andre Egne paa Klobden, hvor der lever Mennesker, som til Jævnmaal er lige saa gode, elskelige o. s. v., i og for sig som vore egne i vor Hjemstavn. Men med Læserens gunstige Tilladelse, tør det desuagtet dog vistnok siges: for mig, for os, kan de ikke veje op mod dem i Barndoms-Hjemmet, der, hvor din og min Vugge stod, ombygget af vor ømme Moders Hjærte, under Smils og Taarers Ofre. Og der, hvor vi under Leg og Spil sværmede og boltrede os i Dalens Blomster-Enge, straalende i Sorgløshedens Solskin, der fandt Sjælen sit Eden; thi Livets Skygger, Storme og Skuffelser laa endnu fjernede bag Fremtidens tætte og hemmeligt dølgende Forhæng. Fædrelandet er over Maade kært; men Barndoms-Hjemmet er det kæreste af det kære, lige som Sakristien i Kirken er det helligste af det hellige. Derfor er der ogsaa for os Bornholmere Anvendelse for Digterens Ord om Grønlænderne:

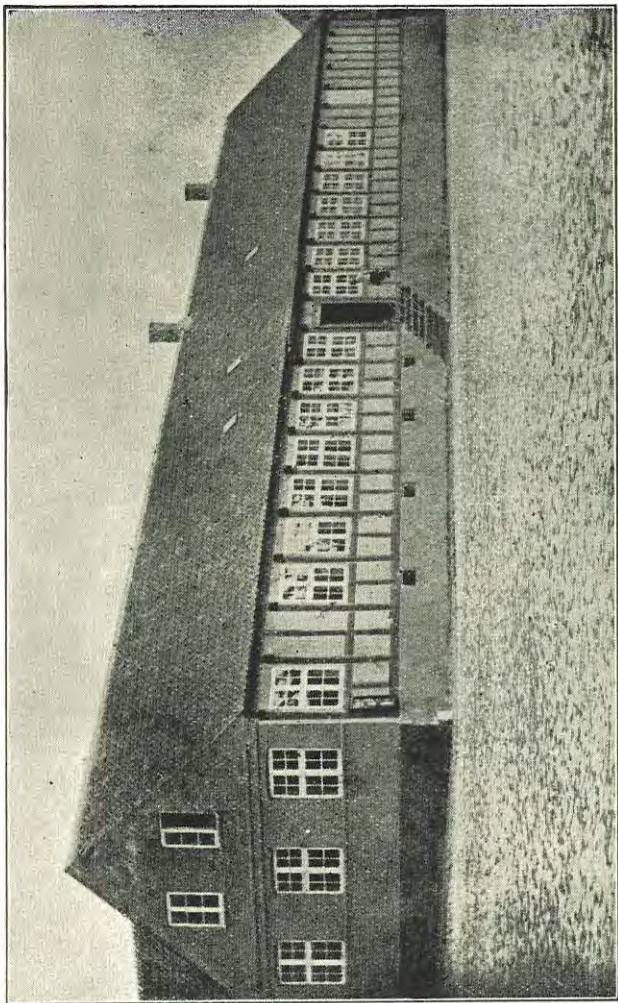
„Ej Grønlands arme Søn vil bytte
sit golde Fjæld mod kornrigt Land,

et Marmor-Slot er ham hans Hytte
og Fjældet er hans Kanaan.“

Med denne Stemning som Byggegrund og gaaende ud herfra, vil det let skønnes, at nærværende Blade er en Yndlings-Syssel, der ikke helt maa vejes efter Emnets „Storhed“, men ogsaa til Dels efter Slægts- og Venskabs-Hensyn og den Interesse, som fremavles heraf.

Det vanskeligste ved Forehavendet med nærværende Værk over Hovedet er vistnok: at træffe det rette Valg af, hvad og hvor meget der skal tages med. Thi der er mange Slags paarørende Personer og Ting at omgaas med. Og alle sværmer de som en talrig Flok Børn, hvoraf hvert enkelt strækker Hænderne ud efter Optegneren og beder om at faa Lov til at iføre sig Fortællingens Søndags- eller Stasklædning, for saaledes at samles med andre artige og mindeværdige Væsener paa Færden til Billedsalen.

Saalunde ikke uden en vis Anfægtelse ved Tanken om det vanskelige i en ret Begrænsning af Emnets Omfang og Ordning og om Rækkevidden af visse Egenskaber hos en Forfatter, for her at kunne gøre Fyldest, er nærværende Optegner dog til Slut kommen til det Udslag, at det vil være ønskeligere, at Værket sker nu



ved ham, om end paa en mindre fuldkommen Maade, end om det slet ikke skulde ske, mens det Tid er. Hensigten har været og er fremdeles, at flere Slægtleds Livsførelse og Tidsvilkaar ikke skulde times den Skæbne at blive „skrevne i Glemmebogen“. Men det, der her bydes, skulde jo være en Mindebog.

Lad det derhos herved være sagt, at alene og udelukkende for bornholmske Landsmænd har Forfatteren ikke tænkt sig denne Bog skreven. Det tør dog maaske menes og haabes, at den, trods Stoffets stedlige Begrænsning til en enkelt mindre Landsdel — Bornholm — dog ogsaa til Dels som Følge af Æmnets udprægede ejendommelige Sider, kan have det Held at blive læst af danske Mænd og Kvinder i en større Kreds.

Det nittende Aarhundrede er en Tidsalder, hvori baade den aandelige og verdslige Udvikling bogstavelig talt er gaaet frem med Dampkraft. Siden vort Aarhundredes Begyndelse og i de der efter fremfarne Menneske-Aldere, inden for den første Halvdel eller femti Aars Grænsen, er der foregaaet flere Forandringer og Omskiftelser i Sæder, Skikke og Indstiftelser end tidligere gennem flere Aarhundreder.

Dette gælder særligt og ikke mindst om

Bornholm. Og derfor er det dobbelt vigtigt — ogsaa for den danske Specialhistorie og dens Dyrkere — at der opbevares Optegnelser til Beskrivelse og Skildring af „det Bornholm, der forsvinder“. Dette er Hensigten med nærværende Optegnelser, der er holdte saa vidt muligt indenfor Virkelighedens og de givne Kendsgerningers Ramme.

Skulde der paa disse Blade — hvad der vel næppe tør ventes andet — have indsneget sig enkelte Urigtigheder og Unøjagtigheder, maaske ogsaa Gentagelser, — hvilke sidst nævnte saa let kan flyde af Stoffets Anlæg, Ordning og Inddeling i forskellige Rammer, — da bedes saadant taget med Overbærenhed af den ærede Læser. Men i hvert Fald er det Forfatterens Haab, at hans Forsyndelser i de nævnte Henseender ikke vil være ret mange eller store.

Og nu til Slut kun dette: Det bedes bemærket, at det vil afhænge af den Maade, hvorpaa dette Afsnit bliver modtaget af Læserunden, om andet Afsnit vil udkomme i Trykken.

FØRSTE AFSNIT.

A A R E T R U N D T.

Det var en Nytaarsdags Morgen, meget tidligt. I Sovebænken („Slabænken“), hvor Forfatteren, den Gang en Dreng, laa i sine Forældres lune Dagligstue, kaldet „Lillestuen“, vækkedes han ved Lyden af enkelte Bøsseskud ude fra de nærmeste Gader i hans Fødeby, det vil kort og godt sige: der blev „skudt Nytaar ind“. Med større eller mindre Pavser smældede et Plaf! og atter et Plaf! — sommetider Plaf!-Plaf!, naar et Par Skud faldt omtrent samtidigt.

Mørkt var der endnu i Stuen og bitterlig koldt. Det følte paa Ører og Næsetip, der ragede frem over den varme Overdyne, som den kære Moder havde udrustet sin Drengs Natteleje med.

Der blev tændt Lys.

Samtidig lød Husfaderens Røst: „Staa nu op, Bælla*), nu kommer Piber og Trommer!“ Han var nu ogsaa i Færd med at staa op og klæde sig paa. Og han vidste saa godt, at det var herlig Sjøv for Børnene, denne støjende Morgen-Koncert, der var saa kraftig og gennemtrængende i Tonerne, at „Kalken dryssede af Væggene“ — som det hed sig. Men for alle Mennesker, baade ældre og yngre, var denne Tordenmusik en Opstrammelse, en Opmuntring til at forlade Dynerne og staa tidligt op paa Aarets første Dag. Er dette da ikke et smukt og passende Udtryk for det Tankesæt, hvorledes Godtfolk burde tage den velsignede Tid i Agt og ikke sove for meget af den bort — i Aarets Løb? Nytaars Morgen gik — efter gammel Skik og Brug — Borger-Musikken, 2 Pibere og 2 Trommeslagere (lige som i andre Byer) i brun Mundering, hvortil hørte en tappert udseende Sjako med „Sjupper“ og „Kordonger“, omkring og purrede Folk op af Dynerne ved deres rystende og øredøvende Larm i Husene. De spillede da to, tre „Turer“, de nyeste Marscher fra sidst afvigte krigerske Øvelser af Borgervæbningen paa Byens Allarmplads.

Folk kom da ilstomt i Klæderne og stod

*) Børn.

med neglsprængte Hænder og frostbidte Ører, rystende af Kulde over hele Kroppen, mens Frostens dejligste Isblomster prangede paa Vinduesruderne. Da der saaledes højliggen trængtes til Varme i Kroppen, gæstbødes og opvartedes der af Husets Folk, først og fremmest med Honning og Brændevin („Hønnu aa Brænjevin“) i store Glas, og dernæst med Kaffe og Boller.

Saa gik Spilleværket videre i Byen i knitrende Sne- og Frostvejr; Gadedrengene i tætte Klynger bag efter med Hujen og Skrigen:

„Peter, Peter, Peter Kaas, hvor har du va'd henna?“ o. s. v.

Nogle trak med Kælker.

Skudt Nytaar ind paa Kraft blev der fremdeles, saa det knaldede om Ørerne fra Gadehjørner, Gaarde og Haver. (Det var forbudt; men Politi mærkedes der ikke noget til.)

Enkelte Gange fik en Bøsse Nykker — og klikkede. Grin og Løjer! Drengene raabte og sang:

„God Nat min Ven, nu rejser jeg til Holland! klik, klik, klik!“

Men alt imens gik Spillemændene videre og videre i Byen, deres midlertidige Undergang i Møde. Thi det var Lov og Vedtægt paa disse

Højtider: „Ingen Husdør forbi!“ Og gæstbudt med Honning og Brændevin blev der over alt. Saaledes gik det, saalænge Spillemændene kunde staa og gaa paa Benene. Det varede langt hen paa Formiddagen. Saa holdt Byens gamle Sjælehyrde en kort Prædiken i den ligeledes gamle, ærværdige Kirke. (I tidligere Tider havde Præsten det Hverv at kundgøre og oplæse kongelige Anordninger fra Prædikestolen; men saadan verdslig Gudstjeneste blev afskaffet ved et Reskript af 2. November 1825.)

Derefter kørte Bønderne hjemefter med Kaner og Bjældeklang, og med Gadedrengenes Snebolde i Nakken. Hvilket blev gengældt med Piskesnærte om Ørerne paa de efterstræbende Deltagere i Optoget, alt under Udraab af Eder og Forbandelser fra begge de stridende Parter.

„Hvad e ded for nonna Flabbastrejer, jera sakrementskedes Gaderagga!“ raaber en fortørnet Bondemand.

„Bonadosmer pakka daj me dina gamla Øjakrikker, visp bara væk,“ raaber en Dreng med skingrende Røst.

Da dette Optog var altfor flygtigt til at forslaa for de unge Kamphaner, der nu havde faaet Blod paa Tanden, fortsattes Kamplegen

indbyrdes mellem dem, — med Snebolde og Skarnsord.

„Der fikj du en li'e i Brikkan!*) Vænner du Rygj, ska du ha paa Skratan**), dinj Bylsing!“ raaber en af Kamphanerne. „Nej, jå e kje na'en Kjæling, jå, kom barstans du, dinj Snørsnud!“

Første Angriber: „Snørsnud ded kanj du sæl varra, — jå e kje bonge for en hel Grisa-lykkja fulj ud aa søddena Knadringa som du!“

Saalunde yppes livlig og skrap Samtale under Haandmænget — lig de homeriske Heltes Idræt foran Troja i Oldtids-Kæmpefolkenes Hvedebrødsdage. (Som forøvrigt maaske turde være mere Digt end Virkelighed). Politi mærkedes der fremdeles ikke noget til.

For øvrigt blev Slædeføret udbyttet med stor Ihærdighed til Gæsteri og Gilder hos Slægt, Venner og Kendinger, til Dels som Efterslæt af Julegilderne. (Men nærmere herom, naar vi komme til Juletiden.) Dog var det almindeligt at forstaa Sagen saaledes: Naar Hertug Knuds Dag var oprundet, som kommer og „kører Julen ud“, da var det ogsaa forbi med Julestemningen og Gæstesindet, saa at der ikke længer kunde stilles saa store Forventninger dertil, som før den Tid.

*) Brystet. **) Ryggen.

Hellig tre Kongers Dag (den 6te Januar) blev hellig- og festligholdt paa forskellige Maader. Det var temmelig almindeligt at støbe tre-grenede Lys, „hellig tre Kongers Lys“, som tændtes ved Højtiden, somme Steder i Forbindelse med Bøn og Salmesang.

Enkelte Steder fandt formelig Festoptog Sted, navnlig i Rønne. I denne By gik nogle af de bedste Borgere, udklædte i æventyrlige Dragter, gennem Gaderne, syngende Salmer og Sange. Formanden bar en lysende Stjerne i Spidsen af Toget.

Herom skrives i „Bornholms Avis“ for den 5te Januar 1889:

„I Aften for 50 Aar tilbage gik „Stjerne-sangernes“ Tøg gennem Rønne Gader. Nu Afdøde Skomager M. P. Bidstrup bar Stjernen. De østerlandske Vise, der, ledede af Stjernen, kom til Jesus i Bethlehem, fremstilledes af de nu ligeledes afdøde Rønneboere, Smedemester Kr. Holm og Malermestrene O. Boss og Karsten Boss. Derefter fulgte 12 af Byens ansete Borgere, der skulde forestille de 12 Apostle. De bar Begfakler, var udklædte i Fantaside dragter og sang Salmer til Musik af Orkester, der ledede Toget.

Disse Forestillinger er forlængst ophørte

overalt, fordi de siden ofte udartede til højst anstødelige Narrestreger og derfor vakte Forargelse.“

I lange Tider, lige fra Aarhundredets Begyndelse og langt ind i dette, var den 28. Januar en meget fremtrædende Mærkedag som Frederik d. sjettes Fødselsdag, (den Gang kaldet „Gebursdag“.) Den nævnte Konge var elsket og agtet i over Maade høj Grad paa Bornholm, og Folks Stolthed og Ære. Mænd af den rigtige gamle Skole satte Kongen saa højt i deres Tanker, fordi han blandt Evropas Fyrster stod som „Suveræn“, (Enevolds-Hersker), hvilket havde forskaffet ham umaadelig stor Anseelse og indbragt ham mange Fordele. Saaledes bl. a. paa Kongressen i Wien 1815, hvor han var til Stede.

Her havde Kongresfyrsterne netop været samlede til Møde i det Øjeblik, da Napoleon den førstes Tilbagekomst fra Elba til Frankrig rygtedes. Alle de andre Kejsere og Konger løb hid og did imellem hver andre, betagne af en panisk Skræk. Men kun Danmarks Konge var da saa overmaade rolig. Der blev endog hoveret over, at han ved denne Lejlighed havde nyttet

Øjeblikket med Snildhed og udslettet nogle Beter, der havde ramt ham paa Spillebordet, thi de Herrer Fyrster havde just været i Færd med at spille Kort (rimeligvis temmelig højt!). Om dette dog ikke skulde være mere Digt end historisk Virkelighed?! Men fortalt blev det.

Det var temmelig almindeligt paa Bornholm at holde „Kongebal“ den 28de Januar. Der gik da en Liste omkring, hvorpaa lysthavende Deltagere kunde tegne sig med deres Damer. Indbydelsen indeholdt Oplysning om, hvad der kunde ventes for Pengene med Hensyn til Mad- og Drikkevarer, Musik, o. s. v.

Ikke alene i Byerne, men ogsaa i enkelte Landsogne blev Kongedagen festligholdt ved Bal. Nogle Steder havde Anledningen fremkaldt en stedlig Digters „Sang for Kongen“. Den blev i Mangel af Bogtryk afskrevet efter Diktat af saa mange som der ønskede det. De tog da Sæde omkring et Bord og udførte Mangfoldiggørelsen af Festdigterens lyriske Stemnings Tolkning. Den gik da gerne paa Melodien: „Kong Kristian stod ved højen Mast“, eller: „Borgundarholm fra Arilds Tid var Gud og Kongen tro“. Rene og skære Drikkeviser var derfor ikke bortviste.

(For øvrigt henvises til Omtalen af Gilder og Selskaber i Almindelighed.)

Den 22de Februar, Almanakens „Peders Stol“, blev kaldt „Peder med den varme Sten“ („Pær me denj varma Steninj“). Dermed antydes, at paa den Tid skulde Tøvejret indtræde.

Den 25de Februar, med Helgennavnet Mathias, blev kaldet „Raaga-Massa-Da“. Raagerne skulde nemlig paa den Tid kunne ventes tilbage fra deres Trækfugle-Rejse til de sydlige Lande. Dette slog dog ikke al Tid til, ofte timedes der de sorte Skrighalse den Skæbne — hvorover de lydeligen udtrykte deres Gnavenhed, — at de genfandt den kære bornholmske Jord dækket over med Vinterens hvide Snelagen. De tog under saadanne Omstændigheder deres Tilflugt til Strandkanten, helst hvor der fandtes lune Skovkløfter, Møddinger og deslige, indtil blidere Kaar tilbødes dem. Raagen, om end paa en Maade Bornholms Nationalfugl, saa som den ingen Steds i Danmark møder i talrigere Selskab end her, har dog aldrig været synderligt yndet. Dens Hærgning paa Korn- og Kartoffel-

Markerne gjorde større Skade end tilbørligt; og den var ikke Sangfugl nok til som saadan at kunne yde Vederlag for Oppebørslen af dens legemlige Fornødenheder. Vore Forfædre længtes derfor ikke efter at gense disse flyvende Hærskarer, og det bedrøvede dem ikke, naar det gamle profetiske Udsagn om Raagernes Ankomst glippede. —

Venskabet var heller ikke større, end at det i et Tidsrum af flere Aar var anordnet, at Bønderne som en Slags Skat skulde aflevere en bestemt Mængde Raagehoveder paa Amtstuen, for at fremme Udryddelsen af disse skadelige Fugle. Men denne nu for Tiden fravigede Forholdsregel har ikke været i Kraft og Gyldighed siden langt tilbage i vort Aarhundrede.

Fastelavns-Tiden viser straks paa Forhaand sin ryggesløse Lunefuldhed derved, at den ikke underkaster sig Almanakens Tugt og Orden ved at binde sig til de samme ens bestemte Dage Aar efter Aar. Kun er Februar dens Yndlings-Maaned.

Fastelavns-Mandag var i vort Aarhundredes Morgen ved sin Karnevals-Stemning

og sine Løjer en Lystighedens Dag, trods nogen, til at gøgle og slaa Gækken løs, „baade i By og paa Land“, som det saa omhyggeligt hedder sig ved den Slags Mindeværdigheder. Hovedsagen var Ridning til Rings. Ungdommelige Mænd, mest Tjenestekarle, klædte sig ud i brogede, fantastiske Dragter — blandt hvilke der gerne skulde være en, der forestillede en gammel Kærling —, satte sig til Hest og rottede sig sammen til en større eller mindre Trop („Eskadron“) under en dertil valgt „Formand“s Ledelse. At Ringrytterne havde Maske paa, er vel noget nær en Selvfølge. Ellers var Udklædningen og Rollerne højst forskellige. En kunde forestille „Napoleon“, en anden „General Morru (Moreau?)“, en tredje „Admiral Nelson“ o. s. v. Ved Hjælp af vældige trekantede Papirshatte, med eller uden Frynser, udstafferede med Glasperler, Guldpapir, smaa Spejle o. d. l., fik Personen en ret Ærefrygt bydende Skikkelse. (At historisk navnkundige Mænd og Helte stafferedes ud efter fattig Lejlighed i Lighed med Fjællebods Skuespillernes Overskrift paa Stads-muren: „dette skal være Troja“, vil maaske efter Tidsaadens Omskiftelighed ikke forarge saa meget, som man skulde tro. I Retning af

„store“ Mænds Værdsættelse i Menneskenes Ihukommelse og Omdømme er den gamle „Forgyldning paa Sct. Gertrud“ stærkt i Færd med at falde af, og der synes at herske Meningsforskell og Strid om, hvor vidt den skal opfriskes og fornyes efter den gamle Værdsættelses-Maalestok eller efter en nyere Tids, der kaster Vrag paa „Traditionen“ og betragter „Storheden“ i mange Tilfælde med skeptiske Blikke. Ja, saaledes er nu engang vor Tids Aand paa mange Steder. Paa andre Steder vil det paradiske ved en „stor“ eller historisk navnkundig Personligheds Fremstilling til Skue for profane Blikke vistnok øve en ubehagelig Fornemmelse. Enhver har jo i saa Maade sin Frihed til at følge sit indehavende aandelige Væsens Drift. (Traditionen er ikke al Tid Aandsfriheden overlegen).

Der var andre blandt Ringrytterne, der skabte sig som rene Uhyrer og Vrængebilleder, uden at pynte sig med Vrængebilleder af historisk navnkundige Personers Fjer.

Og disse var „Kællingen“s farligste Efterstræbere. Selv om den paatagne Figur var den forfærdeligste Heks, der tænkes kunde, smisgede det omkring hende med Tilbedernes lokkende

Talemaader, saa som: „Gje maj enj Kjys, min dajlia Dokka, saa ska du faa enj Syp!“ Kællingen knibsk: „Fi dinj rælia Kar!“

Blandt andet var der engang en, der kørte paa Kælke med en lille Hest for. Mennesket havde udstoppet sin Ryg med en Pukkel, hvorpaa der var fæstet en Plakat med Paaskrift: „Pukkelsnøg paa Borringholm“.

Ved Ridningen til Rings kappedes der om med en Trækaarde eller Hasselkæp at stikke til Ringen, som var løselig fæstet til et Tov tværs over Gaden, og opfange den paa Kæppen. Den, der saaledes i flest Omgange vandt Prisen, blev Sejrherr og nød adskillig Gunst og Udmærkelse ved det paafølgende Gilde. Her udgjordes Spise- og Drikkevarerne for største Delen af Honning og Brændevin i Ølglas eller i Skaale med smaaskaarne Kommens-Kringler i til at søbe med Ske. Endvidere Puns og Fastelavns-Boller.

Enkelte sjældne Gange red en dristig Ringrytter ind i Stuen til Folk og modtog i overordentlig Grad Bifald, Hyldest og Opvartning.

I det dertil bestilte Hus, hvor Gildet foregik, krydredes Drikken med Sang og Drikkeviser

langt ud paa Natten, saa som en gammel vel kendt, hvori det lyder:

„Hurra for dig og mig, siger jeg,
den Dag forglemmes aldrig!“

Og en anden:

„Lad os nu glade være,
for her er Mad og Brændevin!“

Somme Tider var det saaledes ordnet, at der kom Piger med til Fastelavnsgildet. Da blev der Dans til den lyse Morgen. Men det blev ogsaa Aarsag til Uenighed og Klammeri, mere end ellers, der let kunde udarte til Haandgribeligheder og Slagsmaal, hvilket ikke var uden Eksempel, efterhaanden som Drikken gjorde sin Virkning og slog sig sammen med Kæresteri-Skinsyge mellem Karlene.

Herpaa kan fremstilles en lille Prøve:

Mikkel Rys: „Hør vedst du hvad, du Hans Jørn Kortelong (den tiltalte havde et kort og et langt Ben) du est denj ona hanj gloe maj enj Skork!“

Den tiltalte: „Hva sæjer du dinj Brøkjævt (M. R. var meget tyk i Kinderne, „Kjævtana“) — „Har du Lyst, saa har jâ Mod!“ Og Tale- ren smøgede Trøjeærmerne op. Saa traadte Kammeraterne imellem og fik dem til at holde

sig mere rolige. Der blev da skumlet om, at Striden hidrørte fra, at begge de stridende gjorde Haneben til Degnens Tjenestepige Karna.

En Fastelavns Mandag frembød ogsaa andre Slags Løjer end Ridning til Rings. Der var udklædte Personer til Fods, enten enkelte eller i smaa Sammenrottelser, for det meste Drengene.

Mest mærkelig var dog i sin Tid en ældre Mand og Smed i Aakirkeby, der har efterladt sig flere ret kostelige Krøniker om Fastelavns-Mandags Løjer. En af disse skal nu her fortælles.

Det var en Fastelavns Mandag i Begyndelsen af Trediverne, at denne Smed havde klædt sig ud i en noget mørkagtig Pelsfrakke, (Farven kan ikke nøjagtig betegnes), men brunrød havde han malet sig i Aasynet, og en stor trekantet Hat havde han paa Hovedet. Saaledes udstyret gik han hen og hilsede paa en Købmand, der var kendt for sin Gæstevenlighed: „Bong sjur, Hr. Købmand, jeg er General Morru*) fra Rysland og ønsker Kvarter“.

Købmanden: „Det er mig en stor Ære, vær saa god at træde nærmere, maa jeg byde Generalen en Snaps?“ „Generalen“ sagde:

*) Moreau.

„Tak, mange Tak!“ Og det skete med to, tre Stykker.

Derpaa udtalte Værten sig meget smigrende om sin Gæstes Sprogfærdighed, idet han sagde: „Hr. Generalen har allerede tilegnet sig stor Færdighed i at tale bornholmsk.“ „Aa ja, aa ja, ret godt!“ svarede Gæsten med megen Selvfølelse.

Men da nu Afskeden stod for Døren, kunde Værten ikke længere dy sig, men ytrede: „Farvel Mads (thi det var Mandens Navn) og velbekomme Sypene!“ Og „Generalen“ gik for at gøre Gæsteri paa andre Steder. Men hans Lykke hos Købmanden havde forledet ham til Overmod, hvilket kom ham ilde tilpas, hvorom nu skal fortælles.

Han gik videre i Byen hen og hilste paa en Overkonstabel Ole P. „God Dag Hr. Overkonstabel og tapre Krigsmand!“ Og derpaa gentog han, hvad han havde sagt ved sit Gæsteri hos Købmanden.

Men straks blev den djærve Underbefalingsmand gram i Hu, da han hørte Ord som „General Morru“ og „Rysland“. Han sprang hen, greb sin Sabel fra Kakkelovns Krogen og udtalte med stærkt fortørnet Røst: „Hvad, er

du General Morru fra Rysland, saa skal da den Onde han lette din syndige Krop! Vil han ud med sig, Spion og Forrædder!”

Og med Lynets Fart gav Manden sig til Bens og kom ud igen, glad over, at han ikke havde faaet den mindste Rift af den drabelige Overkonstabels Sabel. Nej, den Karl var jo ikke oplagt til Spøg! Men lige vel var det meget uheldigt, thi ellers havde han haabet at erobre en Syp, eller to, tre, hvilket nok egentlig var Øjemedet for hans krigerske Idræt. Han holdt saa over Maade meget baade af „blanke“ og „røde“ Sype.

Den Skik, at de Husfæller, der kom først paa Benene Fastelavns Mandag, gik omkring og gav de andre Fastelavns Ris, hvorfor der skulde bødes med Boller, udøvedes for det meste af Børn og barnlige Sjæle, men var, lige som de fleste andre gamle Skikke, meget mere almindelig end nu til Dags.

Egentlige Maskerader (Maskeballer) vare ikke ret almindeligt i Brug. Maskering og Ud-klædning fandt dog enkelte Gange Sted ved sluttede Selskaber og Gilder (Familiegilder).

De næstfølgende Dage, hvide Tirsdag og Aske Onsdag omtaltes som havende den

Ejendommelighed ved sig — om end vistnok kun faa troede derpaa — at den Tirsdag saa mageløst egnede sig til al Slags Vask, alt, hvad der vaskedes blev da saa dejlig rent og klart; hvorimod alt, hvad der blev vasket den Onsdag, blev fordærvet, „askegraat“, saa det næsten aldrig var til at faa rent mere.

Den 21. Marts (Benediktus) blev kaldt „Svina-Bejntinj“. Da var det paa Tide at lade Svinene søge deres Føde ude omkring paa Markerne. Hvor der var Adgang til saadant, bleve de drevne til Skovs.

„Fraue Nat“ kaldtes paa bornholmsk Dagen, eller rettere sagt Natten den 25de Marts, i Almanaken nævnt Mariæ Bebudelse. Herom drejede der sig det overtroiske Sagn, at der den Nat kunde findes Penge ude paa Markerne eller i Skovene, naar to Brødre gik ud at søge. Men der maatte ikke tales under Vejs, saa længe det gik for sig. Engang var to Brødre gaaet ud for paa den Maade at prøve Lykken, og de fandt en stor Kobberkedel fyldt med Sølvpenge. De tog da fat paa at bære den hjem. Men da

saa den ene Broder blev træt og hviskede til den anden: „Lad os hvile lidt“, saa var hele Herligheden forbi — Kobberkedlen med Pengene sank ned i Jordens Skød.

Skærtorsdag og Langfredag. Det var tidligere mere almindelig Skik end i de sidste Menneske-Aldre, at kristne Mennesker Skærtorsdag skulde spise Kaal (egentlig syv Slags sammenkogt), og for Langfredag lød den hellige Spiseseddel: kogte Æg og Melgrød.

Paasketiden var i det hele en ringere Fest end Julen. I Folkemunde lød saaledes Ordspillet: „Rige Jul og fattige Paaske“. Dog havde ogsaa Paasken sin Udmærkelse: Paaske-Æggene med Maling og Forgyldning paa, og ligeledes Paaske-Lammene var Børnenes Fryd og langt mere i Skik og Brug end i vore Tider.

Præsterne kunde sagtens leve højt i Paasken, de fik 1 Lispund Sigtebrød og 1 Snes Æg af hver Gaard. Degnene levede kun halvt saa godt — de fik det halve af disse Ydelser, der nu alle til Hobe ere afløste af Penge-Vederlag. (Det er den tidligere saakaldte „Paaske-Rettighed“).

Indtil 1830 blev der ikke holdt noget Marked paa Bornholm. Men ved kongeligt Reskript af 21de April nævnte Aar indstiftedes Holdelse af Kram- og Kreaturmarked i Aakirkeby at holdes den første Søgnfredag i April og Oktober Maaned. Et Par Gange fandt saadant Sted i Forening med Væddeløb. (Se Stykket herom).

Foraaret og Vaararbejdet paa Marken synes at have indfundet sig tidligere for et Par Menneskealdrer siden. Der kunde ses Plove og Harver at rykke i Marken allerede i Slutningen af Marts og mere almindeligt i Begyndelsen af April. Enten kom Foraarsvarmen tidligere i Luften, eller ogsaa frygtede Bonden ikke saa meget for at pløje sin Jord i en mindre „pløjetør“ Tilstand.

Efter Grundsætningerne for det nu gældende Jordbrug skyes alt for vaad Pløjning som Pesten, da den paa en fordærlig Maade fremavler alskens Ugræs paa Kornets Bekostning. I hine Tider var det temmelig almindeligt, at Sædlægningen var bragt til Ende omtrent den 1ste Maj, senest i Midten af denne Maaned.

Til Byg pløjedes 2 Gange, foruden Efteraars-Pløjningen, sidste Gang paa den Tid, da Kirsebærtræerne begyndte at sætte Blomst. (Se forøvrigt: almindelig Oversigt under andet Afsnit.)

I Bornholms Kommandantskabs Parolbefaling for April Maaned stod i en Række af mange Aar følgende Post: „Søndags-Ek-sersitsen med de nyskrevne og uøvede af Artilleri-, Dragon-, Infanteri-, Jæger- og Borger-Kompagnierne begynder Søndagen den (her nævnes en Søndag omtrent i Midten af Maaned) og fortsættes indtil nærmere Ordre“. Disse Vaabenøvelser paa en Plads i Nærheden af Kirkerne nogle Timer før eller efter Guds-tjenesten holdtes 3—4 Søndage i Rad ind i den næstfølgende Maaned og fortsattes efter Høst. De unge Væbningsmænd mødte i Reglen i deres egen borgerlige Dragt.

Den 1ste Maj udmærkede sig i flere Retninger, saa som:

Da kundgjordes i Kommandantskabets Parolbefaling:

„Fra 1ste Maj og indtil videre gives ikke Brændsel eller Lys til Rønne Hovedvagt.“

„Fra 1. Maj anlægge Artilleristerne de hvide Lærredsbukser i Tjenesten.“

Endvidere:

„Efter aller højeste Ordre i Kommandantskabets Instruks af 24de Juli 1817, 8de Post, holdes Sessionen for dette Foraar saaledes: o.s.v.“

I Reglen var det i Midten af Maj Maaned, herredsvis 4 Dage i Rad i Rønne, Hasle, Svaneker og Neksø, „paa Raadstuerne som vedkommende Borgerkompagni-Sjefer havde hos den civile Øvrighed at udbede overladte til Sessionsmøde. Den tjenestegørende Major (von N. N.), Dragon-Major (von N. N.) og Avditør og Regnskabsfører (N. N.) tiltræder Sessions-Kommissionen. Overlæge (N. N.), Kompagni- og Eskadrons-Sjeferne og en subalterne Offiser pr. Kompagni og Eskadron møde ved Sessionen“.

(Ligeledes om Efteraaret midt i November Maaned.)

Paa Sessionen blev det unge Mandskab taget i Ed (det kaldtes „at sværge Kongen“), og forøvrigt ordnedes Ansættelser, Forflyttelser og Afskedigelser ved de forskellige Vaaben-Afdelinger.

Læge-Undersøgelse eller Vragen („Kassation“) fandt i Reglen kun Sted, naar det af visse, bestemte Grunde forlangtes. Derimod kunde der forefalde ret pudsige Tilfælde, som f. Eks. naar en Mand af en Fejltagelse hjemme fra i Stedet for en Døbeattest leverede Sessions-Kommissionen en Avktions-Regning, eller havde ved en Fejltagelse taget sin „Konne“s. Eller: naar en af de unge Væbningsmænd af Majoren blev tilspurgt om: „Ved hvilket Kompagni staar du“, og Svaret da lød: „Jå staar inte ved nogged Kompeni, men jå har vaed Springara ver Pærs Kjerke i 3 Aar“. (Hermed sigtedes aabenbart til Vaaben- og Legemsøvelserne ved Kirkerne.)

Straks efter, at der var „Sæd lagt“ om Foraaret, blev Faar og Ungkvæg, „Nødkalve“ og Svin, sjældnere unge Heste, drevne op i Højlyngen til Græsning, hvor Dyrene da kunde opholde sig i Uger og Maaneder uden at komme i Hus, lige indtil Indhøstningen var til Ende bragt.

I Slutningen af Maj eller Begyndelsen af

Juni stod at læse i Kommandantskabets Parolbefaling:

„De faste Batterier og Skanser i Stand sættes fra den (her nævnes Dagen) og følgende Dage under Opsyn og Vejledning af Artilleri-Kompagni-Sjeferne, som 8 Dage forud have hos de Herrer Byfogeder at rekvirere de fornødne Skansesarbejdere, Heste og Vogne“.

I Kommandantskabets Parolbefaling af 1ste Juni eller nærmeste Dag, stod gerne en Post med Overskrift:

„Eksersitsen angaaende:“

Denne Ordre lød i Reglen saaledes:

„Samtlige Offiserer, Underoffiserer og Musikpersonale af Militzens Artilleri-Kompagnier, Dragon-Eskadroner, Infanteri-Kompagnier, Jæger-Kompagnier samt de tjenestedygtige Offiserer og Underoffiserer af 1ste, 3dje, 4de, 5te, 6te og 7de Borger-Kompagni, indkaldes til 6 Dages Instruktion og Eksersits ved Rønne (her nævnes Dagene), hver Dag fra 7—12 Formiddag med 1 Times Hvil og fra 3—7 Eftermiddag med $\frac{1}{2}$ Times Hvil. Offiserer og Underoffiserer af Dragonerne møde til Hest.

Derefter indkaldes herredsviis Offiserer, Underoffiserer og Menige af den regulære Militzes

Kompagnier til 4 Dages*) Instruktion og Øvelse. (Her nævnes Dagene for Vester-Herred ved Rønne, for Sønder-Herred paa Risbobjerg, for Øster-Herred paa Frændemark ved Svaneke og for Nordre-Herred ved Hasle.) Hver Dag fra Kl. 7 Morgen til 2 Eftermiddag med en Times Hvil.“

Sanct Hans Aften var en stor Festtid. Da samledes Folk fra hele Øen ved Kilden („Koldekilde“) i Almindingen**), et Sted, der i ældre Tider var af omtrent lige saa stor Betydning som den navnkundige Sct. Helenes Kilde i Nordsjælland. Venner, Slægtninge og Kendinger hele Landet over havde da den bedste og sikreste Lejlighed til at mødes og glæde sig ved hverandres Selskab. Kilden var da overbygget med en Løvhytte, og der fandtes i ældre Tider en Spand fyldt med Vand, hvori Kildesgæsterne kunde slippe en Sølv- eller Kobbermønt til bedste for de fattige. Disse mødte forøvrigt selv tillige med Krøblinger, Vanføre og Syge og lejrede sig omkring Kilden med

*) Enkelte Aar 6 Dage.

**) Almindelig udtalt: „Almingen“.

Krykker og Stave, for at gøre deres Krav til Barmhjertigheden gældende. De syge besjæledes i Særdeleshed af Forestillingen om Kildevandets helbredende Kraft og kappedes om at faa deres Bægre fyldte, som de derefter tømte, idet de bad til Kildens Skytshelgen.

Der hørtes da megen Klynken, Stønnen og Jamren af disse Skæbnens Stifbørn.

Betydelig langt tilbage i Tiden var Kilden ogsaa Samlingsplads for Øens Slagsbrødre. De mødte efter formelig Tilsigelse og Krigserklæring fra forskellige Sogne, for at udkæmpe gemte men dog ikke glemte Mellemværender, og det var da en Æres-Sag for det Sogn, der kunde sejre. I Begyndelsen af vort Aarhundrede var det dog næsten forbi med disse Næve- og Hasselkæp-Kampe, men der levede endnu Mænd, som kunde mindes dem og maaske ogsaa havde været virksomme Deltagere deri.

Oppe i Skoven, paa „Jomfrubjærget“, syd for Kilden var oprejst nogle tarvelige Telte med Beværtning (Snapse, Øl og Kager). Spillemænd paa Violin, Klarinet eller Fløjte udæskede til Dans. Lidt Legetøj og Nyrnberger-Kram var der somme Tider ogsaa at faa til Børnenes Fornøjelse (f. Eks. pæne Træsabler, Leddemænd, Skrigedukker).

Der kom alle Slags Folk til Kilden, baade „store“ og „smaa“. Landets fornemste og mest ansete Familier kom her sammen med Gavtyve, Spekulanter og Tiggere. Den Gang havde Folk ikke noget Begreb om forskellige Folkeklasser og Foreninger. Det var kun rent personlige Forskelligheder og Afskygninger, der gav Forsamlingen et noget broget Præg. Men alle morede sig i Fællesskab ved de tarvelige Forlystelser, der frembød sig, og enkelte var ikke fri for at have paadraget sig en lille Rus hen imod Aftenstunden.

Enkelte kendte Personer med afstikkende Ydre og Væsen havde den Vane at indfinde sig Aar efter Aar og bidrog til at gøre et Indhug i Ensformigheden. En temmelig stadig Gæst i Almindingen Sct. Hans Aften var i mange Aar en høj, svær Karl, der gerne gik barfodet. Hans folkelige Navn var „galna Jens“. Han havde den Vane at drive om og gøre Løjer med Pigerne ved at prikke dem i Nakken, for at faa dem til at dreje Hovedet om, hvilket Øjeblik han da snildelig nyttede til at rane sig et Smækkys til.

En Skorstensfejer, Lars Borg, mødte nok, efter hvad der siges, enkelte Gange i sin

Arbejdsdragt. En Mand var der ogsaa Tale om, ved Navn Maler. Han faldbød naturhistoriske Billeder (med Bjørne, Paafugle, Hvalfiske, Krokodiller o. s. v.), som han selv havde tegnet. Til dagligt Brug gik denne Mand omkring paa Landet og faldbød sine Billeder for et Maaltid Mad og helst tillige Tran til at smøre sine Støvler med.

Hen imod Trediverne begyndte Sct. Hans Aftens Festen i Almindingen at komme i stærk Tilbagegang. Den Skik mellem Karle og Dreng, at ride Vædderidt paa Hjemturen fra Kilden har dog for en Del holdt sig til vore Dage. Der opdukkede nye Festsdage („Prinsedagen“ den 21. Juli var den vigtigste).

Efterhaanden som den gammeldags Festsdag tabte i Glans og Anseelse, gik en Skik, der knyttede sig til den, mere og mere af Brug, den nemlig: at „maja“, der bestod i at pynte Stuerne med bladgrønne Kviste, Kranse og Blomster. Ogsaa i Kirkerne blev der „majet“, om ikke overalt, saa paa sine Steder*). En anden gammel Skik, som stod i Anseelse for

*) Dette kan ses deraf, at Rawert og Garlieb ved deres Omrejse paa Bornholm havde set noget saadant i Peders Kirke. (Se deres Rejsebeskrivelse fra 1815).

at være passende og nyttig, var: at plante Grønkaal netop den Dag.

Et Par Søndage nærmest Sanct Hans Dag var, under Navn af „Buske-Søndage“, indviede til Skovgilder paa forskellige Kanter af Øen, hvor der fandtes dertil egnede „Buske“, det vil egentlig sige: Skovlunde. Saaledes f. Eks, i Nærheden af Neksø, Hasle o. fl. S. Dette var i det smaa, hvad Almindingen var i det store. Beværtnings-Teltene ved Buskegilderne bestode næsten al Tid af en høstredet Vogn med fire Hjørnestolper, hvorover der var udspændt et gammelt Skibssejl som Telt. Altsaa var det egentlig en Teltvogn. Deri sad en Kone eller Pige og solgte Kager, Mjød og andre Slags Snapse, med mere deslige. Enkelte Steder, og mere sjældent, var der lavet Løvhytter, der om Aftenen oplystes med kulørte Lygter. Ellers Musik og i øvrigt i det smaa som i Almindingen.

Til Midsommerens Festdage hørte ogsaa Militzens General-Mønstringer. En

saadan fandt Sted paa de forskellige Øvelses-Pladser den sidste Dag, Mandskabet var samlet, i Henhold til Kommandantens Parolbefaling, saaledes som foran anført. At disse Dage fuldt ud fortjente Navnet Festdage, er hævet over enhver Tvivl. De fandt en levende Tilslutning og varm Interesse hos det hele Folk. Baade gamle og unge strømmede skarevis til Mønstrings-Pladserne som Tilskuere og fulgte de forskellige Afdelingers Vaabenøvelser og de yngstes Legemsøvelser med en sand Ildhu. Musikken, Fanerne og Kanontordenen opflammede Tilskuernes Sind og Sans til national Stoltheds-Følelse over deres Øes væbnede Mandskab. „Det var en herlig Tid“ siges der almindeligt af de gamle fra hine Tider — „og noget helt andet end nu om Tider“. Og hvorfor skulde Bornholmerne ikke være stolte over deres krigerske Værn, om end dette i visse Dele tog sig mere storartet ud, end der svarede til dets indre Lødighed. Militærforfatteren Scheel har jo i sit Værk „Krigens Skueplads“ skrevet, at den gamle, ærværdige Væbning, kaldet „Bornholms Milits“ var „et Mønster for det hele danske Rige“. Denne Ros smigrede Øboerne og indgød dem Tillid til deres Værn, som

dog aldrig blev sat paa nogen alvorlig Prøve.

Eksersertiden gjorde sig gældende fra omkring Midten af Juni til omkring Midten af Juli Maaned. Først var der 6 Dages „Officers-Eksersits“ paa Galløkken ved Rønne, og umiddelbart derefter „Slag i Slag“ i Reglen 4 Dages „Herreds-Eksersits“ i hvert Herred. (Se forøvrigt andet Afsnit).

Ved Midsommers Tid var der Travlhed med Arbejdet i Tørvemoserne. I vor Tid sørge Mosernes Ejere selv for, at der bliver lavet Tørv i deres Moser. De sælger den saaledes fuldt færdig til at tages i Brug. Dette sker dels ved Auktion, dels under Haanden. Men i vore Bedsteforældres Tid var det Skik og Brug, at de, der vilde have Tørv, henvendte sig til Mose-Ejeren og lod sig imod en vis Betaling udvise et Stykke Mose, hvoraf der saa blev optaget, „pløddret“, saa megen Tørv, som Omstændighederne tillod eller der behøvedes. —

Der foregik da fra de „pløddrende“ Gaarde en hel Udrustning med Heste og Vogn, samt det fornødne Mandskab med Redskaber, Føde- og Drikkevarer. Flere Dage og Nætter i Rad, indtil en hel Uge, laa Mandskabet ude paa

Tørv-„Pløddring“. Dersom der var for langt til Hjemmet, eller der ikke kunde faa's Indpas og Natteherberg paa en Gaard i Nærheden, lavede Personalet sig til Rette i Telte eller laa under helt aaben Himmel. — Tørvstoffet blev da først tilbørligt æltet, derefter læsset paa Hjulbøre og trillet hen til en fast og jævn Plads og „bladet ud“, dernæst under en passende Fasthed skaaret ud, rejst op til Tørring og endelig sat i Stakke. Der var noget festligt og fornøjeligt for de Folk, der drev denne Syssel. Mad og Drikke var mere „Gæstebud-agtig“ end ellers til dagligdags. Men til Gengæld blev der paa denne varme Aarstid slidt og arbejdet, saa Sveden perlede paa Panderne. Opholdet under Telte eller aaben Himmel i de lyse Midsommer-Nætter havde et romantisk og æventyrligt Skær over sig, som enkelte Gange slog ud i Sang og Musik af en Violinspiller i Hvile- og Spisetimerne mellem de strænge Arbejdstimer. Da der fandtes Fuglevildt, især mange Vildænder, i Mosen, var det saa godt som en Selvfølge, at denne Omstændighed paa sine Tider nyttedes til lidt smaat Krybskytteri. — En Bøsse hørte derfor somme Steder til Mandskabets Udrustning.

Den 21de Juli, kaldet „Prinsedagen“, var i en lang Aarrække og lige indtil Kong Kristian den ottendes Død, 1848, en almindelig Festdag til Minde om denne Konges Gæsteri paa Bornholm som Prins i Aaret 1824, og særligt hans Nærværelse ved en stor og prægtig Folkefest i Almindingen den 21de Juli, hvor Prinsen vandt alles Hjærter ved sin Vennesælhed*). Han tog livligt Del i Festens Glæde, bl. a. ved at danse med Borger- og Bondedøtrene (hvilket var saa naturligt, eftersom adelige Slægter aldrig har fæstet videre Bo paa „Klippeøen“). Bl. a. omtaltes en vis daværende Ungmø, Abelone, senere gift med en Mand ved Navn Jesper Madsen, som en af Bornholms Døtre, der havde haft den Ære at danse med Prinsen. Hun døde for ikke ret mange Aar tilbage. Ved den nævnte Fest blev der sunget en „Midnatsang ved Folkefesten i Almindingen“ (Mel. Vi alle dig elske, livsalige Fred).

Denne Festdag overstraalede aldeles Sct. Hans Aften og stillede denne i Skygge, saa at den væsentlig kun blev fejret af Tjenestefolk,

*) Til Minde om denne Fest blev Obeliskens paa Kristianshøj i Almindingen rejst og indviet den 18de September 1825.

medens de saakaldte „fornemme“ kun hyldede „Prinsedagen“. Men denne sidstnævnte Festdag timedes der omsider den samme Skæbne, da Enevældens Maane gik ned ved Kristian den ottendes Død, og Frihedens Sol med Frederik den syvendes Tronbestigelse steg op paa Folkehimlen. Saa omsider maatte ogsaa „Prinsedagen“ aldeles vige Pladsen for Grundlovsfesterne og Skyttefesterne, og ikke mindre for Dyrskuerne. Disse sidst nævnte nyde for Tiden en Tilslutning og Deltagelse, der næsten er — umenneskelig.

Ostemælk var en Natural-Ydelse til Præst og Degn. Den hørte hen under Navnet: „Midsommers-Rente“, som nu er afskaffet og paa anden Maade vederlagt. Kirkens Mænd udrustede da Heste og Vogn med Tønde og Tragt og en Kusk, der kørte rundt i Sognet og fyldte „Renten“ paa Tønden. Præsten fik 1 Spand eller 6 Potter paa hver Gaard, og Degnen det halve.

Den 1ste August kaldtes tørre Peder („torra Pær“,) der betød, at der vilde komme en stærk Tørke i Luften.

„I Kirsebærtiden“ fra sidst i Juli og ind i August var det temmelig almindeligt at holde „Kirsebærgilder“, hvor der dog opvartedes med mere holdbare Retter end Kirsebær.

Sommerfiskeriet, der ligesom nu for det meste bestod i Sildefangst, dreves i de gammeldags smaa Baade, der maatte trækkes op paa Land, eftersom der ikke fandtes Baadehavne. Fiskerne stod op og gik „i Vrag“ Kl. 2—3 om Morgenen i Sommertiden. I Slutningen af Juli og Begyndelsen af August Maa-
ned var Silden bedst og blev foretrukken til „Læggesild“, (Nedsaltning). Men uagtet der kun fiskedes en Brøkdal imod nu om Stunder, blev en betydelig Mængde tit ikke afsat, om end Prisen kun var 3—4 Skilling Olen, men maatte lægges op i Dynger til Gødning, eller højst til Svineføde. Aarsagen hertil var, at der savnedes Salterier og Røgerier i det store, saa at der ikke kunde afsættes mere end, hvad der forbrugtes i fersk Tilstand og hvad der blev saltet i Gaarde og Huse hjemme paa Øen; men der var intet til Udførsel.

Torskefiskeriet var højst ringe om Somme-

ren, ligesom i vor Tid, særligt fordi det paa denne Aarstid er af ringe Godhed. Det indskrænker sig derfor til Vintertiden.

Høsten har altid begyndt med Hø- og Kløverbjærgning. Men af først nævnte Slags høstedes mere end for nærværende Tid, af den Aarsag, at mange Enge efterhaanden i Tidens Løb er ophøjede til Agermark („Avlsjord“) paa saadanne Steder, hvor saadant bedre lønner sig. Kløveravlen var i Begyndelsen af Aarhundredet meget lidt, næsten slet ikke, udbredt, men blev efterhaanden mere almindelig.

Til Ophøstningen af Enghø kendtes paa hin Tid ikke Hesteriven, men man betjente sig altid af det gamle Køretøj „Strængen“, bestaaende af en 5—6 Alen lang, 5—6 Tommer bred og 3—4 Tommer tyk Planke med et Reb i hver Ende til 2 Hestes Forspand. Kusken stod da oprejst paa Strængen og maatte nok „holde Tungen lige i Munden“, for at beholde Ligevægten i Kroppen, idet han „strængede“ „Mo“ efter „Mo“ (Raderne) af Høet sammen til Stak.

I Sædhøsten brugtes ene og alene „den bornholmske Høstmaade“, forskellig fra den

sjællandske eller almindelige danske, idet den jo bestaar deri, at al langstraaet Sæd sættes i Stak af Størrelse svarende til et Læs, og ikke i mindre Stakke („Pjække“), ej heller i Rader („Raaser“). Kun Rug og Hvede blev bundet i Neg, aldrig andre Kornsorter. Den gamle Overtro: at lade et Neg blive liggende paa Stubmarken som et Slags Tiende til Underjordsfolket, var dog vistnok kun en „Saga“ fra endnu ældre Tider.

Høst-Redskaberne vare i alt væsenligt de samme som i vore Dage. Kun var Hesteriven, ligesom ogsaa Mejemaskinen, aldeles ukendte Ting. Den Dag, da der blev afhøstet, var der Høstgilde for alle Gaardens Folk. Her bugnede og flød det med de bedste Føde- og Drikkevarer, som Huset formaaede, lige som nu i vor Tid. Men i hine Tider var det vistnok mere almindeligt med „Skrigelæs“, det sidste, hvormed Høsten afsluttedes, en mindre Udgive af et Høstlæs, kun lidet højere end Vognstigerne, hvor Høstfolkene og Børnene sad og flagede og raabte „Hurra!“. Flagene var for det meste kun Tørklæder og Forklæder, som fæstedes paa Riverne. Det var i hine Tider ikke videre almindeligt, at denne Festkørsel gjaldt en kortere

eller længere Udflugt omkring i Landet til en By, Skov eller anden Steds hen, hvor Læsset bestaar af Folkene alene, og hvor Vognene i Stedet for Høstlæsset ere prydede med grønne Bladkviste, Kranse og Blomster, ligesom ogsaa Hestene. Naar Folkene vare komne hjem til Gaarden, gik Fortæringen af Festmaaltidet for sig med Lyst og Kraft. Der vankede Klipfisk, Grød og Pandekager, eller Æbleskiver. Længst tilbage flød det med Honning og Brændevin samt Øl; senere hen kom Puns noget i Brug. Men der dansedes meget lidt. Det er ogsaa værd at lægge Mærke til, at man i vor Tid ser Dannebrogssflag baade paa Høstvognen og hjemme ved Gaarden, en Festsmykning, som Folk i ældre Tider ikke havde noget Begreb om eller følte Trang til. Der blev ikke sat Hæs, undtagen der aldeles ikke var Plads under Tag. Dette var en Følge af, at Damp-tærskværker ikke kendtes. Men efter at disse kom i Brug, hvorved det hele kan tærskes og gøres færdigt i Løbet af nogle faa Dage, er det bekvemmere at have Sæden staaende ude i Hæs. Derved blev Plejlen næsten overflødig. Tidligere kunde dens Dans paa Logulvet høres største Delen af Vinteren. En Daglønner fik for

Tærskning hver 25nde Tønde udtærsket Korn, foruden 8 Skilling daglig, og udenfor Tærsketiden 12-16 Skilling daglig, og hele Tiden Kosten. Efter Høst blev Husdyrene slupne „vaareløst“, det er uden Vagt, hvorved de fra alle Kanter spredtes mellem hverandre og ikke altid kom hjem og i Hus om Natten. Dyrene maatte da helst ligesom deres samtidige, Bæsterne paa Lyngen, være forsynede med et eller andet Slags Tegn eller Mærke. Dette gjaldt dog mest for de sidst nævntes Vedkommende. Hver Gaard maatte da have sit ejendommelige Bomærke. Saaledes for Faarenes Vedkommende: Højre eller venstre Øre afskaaret, eller en „Hakt“ i et af Ørerne, eller et Hul, eller en Split i et af Ørerne, eller en S sammensætning af et Par Mærker, og saaledes i det uendelige, for at ikke to eller flere Gaarde tilfældigvis skulde have det samme Bomærke. Thi sligt kunde give Anledning til meget stridbart Bryderi, ja endog til Rettergang mellem ellers skikkelige Folk.

Denne Driftsmaade af Husdyravlen ophørte efterhaanden som Bondejordens Udskiftning fik mere og mere Udbredelse. (Efter 1840 var denne til Ende bragt over alt, og med det samme var det forbi med Lynggræsningen, om

ikke aldeles, saa dog for det aller meste). Da begyndte Højlyngens Tilplantning med Skov.

Ved Mikkeldags Tid, efter at Høstningen var til Ende bragt, meldte sig Ydelsen af „Mikkeldags Rettighed“ til Præst og Degn. Tienden var fra gammel Tid bestemt at skulle ydes i Tønde og Skæppe (Natural-Ydelse) af Kornvarer. Nogle faa Steder svaredes Fiske-tiende. Som en Slags Kvægtiende gjaldt Ydelsen af Lam og Gæs. Præsten fik et Lam og en Gaas og Degnen en halv Gaas af hver Gaard. „Dagsværk“ var en Dags Arbejde i Høsttiden af hver „Udbygger“ (Husmand). Alle disse Ydelser og „Rettigheder“ er nu afskaffede imod Vederlag paa anden Maade. I Købstæderne ydedes, ligesom nu, „Mikkelspenge“ i klingende Mønt til Præsterne.

Naar Kirsebærgilderne, Høsten og Mikkels-Ydelserne havde fyldestgjort Tidens Krav efter Vedtægt, Skik og Brug, kom der en artig og fornøjelig Aarstid med større Kølighed i Luften og mindre Arbejde paa Marken. Da var der Æble-, Nødde- og Humleplukning, alt paa det nærmeste samtidigt. Der var vist nok i hine Tider mere selskabeligt Liv og Fællesskab paa disse Omraader, end i vor Tid,

mellem Naboer og Kendinger. Denne Tid paa Aaret var derfor i særlig Yndest, baade hos gamle og unge, Husbønder, Madmødre og Tyender. Den yndige Æble- og Humleduft! aah! den friskede Blodet og Sindet og satte Folk i løftet Stemning — næsten uden rusende Drikkevarer.

Folk gik i „Nøddeskov“, saa meget som det lystede alle og enhver. Og det faldt næsten aldrig en Skovbonde ind at lade sin „Aflysning“ udraabe paa Kirkestævne. (Mærk: „Blade“ i Skikkelse af Trykpapier, udgaves ikke paa Bornholm indtil 1827).

Humleplukningen var vist nok betydeligere end i vor Tid af den simple Grund, at der dyrkedes mere Humle.

Bislagtningen fremturede paa en Maade, der var aldeles raa og barbarisk. (Desværre kan det nok ikke med Sandhed siges, at den gamle gængse Skik er afskaffet overalt). For at komme i Besiddelse af den dejlige søde Honning („Hønnu“) og det dermed følgende Voks, vidste Folk ikke noget andet eller bedre Mittel end at dræbe, „slagte“ Bierne! Hvilket skete ved at stikke en brændende Svovltraad ind i Kuben, et Greb, der ret snart efterfulgtes

af Biernes tusindstemmige Svanesang, og næsten i en Haandevending var Nedslagtningen fuldbyrdet. Er det da ikke et stort og glædeligt Fremskridt, at vi Mennesker nu — saa fremt vi vil bruge den nye Biavlings Maade — nyde Frugten af Biernes Flid og Arbejde, uden at dræbe disse vore Velgørere.

En æld-gammel Indstiftelse, som der i vor egen Samtid ikke mærkes ret meget til, men som i Aarhundredets Begyndelse endnu førte et ret kraftigt Liv, er „Ølgilderne“, et Slags Broderskab blandt Sognemændene. Disse Sognegilder holdtes for det meste ved Mikkeldags Tider, og især var den første Søndag efter Mikkelsdag indviet dertil. (Forøvrigt henvises til andet Afsnit af nærværende Bog).

Fra Midten af September Maaned indtraf de 3—4 Søndages Kirke-Eksersits om Efteraaret i Lighed med, hvad der foran er anført om Foraaret, og det varede noget ind i Oktober Maaned.

Efteraars Arbejdet paa Marken fore-

gik i det hele sildigere hen paa Tiden og noget anderledes end i vor Tid. Brakning var jo ikke kendt før omtrent 1820. Kartoffel-Optagningen var ringe; der dyrkedes næsten ingen i Markerne førend omtrent 1810. Rug og Hvede, som nu sædlægges fra Midten eller Slutningen af August Maaned og ind i September, havde sine faste gamle „Rugsaadage“ fra 25de til 28de Oktober! Grøftning brugtes kun i ringe Omfang og bestod for det meste i at pløje Vandfurer for Rug og Hvede. Ligedan var jo Rørlægning og Mærgling ukendte Ting, saa godt som i hele den første Halvdel af vort Aarhundrede.

Den 1ste November kundgjordes i Kommandantskabets Parolbefaling:

„Fra den 1ste November og indtil videre leveres intet Brændsel til Rønne Hovedvagt“.

Endvidere: „Sessionen for indeværende Efteraar afholdes“ o. s. v. aldeles overensstemmende med Budskabet for Foraars-Sessionen. (Se Maj Maaned).

Til November Maaned er ikke ret meget at henføre. Det var tidligere, som nu, en temme-

lig stille og gold Maaned. Kun hørte man Plejlenes Bankning paa Logulvene fra Tærskningen paa Gaardene, en Lyd, der gentog sig langt hen paa Vinteren.

Maaneden benyttedes gerne flittigt til overordentlige Arbejder, saa som: Brøndgravning, Udbedring af Stengærder, Skovhugst og deslige.

Endvidere vilde Folk gerne have Strandinger („Vrag“) paa denne Tid af Aaret, for da havde alle Mennesker saa god Tid tilovers for Vragauktionerne, som var meget yndede. Gaasesteg („Mortensgaas“) Mortens Aften var vistnok mere almindeligt paa en Tid før os, da der næredes større Mad- og Drikkeomsorg for hellige Aftener og Dage, — end vi er vant til. I December tog Jagt-Færden ret sin Begyndelse med Kraft og Ihærdighed.

En af Vinterens lyse og fornøjelige Sider var Jagten. Den blev for det meste udøvet af hver enkelt, der havde Jagtret, men dreves ogsaa af flere i Forening og Selskab som

Klapjagt. Sidst nævnte Art foretoges bl. a. efter Indbydelse fra Skovrideren i Rømersdal (tidligere „Holtsførsteren“), og gik især ud over Rævene i Almindingen. Men hin Tids Jagtherrer forsmåede dog ikke at tage Harerne med paa Kornet.

Før Udskiftningen, der blev fuldført omtrent 1840, var Staten Ejer af Jagtretten, der by- eller sognevis var overdraget til Forpagtere. Disse tog da i Reglen lysthavende Deltagere med ind i Forpagtningen. Saadan Jagtret stiftedes ved en saakaldet „Konsession“, der var udstedet af det kongelige danske Rentekammer (undertegnet f. Eks.: Schönheyder, Collin o. s. v.) Men efter Udskiftningen fik hver Jordejer Jagtret paa sin egen Grund. Jagttiden faldt sammen med Vintermaanederne i det væsentlige; thi paa den øvrige Tid af Aaret havde den ikke stort at betyde (lidt Fuglevildt, mest Vildænder). Nu om Stunder findes meget faa Vildænder, eftersom snart alle Kjær og Indsøer ere udtørrede. I frostklare Eftermiddags-Timer, helst naar der var ny falden Sne, „Sporsne“, hørtes Hareskytternes Bøsser knalde og Hundenes Bjæffen gjalde fra Markerne og Skovene. I høj Grad yndet var det i Maaneskins klare

Nætter at staa paa Lur bagved Vinduer og Glugge, naar Harerne gæstede Kaalhaverne.

Udøvedes Jagten af flere gode Venner og Naboer i selskabelig Flok og Følge, da blev der tit Enighed om at afslutte den, (naar Solen var gaaet ned og Mørket faldt paa), med at søge ind og gæste en eller anden Gaard, hvor der boede en Ven eller Kending, helst en af selve Jagtgæsterne. Aftenen og en stor Del af Natten tilbragtes da med Kortspil, almindeligt „Trekort“ eller „Polskpas“. Gæsterne nød da af Mad og Drikke det bedste, Huset formaaede. Ved Bordet krydredes Maaltidet og Fortæringen med idel Skæmt, Fortællinger og morsomme „Passasier“ om oplevne Tildragelser, helst hentede fra selve Jagtlivet. Indledning til en saadan lød gerne som saa: „Mindes du, Svoger Holger, den Gang o. s. v.“. Og der høstede højrøstet Bifald og Lattersalver for den livlige Iklædning og Udmaling af Fortællingen. Det forstaar sig, at det dampende Indhold i Punse-bollen bidrog sit, efterhaanden som det fik Adgang gennem de rustne Halse, til at øge Samlivets Hyggelighed og Munterhed.

Naar Hareskytterne vare komne hjem til dem selv, var det Skik og Brug at lægge

Jagt-Udbyttet paa Gulvet foran Stueuret, saa at Kone og Børn kunde nyde Skuet deraf, naar de kom op om Morgen. Der kunde da somme Tider ligge fra 1 til 6—8 Stykker Harer til Parade. Det var ikke ganske sjældent, at en flittig Hareskytte kunde skyde flere end et Hundrede Harer i Løbet af en Vinter.

Vintertiden og dens forskellige Tildragelser og Rørelser, saa som nys Jagten, leder Tanken hen paa noget saa beslægtet og ligeartet som Vinterfiskeriet. For ikke stort længere end godt og vel en Menneskealder siden levede og virkede Fiskeriet under vidt forskellige Kaar i Sammenligning med, hvorledes det er for nærværende Tid. Det, at drive Fiskeri, saadan, at det kan forslaa noget, og ikke som Søndagssport alene, er i Sandhed al Tid en stræng og møjsom Syssel og kræver megen baade aandelig og legemlig Livskraft af dets Udøvere. Og i Fortiden var Fiskernes Kaar ikke blidere, snarere strængere end i vor Samtid. Hvorfor? Fordi Fiskerne savnede baade ordentlige Havne og Dæksbaade, som det var aldeles umuligt at anskaffe sig ved egne Hjælpe-

midler, og navnlig, saalænge der ikke var Tale om Statsbidrag. Der saas ikke andre Fiskefartøjer end smaa aabne Baade, ikke meget større end store Skibsjoller, som maatte trækkes op paa Landjorden, for ikke at plyndres bort af Storm og Søgang paa den aabne Kyst, uden Havn. Fiskeri-Redskaberne var i det hele meget tarvelige og ufuldkomne. Og Fisker-Familierne maatte paa mange Steder slide haardt, for at undgaa at komme paa Fattigvæsenet. Kun enkelte mere formuende Fiskere havde anskaffet sig nogle store Baade, kaldet „Eger“, som dog paa ingen Maade kunde maale sig med Nutidens Laksebaade. Og derfor indbragte Lakse- og Torskefiskeriet (det vigtigste Vinterfiskeri) for 50 Aar siden maaske ikke en Tiendedel af, hvad det nu indbringer. Kvasefarten med Torsk til København og andre Steder var ret livlig.

Et Par smaa Skildringer af Vinterfiskeriet, som er overleverede fra Fortælling i Folkesmunde, maa her kunne være paa deres rette Plads.

Det var en Vinter med usædvanlig stærk Frost. Havisen omspændte Øen med sit kolde Favntag, Kysterne og Skibsfarten spærredes af

Isen, længere end Øjet kunde naa ud mod den mørkladne Horisont. Fiskerne hugge under saadanne Omstændigheder Hul paa Isen for at pilke efter Torsk. I dette Øjemed gik 2 unge Fiskere ud fra Snogebæk og huggede en Vaage. Da brister Isranden under den ene af dem, og han faldt ned i Vaagen, førtes af Strømmen ind under Isen og — blev borte med det samme. Men i det Øjeblik, da han endnu havde Hagen over Havfladen, sagde han ganske fattet og koldblodigt til sin Kammerat: „Jeg tænkte det min Sjæl nok! Far vel Ola!“

(Saaledes som ovenfor meddelt er det fortalt af en gammel Mand).

Havisen krævede i Tyverne ogsaa sine Ofre af andre end Fiskere. I en usædvanlig haard Vinter timedes det, at to Disciple ved Rønne lærde Skole, Sønner af velhavende Borgere i Neksø, besluttede at gæste Slægtninger og Hjem i Juleferien. I dette Øjemed vilde de paa Skøjter („Skridtsko“) gaa over Isen syd om Landet. Men borte bleve de, ingen saa dem mere; en graadig Vaage havde opslugt deres unge Liv, — de gik samme Vej, som deres ovenfor omtalte Landsmand, Fiskeren.

Omtrent i Midten af Trediverne (i Vinteren

1837—38) var en Fisker tilligemed en halv-voksen Dreng i en Fiskerbaad sejlet ud fra Fiskerlejet Boderne i Aaker Sogn. I en barsk og stormfuld Vinternat blev Baaden drevet over til Svinemünde til stor Overraskelse for Tyskerne, som modtog deres sjældne Gæster paa en overmaade venlig og forekommende Maade. Kun en eneste kedelig Side var der ved dette Møde, idet de mødende aldeles ikke kunde forstaa hverandres Tungemaal. Derfor maatte de, saa godt som muligt, se at hutle sig igennem med alle Slags Tegn og Fagter.

Efter nogle Dages Forløb blev Fiskeren og hans Dreng i et Skib med deres Baad paa Slæbetov næsten i Triumf førte til Rønne. Fiskeren, en yngre Mand, en mandig og kraftig, skøn Skikkelse, havde vistnok gjort et behageligt Indtryk paa Svinemünderne. Hans Navn var Jens Larsen Vest.

Til Livet om Vinteren hører Isfarer til den skaanske Kyst. Noget saadant er kun indtruffet meget sjældent; vistnok ikke tiere end med 20—30 Aars Mellemrum i Gennemsnit.

For i en Vinter, der i sin Haardhed har forvandlet Havet til en mere eller mindre fast Bro af Is, at komme i Forbindelse med den

øvrige Verden, især København og Danmark i det hele, udrustedes der gerne en Baad paa en Slæde, — for at der skiftevis snart kunde glides og snart sejles, alt efter som der var Is eller Vand at færdes hen over. To, tre kraftige Mænd, forsynede med Pelse og Vandtøj, forsvarlige Vandstøvler ikke at glemme, og med et godt Forraad af Mad og Drikke og et ikke mindre godt udholdende Mod, og særligt frem for alt kraftige Arme — disse var Vilkaarene. Saa vidt vides, haves der ikke noget Eksempel paa, at en Isfart fra Bornholm er mislykket.

I Vinteren 1799—1800 var al Samfærdsel mellem Bornholm og Omverdenen paa Grund af Is afbrudt fra December til Midten af Maj Maaned. I Vinteren 1804—5 kom der fra Midten af December til Udgangen af April kun een Gang Tidender fra København. Men der forlyder ikke noget om Overgang paa Havisen.

Derimod opbevarer Historien sikker Kundskab om, at nogle Borgere fra Rønne den 9de Marts 1838 med Isbaad gik fra Øens Nordkyst til Skaane og derfra videre til København, hvor de ankom den 23de Marts. Der var intet Steds øjnet aabent Vand.

I Vinteren 1839—40 morede Folk paa Bornholm sig som sædvanlig med Gilder og Komodie, og først efter at disse Adspredelser vare forbi, kom Budskabet fra København om at Frederik den 6te var død den 3dje Decem-ber 1839.

Vinteren 1847—48 var ogsaa meget stræng; og Havet var spærret af Is i flere Maaneder. Langt om længe hen paa Vinteren kom en Jagt, der havde arbejdet sig gennem Isen, hjem til Rønne med Budskabet om Kong Kri-stian den ottendes Død. Imidlertid havde Rønne-boerne holdt fornøjelige Vinterballer med Taler og Skaaler for Kongen, lang Tid efter at han var død, akkurat som den Gang Frederik den sjette var død.

En Vinter i Tyverne forefaldt en Begiven-hed, der blev meget omtalt. En Bonde, der boede paa Sortegaard i Aaker (hans Navn var Jokum Kristiansen), kørte i Kane med sine to prægtige hvide Heste for ad Vejen til Neksø. Under Vejs mødte han Amtmanden kørende den modsatte Vej. Nu skulde Bonden jo vige Sporet for Amtmanden, men nej! — det gad Sortegaardsmanden ikke, han følte sig ligesaa meget som nogen paa det hele Land,

Amtmanden indbefattet. Og Enden paa dette Sammentræf blev, at Amtmanden, som var en sagtmodig, men derhos brav Mand, kom til at vige Sporet for Sortegaards-Bonden. — „Saa blev dette Optrin tegnet af, og Billedet hænger oppe i Kancelliet“ — lyder Fortællingen derom fra hine Dage.

Juletiden og dens Festligheder skal Forfatteren nu forsøge at skildre saa godt som muligt. Villien til at gøre dette har han saa fuldt som nogen. Han har altid følt sig stærkt tiltrukken og sjæleligt optagen af disse Aarets Dage. Derfor bedes det ham tilgivet, i Fald der i denne Skildring skulde blive medtaget adskilligt, som gælder baade for gammelt og nyt, da han i hvert Fald meget nødig vil gøre den kære Fortid Uret. —

At Børnene klapper i Hænderne og jubler af Henrykkelse, og at de ældre med en vis indre Glæde tænker paa Gilder, Kaneture og Jagtpartier, er baade gammelt og nyt. Med Hensyn til Børnenes Jul, maa der dog her mindes om, at Juletræer vare sjældne og først kom i Brug som en mere almindelig Indstiftelse

flere Tiaar ind i Aarhundredet. Ligeledes, at Juletiden maa have sin Forberedelsestid. Der tages alvorligt fat med Slagtning, Brygning, Bagning, Vask og mange deslige driftige Forberedelser. Alt dette ligesom medfører en egen Duft over Hjemmene. I nært Slægtskab hermed staar Fjer-Ruskning og -Risping. Naar Gæssene ere slagtede, da samles baade store og smaa i Huset omkring et Dejgtrug, hver med sin Gaas at ruske Fjerene af. Senere samles de til Risping (Befrielse af Penneposerne for at kunne stoppes i Dyner eller Dynevaar), hvilket sker for det meste om Aftenen ved Lys, alt imens der synges Viser, fortælles Sandsagaer og gættes Gaader. Det er hyggelige Timer, og saaledes arbejdes der til Sengetid.

For mange, mange Aar siden hørtes der i Juletiden smaa Visestumper (mest af Tjenestefolk), saa som:

„Julen kommer, som vi se,
vi ha nok at æde,
vil det lystigt fryse og sne,
saa køre vi paa Slæde.“

Dette var i Forventningen forud.

Senere hen nynnedes et lille Vers, der lød saaledes:

„Jyлаautan aa Jylada
 e Far aa Moer saa majed bra,
 men naar anjda Jyl gaar indj
 ja, saa faa di et anjed Sindj.“

Selve den højhellige Juleaften blev der lagt megen Vægt paa. Der straaledede mangfoldige Lys i Værelserne, og det gik over Maade rundeligt til med Mad og Drikke, (paa de fleste Steder mere end med Julesalmer og aandelige Sange).

Først til „Unjarna“*) vankede der Hvedebrød og „Honning og Brændevin“ („Hønnu og Brænjevin“) i Ølglas, eller til at søbes med Ske af Skaale, hvori der tillige var smaa Stykker Kommens-Kringler. Siden efter, ved Aftensbordet skiftedes der med Retter efter en fra Fædrene nedarvet Spiseseddel, der var uskreven og utrykt, men for det meste ufravigeligt lød saaledes: Klipfisk, Risengrød, Steg (Gaas, Kalkun eller Flæskesteg), Æbleskiver, Snapse, Øl og Puns. Det kunde sætte Folk i Stemning! Men mærkeligt nok, der var en saadan Ærefrygt for denne Aften, at en Rus ikke var tilladt, og derfor var det meget sjældent, at sligt hændtes nogen.

*) Vesperkost (Mellemmad).

Slagtning, Bugning o. s. v. til Julen var saa rigelig, at der samtlige Juledage og hele Mellem-Julen („Mællyln“) blev spist og drukket som til „Gæstebud“. Denne Tid og Dagene helt hen til Hellig tre Kongers Dag blev der ikke arbejdet synderligt mere end højst nødvendigt, saa som hvad der angik Husdyrenes Røgt og Pleje („Sysling“). Hovedsagen, hvortil Tiden blev optaget, var Gæsteri, Gilder og — hvis det var Sneføre — Kanefarter.

Legen paa Julehalm blev efter Haanden sjældnere og sjældnere, men først efter Forløbet af en Menneske-Alder ind i Aarhundredet var den helt afskaffet, hvilket vist nok var meget heldigt, thi det var en grim Skik, der af nogle antages at nedstamme fra Hedningetiden. Den bestod i, at der i Dagligstuen udbredtes Halm paa Gulvet („Søsterseng“), hvorpaa Husbond og Madmoder, Børn og Tyende tilbragte flere Nætter. Der blev ogsaa om Dagen spist, drukket og leget Julelege, mens der paa et Bord i samme Stue stod opdækket med Steg og Drikkevarer, hvorved der kunde spises og drikkes paa den Maade, at Folkene gik til og fra efter Lyst og Behag.

Selve Julelegene uden Halm er jo en Skik,

der er bleven vedligeholdet. De mest gængse Lege i hine Tider var:

„At hænge“, „At skrifte“, „Munken gaar i Enge“, „At bytte Koner“, „Gætte Nødder“, „Ræven og Gaasen“, „Grave Guldæbler“, „Paa Forundringsstolen“.

Til Underholdningen i Julen hørte et Par Slags Spil, som synes at være skrevne i Glemmebogen: „Dragtavle“ og „Haremølle“, hvor Brikker flyttes efter inddelte Linier paa en Tavle, eller skrevne med Kridt paa et Bord, — en Art ringere Spil i Stedet for Dam- eller Skak-Brædtspil.

Af Kortspil var gængse: „Trekort“, „Gnie“, „Styrevolt“, „Polskpas“ og „Mariage“ („Marrias“).

Her kan det nu vist nok være paa Tid og Sted til et Forsøg paa at skildre et Julegilde. Dagen mellem Jul og Nytaar („Mæljljn“, d. e. Mellemjulen) var en Tid, der havde ældgamle Hævd og Indvielse til at pleje Gæsteri-Omgang og holde Gilder i — lige som endnu i vore Dage — og forøvrigt Tiden indtil Sanct Knuds Dag. Et gammelt Ord lyder: „Knud kører Julen ud“.

I Mørkningen, helst med Kaneføre og opdukkende Maane og Stjernelys, køres der —

altsaa helst paa Kane og med Bjælder paa de bedste Heste, der raades over — af Sted til Julegildes-Gaarden. Her glimter de oplyste Vinduer de fremfarende Gæster i Møde, som man nok kan tænke sig, med Forjættelse om Gildets Glæder. Kun Lænkehunden er ikke tilfreds med al denne Uro, den bjæffer, farer omkring og slider i Lænken, som om den var sat til at passe paa det hele.

Fra Gaardspladsen, hvor Fraspændingen gaar for sig under en rastløs Travlhed, for at faa de dampende Heste i Stald og tildækkede, strømmes der ind i Forstuen, hvor Rejsetøjet aflægges og hænges paa Knager. Og nu, alt som Gæsterne albue sig frem, fyldes Ørerne behageligt med Hilsning og Gæstevenlighed: „Go Då! glædelig Jul! velkomna Govenner!“ Og den ene Gæst efter den anden lodeses ind i Storstuen, der straalere i et Lyshav af Gaardens bedste og fineste Tællelys, støbte i Mængde til Juletidens Behov. Uafladeligt gæstbydes, vinkes og trykkes der nu til Bords: „Varren saa goa aa taen Plås Govenner, faa en Forfriskning oven paa Kjøreturen!“ Der trakteres til en lille Begyndelse med Brændevin, Øl og Kaffe, hvilket svarer til „Unjarna“*). I et af Stuens Hjørner

*) Vesperkost (Mellemmad).

findes der paa de fleste Steder, hvor der holdes Gilde, et lille Bord, „Tobaksbordet“, hvorpaa der staar en lille Kasse med „Biskop“, „Blaamand“ eller „Petum optimum subter solem“. En Del Kridtpiber findes der ved Siden af. For Resten medbringer Mændene for det meste selv Piber. (Det bør her bevidnes, at der ikke herskede nogen Kræsenhed eller fin Smag, hvad Tobak angik). Til daglig Brug røgedes ikke ret meget, og Sigarer kom først ret i Brug hen imod Trediverne.

Efterhaanden som Tobakstaagen tiltager, samles især ældre Mænd om Spillebordene til en „Trekort“ eller „Skærvindsel“, hvilken sidste nu for Tiden knapt kendes af Navn, men som omsider vistnok afløstes af „Polskpas“. Af Kvinderne, eller i Forening med dem, blev der spillet „Styrevolt“ eller „Mariage“ („Marrias“*). Nogle synes bedst om at sidde og snakke til Nydelsen af Piben, Øllet og Kaffen. „Nu villa vi passiará om gammalt og nyt,“ siger en af de ældre. Forslaget finder Bifald og tages til Følge. Der sker en lille Sammenrottelse. Samtalen drejer sig mest om Gaard- og Hestehandel

*) Whist-Spillet kom først i Brug i Begyndelsen af Trediverne.

eller Bytning („Øjabytteri“), Sædpriserne, Forlovelser og Giftermaal. (Vor Tids Politik, „Venstre“ og „Højre“ og sligt var endnu ikke opdaget, men helt ukendte Ting).

I Lillestuen har Kvindekønnet lige som et særligt Omraade. Der summer det som i en Bikube, saa det næsten ikke er muligt at høre noget helt. Det er Nydelsen af Kaffen, der sætter Livlighed og Stemning i Selskabet. Hvad snakkes der om? Lad høre, f. Eks.:

En Kone: „Ha ni hørt, a Skougaards Holjerinj e forlouader me Gadegaards Karnan?“
 En anden: „Ja, vist, hanj gaar ju paa Eksere-skola aa ska gjorres te Løjtnant ver Dragonnarna. Men Karna ska ju arra Gaarinj, saa ded kanj gaa læje op.“

En tredie: „Ja, men e hanj ikkje en fæslie Rasapasa*), hvad Marna?“

Den første: „Aa, Holjer e daa al Tid lie saa goer som Norregaards Torkjelinj, denj kan já nu ente li, for hanj e enj løjterli Narrefas, tykkjes maj. Ja, ja, enj har ju Lou aa synes.“

Lige med et lyder der forjættende Toner for Ungdommens Ører fra Spillemandene ude paa Salen. Instrumenterne stemmes! — Det

*) En forfløjen Fyr.

almindeligste er to Spillemænd, en paa Violin og en paa Klarinet eller Fløjte, sjældent flere eller færre, undtagen nærmere henimod vor Tid maaske flere.

Der klappes til Dans! Og den gaar nu for sig i et Køre væk, der taales ikke lange Pavser. Der haves mange Slags Danse, som her alle, saavidt muligt bør nævnes, nemlig: „Engelsk Dans“, „Klappetur“, „Menuet“ („Mollovét“), „Totur“, „Sekstur“, „Bromla“, „Kikketur“, „Troptur“, „Kjæflickatur“. Endvidere: (Rund-Danse) „Vals“ (sagte eller Wiener), „Tyroler“, „ungarsk“, „Skotsk“, „Hopsa“*).

Enkelte „Turer“ og Dansemelodier havde Yndlings- eller Kælenavne, som: „Per Kolbergs“, efter en kendt Mand i Rønne, „Prinseturen“ fra den Tid, en Prins var her paa Landet, o. s. v.

Den første Dans efter Hovedmaaltidet plejer at være „Klappetur“, (hvoraf der haves to Slags).

Ældre Folk og Børn tager ogsaa Del i Dansen, de først nævnte dog for det meste kun i adstadige „Turer“, saasom „Menuet“, der ikke gaar ret ofte over Brædderne. — Hen imod

*) „Hamborger“ og „Polka“ forekom sjældnere.

Midnat stilles Borde til Spisning, enten i Storstuen eller paa Salen, eller begge Steder. Der dækkes Bord saaledes, at flere danner to sammenhængende Rækker, „det søndre Bord“ (Solsiden), som er det fornemste, „det nordre“, som er det ringeste. Den fornemste Plads ved Bordet er den Bordende, der er længst fjernet fra Indgangen eller Forstuen. Køresvendene og Gaardens Tjenestefolk holde for det meste Hus i de ringere Stuer, for saa vidt de ikke er satte til at tage Del i Opvartningen. Der findes en rigelig Opdiskning paa de hvide Drejlsduge, og der tages fat paa Retterne i følgende Orden: Først Klipfisk og Kartofler med Snapse („Sype“) og Øl til, derefter Gaase- og Kalkunsteg med Agurker og Rødbeder til. Til Slut Puns. Det er en Hæderspost at skære for ved Bordet, og endnu mere at betroes den kostbare store Sølv-Puneske til Opøsning af Bollen, hvilken Bestilling Værten gerne overdrager til en Mand, som han vil vise Ære og Udmærkelse. Der drikkes Skaaler, men uden Taler, saa som:

„Og dette skal være vor Værtes Skaal, Hurra!
 Og Skam faa den, som ikke
 vor Værtes Skaal vil drikke,
 Hurra, Hurra, den Skaal var bra, Hurra!“ —
 Ligedan for Værtinden.

Værten takker da med en Skaal paa samme Vis for Gæsterne. (Kor efter hver Skaal: „Bravobravisimo!“). Mest som Undtagelser og kun ved de færreste Gilder blev der sunget Drikkeviser.

Følgende bør antegnes og mindes som de mest gængse:

Mit fulde Glas og Sangens raske Toner
og vittig Skæmt og Munterhed
jeg sælger ej for alle Fyrsters Kroner
og Salomoners Herlighed,
thi Rigdom ej lyksalig gør
og al Ting jævnes, naar man dør, o. s. v.“

Eller:

„Til Glæde Nordens raske Sønner,
se Fader Evan os belønner o. s. v.“

Eller:

„Vil du være glad, saa maa du drikke,
Vin slukker alle Sorgerne o. s. v.“

Et saadant Maaltid med Drik, Skaaler og Sang varer et Par Timer omkring Midnat. Saa brydes der op fra Bordet med „Tak for Mad“ til Vært og Værtinde, og „Velbekomme“! mellem Gæsterne indbyrdes, alt ledsaget af livlige og varme Haandslag. Dansen og Kortspillet m. m. tager atter fat med forfrisket Kraft. Dansen bliver efterhaanden sveddampende, Tobakstaagen tættere, ligesom ogsaa Støvet paa de dansendes

Klæder. Alt sligt medfører Tørst, og der drikkes temmelig meget imellem Stunder. Men det er en Skam at lade sig drikke „fuld“, og dette sker derfor sjældent.

Først naar den straalende Morgensol stiger op i Øst, ligesom rødmende over Menneskebørnenes Udskejelser, indtræder der i Gildesjælene en Fornemmelse af, at nu maa der snart brydes op. Og Kroppene retter sig derefter. Men forinden Hjemfarten maa der dog først rettes an til Frokost („Marnmaal“) ved lange Bordrækker. De hvide Drejlsduge kommer atter for en Dag, belastede med en forsvarlig Mængde Mad: varm Skinke med Kartofler og opstuvet Kaal, flere Slags kold eller varm Steg, Øl, Snapse og Kaffe. Og der tages fat, saa det klirrer i Tøjet. Samtalen drejer sig om nyttige Ting efter Aarstidens Behov. Har nogen Brug for gode Kogeærter? Har nogen et Sæt Hjul-fælger, („Hjaulfil“) at sælge? Hvem har Tillægskalve at sælge? — og somme Tider sluttes der da Handel paa Stedet. Naar Morgenmaaltidet nu er sat til Livs og Gæsterne have rejst sig fra Bordet, siges der mange venlige Ord mellem dem og Værten om at gæste igen, og der tages Afsked. Gæsterne byder Farvel!

lader spænde for til Hjemfart og ifører sig Rejsetøjet. Som en almindelig Skik og Brug, maa de dansende Mandspersoner ikke forsømme, forinden de forlader Gæstebuds-Gaarden, at give „Spillemands-Penge“. Enhver dansende Mandsperson ofrer en Mark eller to. Og i denne lidt uhyggelige Afskedstid, bør Gæsterne ikke se sig i Spejl. Dagslyset aabenbarer Skanser af Sved og Støv paa Aasyn og Klæder. Det gælder om, saa rapt som muligt at komme i Rejsetøjet og — af Sted paa Vej hjem efter, for at vaske sig og sove ud. Hvilken kvægende Tanke! —

Naar Gæsterne nu ere ordentlig indpakke-
de og komme op i deres Køretøj, maa Hestene trække ud, som Tid i Galop over Stok og Sten. Enkelte og sjældnere Gange bliver det til Vædekørsel mellem Lysthavende, for at prøve Hestenes Dyder og Lyder — naar der er talt om at bytte eller sælge.

Mere end paa nogen anden Tid af Aaret var Julen gavmild paa Mad og Drikke af bedste Slags, og Folk forsømte ikke at proppe sig med denne Velsignelse fra Morgen til Aften og

somme Tider om Natten med. Og da Tiggerne vare flere, men Fattigskatten maaske mindre end nu om Tider, var der god Lejlighed til at bøde herpaa*). Paa sine Steder var det ogsaa Skik at slippe Lænkehunden løs, for at den kunde tage Del i Juleglæden.

Forinden der nu tages Afsked med den velsignede Juletid, bør her mindes om, at de saakaldte „Smørrebrøds-Gilder“, hvor Gæsterne ikke kommer til at sidde ved Bordet, men spiser staaende omkring en lang sammenhængende Bordrække paa Salen, skriver sig fra en Tid 20 eller 30 Aar ind i Aarhundredet og vedkommer egentligen ikke de Julegilder, som foran skildres, der er baade gamle og unge. For Resten udmærkede Smørrebrøds-Bordene sig ved skaaret Smørrebrød med mange Slags fortrinligt Paalæg, Kager og en overvældende Mængde liflig Puns, saa de ere ikke at foragte. Men de rigtige gamle Gilder og Selskaber adskilte sig derved fra de nyere, at baade gamle og unge i Flæng kom med som Gæster, og i Almindelighed kendtes ikke den Aldersgrænse, der betegnes ved Ungdoms- og Børneballer.

*) De mødte ogsaa i Snesevis med Pose og Krukke.

ANDET AFSNIT.

Videre Udfyldning af Optegnelser og Skildringer i et almindeligt Tilbageblik.

BOLIGER OG BOHAVE.

Lad os først tale om Bondegaardene. Deres Bygningsmaade, Stil og Indretning var i Almindelighed ens over hele Øen. Fire Længer sammenbyggede til en Ramme omkring Gaardspladsen, somme Steder med en mindre Længe omtrent i Midten, kaldet „Gaardlængen“ eller „Gaardkønen“. Sjældnere var et saakaldet „Tværbygge“ ud fra en af Længerne. Efter den gængse, gamle Orden var Stuelængen — saa at sige ufravigelig — al Tid og alle Vegne enten den søndre eller den nordre. Det var et rent Særsyn at optage nogen Afgang

derfra*). Indkørsels-Porten havde derimod ikke noget saaledes afgjort bestemt Stade, men rettede sig helst efter nærmeste Vej, eller rettere sagt Hjulspor, til By eller Kirke. Bygningerne var opført af Bindingsværk med omtrent 4 Alens Stolper, 8—10 Alens Bjælker og omtrent 6 Alens Sparrer. Vægfyldningen var enten af Raasten eller opklinet med „Stavre“ af Træ som Rendegarn og Ler som Islæt. Straatag. Saaledes var den almindelige Byggeskik. Paa de faa Steder, hvor der var Tegltag paa Stuelængen, er dette nogle Steder afløst af Straatag. Ikke over alt vare Ydervæggene kalkhvidtede, somme Steder fik Leret Lov til at vise sig i sin Nøgenhed. Rygningen af Taget dækkedes af Fladtørv, Lyng eller deslige. Den gængse gamle Inddeling af Værelserne i Stuelængen var da saadan: Fra Gaardspladsen Indgang til Forstuen, hvor der plejede at staa et dobbelt Klædeskab af oftest umalet Egetræ paa runde Klodsfødder. Paa Knager hang Rytterpalladsken for Gaardens Dragon, og endvidere Patrontaske, Bøsse o. s. v. for hver af

*) Markergaard i Poulsker og Soldatergaard i Aaker tælles blandt de første, der gjorde en Undtagelse.

Gaardens Væbnere, for saa vidt disse Vaabensager ikke havde faaet deres Hædersplads anden Steds. Fra Forstuen førte til den ene Side en Dør til Storstuen, der optog hele Stuelængens Bredde i et Rum af 2 eller 3 Fag. Her bestod Bohavet af en Sovebænk („Slabbænk“) af Træ, oftest enten rødmalet eller umalet, der om Dagen gjorde Tjeneste i Stedet for Nutidens Sofa, helst ved den nordre Side i Stuen. I et af Hjørnerne nærmest Forstuen stod paa de fleste Steder et større Bord, somme Steder med Plade af brun Marmorsten, paa massive Ben af drejet Træ*). Ved Tværvæggen længst inde og i Hjørnet nærmest mod Syd stod et Skatol og „Klokken“ (bornholmsk Stue-Ur), første rødmalet eller umalet, sidste i rød- eller blaamalet Futteral. Endvidere fandtes i Stuen en Seng med „Himmel“ og Gardiner („Sparlagen“), hvor Husbond og Madmoder havde Natteleje, et Par Borde (helst Fløjborde til Udtrækning) og nogle Stole. Enkelte Steder var der et „Glasskab“, hvori Sølvsker og deslige hang smukt paa Rad, indmuret i en af Væggene. Alt Bohave af Træ var for det meste enten rødmalet eller umalet. Gibset

*) Disse Bordplader menes at hidrøre fra en Stranding.

Loft kendtes ikke, ejheller „Papirs“- eller malede Vægge, — nej kun Bjælkelofter og kalkede Vægge. (Undtagelserne herfra vare i det mindste meget faa). Ved den inderste Tværvæg stod en Bilægger, Kakkelovn, som i Støbningen fremstillede Billeder enten af Sanct Jørgen, der dræber Dragen og befrier Jomfruen, som klapper i Hænderne, eller Adam og Eva tillige med Slangen og Træet i Edens Have, eller den hellige Nadvere og deslige. Paa enkelte Steder fandtes en yderligere Prydelse af et Par Messing-kugler for oven. (Vindovne fandtes næsten ikke før end noget ind i Aarhundredet). Ved Siden af Kakkelovnen stod en Lænestol med Hynde. Fra den inderste Tværvæg og til hver Side af Kakkelovnen førte en Dør til Lillestuen og Køkkenet, hvilke to Husrum optog til Deling et Par Fag af Længens hele Bredde, hvoraf dog Køkkenet (med Skorstenen) kun fik en mindre Del, imod til Gengæld at strække sig mere i Længden helt hen om Lillestuen, for at skaffe Plads, ogsaa til Bryggerset, der tillige skulde rumme saadanne Ting som en Murkedel, Pande, Mæske- og Svalekar o. s. v. til Brændevins-Brænding. I Lillestuen stod det daglige Madbord, fælles for Herskab og Tyende, med

tilhørende Træstole eller Bænke, en eller to Senge, for det meste indelukkede i Alkover, endvidere Bilægger-Kakkelovn og somme Tider et Væggeskab. Udstyringen med Maling (eller Ikke-Maling) omtrent som i Storstuen. Sengene i Lillestuen vare især Sovesteder for Børnene. Fra Lillestuen var Udgang gennem Køkkenet til Spisekammer og Pige-kammer, for saa vidt disse ikke laa i Nærheden af Forstuen, hvilket dog vist nok var det almindeligste — og derefter fulgte i Rad flere Rum, som Mælkestue, Melstue, Rullestue, og endeligt yderst ude mod Gavlen Lyng- og Tørvehus. Paa den anden Side af Forstuen fandtes — forsaavidt en saadan over Hovedet var indrettet, hvilket dog vist nok var det almindeligste — „Mælsalen“ (Mellem-salen), et Slags Gæsteværelse, der indeholdt en Seng, nogle Stole og somme Steder en Dragkiste. Derfra førte en Dør ud til Salen (af de gamle kaldet „Huset“), 3 eller 4 Fag af hele Stuelængens Bredde nærmest Gavlen og med Vinduer ud fra denne foruden mindst til en af Siderne. Her prangede mere eller mindre rigeligt Bohave: En opreden Himmelseng eller Topseng med „Sparlagen“ og en Overflødighed af Dyner og Hovedpuder med dertil hørende

Lagner, en Dragkiste eller en eller to Kommoder, endvidere nogle Stole, somme Steder med høje Rygge og figureret Læder til Bagfyldning. Endelig: Spejle og Skilderier, for det meste af temmelig ringe Slags og Kunstværd.

I det hele gælder om Bohavs-Udstyret det, som allerede til Dels er sagt i det enkelte, om Maling (eller Ikke-Maling), bejtspolerede Møbler vare sjældne. Ligeledes saaes næsten ikke andre Vægge end hvidkalkede. Anbringelsen af Spejle — der for det meste vare baade faa og smaa, var noget ubestemt og vilkaarlig, hvad Pladsen angik. —

Ildstedet („Ildjarinj“) i Skorsten og Køkken var bygget af Sten, enkelte Steder dækket af Jernplader, og med Gruber til at sætte en „Trefod“ over. Derhos var „Stegespid“ temmelig almindeligt i Brug. Koge-Indretninger helt af Støbejern (Komfyrer) vare næsten ukendte Ting.

Det var ikke saa helt sjældent, i mindre fremtrædende Værelser, at finde Gulvet af stampet Ler.

Trappe-Opgangen til Loftet („Tiljet“) var enten fra Forstuen eller ude ved Køkkenet.

Hvor der fandtes „Gaardlænge“, indeholdt denne gerne Huggehus, Rullestue, Karlekammer

(„Drængehus“) m. m. Og hvis en saadan Længe ikke fandtes, havde de nævnte Rum deres Plads nærmest Stuelængen i en af de andre Længer.

Om Ladelængerne er i det væsentlige kun det at anføre, at de ikke vare saa store og rummelige som nu om Tider. Staldene for Husdyrene kunde ej heller i Formaals tjenlig Indretning maale sig med, hvad vi nu ere vant til. I Faarehuset hang en „Faaregamme“, sammensat af Høst-Stiger, ved Reb til Stænget. Svine-Stalden eller -Boden kaldtes „Iggelen“.

Ved Siden af vort Billed af en Bondegaard skønnes det passende her at ofre et Blik paa Husmands-Boligerne. Disse have ingen Sinde været underkastede et saadant forstenet „Maksel“ (Mønster) som Bondegaardene. Kun de aller største, de saakaldte „Tohestes-Avl“, hvor der var flere Længer, fremviste noget lignende efter en mindre Maalestok og kun i enkelte, ikke i alle Dele. For øvrigt var Fællesmærket ogsaa her: Bindingsværk, klinede Ler-Vægge og Straatag. Bohave og Udstyr i Værelserne var i det hele af ringere Slags end paa Gaardene,

og Lergulvene meget hyppige, ja maaske i Flertal. Vare Gaardene tarvelige, saa vare Husene mere end tarvelige: de gjorde uvilkaarligt et ligefrem fattigt Indtryk. Paa mange Steder saaes Gæs, Høns og Faar med Lam indherbergerede som stuevante Lemmer af Husstanden, og det var vist nok ikke aldeles frit for, at noget sligt kunde være Tilfældet paa en eller anden Gaard. Den stenede bornholmske Moderjord ydede ikke faa Husmands-Hjem sit Bidrag i Skikkelse af Kakkelovne, dannede af Brudsten brækket i Plader og opklinede med Ler! Vilde nogen have sagt, at dette var en stedmoderlig Gave og bogstavelig Stene i Stedet for Brød? Da vilde den tarvelig vante Husmand maaske have svaret: Ja, men lidt eller noget er bedre end intet, naar en sidder med en Rede fuld af Børn og ikke har Raad til noget bedre, formedelst der gaar saa meget til Føde at putte i Munden. Og en Smule Varme maa en ogsaa have i Vinterens Tid! Og naar en nu ikke vil give sig ud og stjæle, hvad skal en saa gøre? Saaledes levedes der i mere end tarvelige Kaar i de fleste Huse paa Landet og i Fiskerlejerne. Stuerne vare smaa og saa lave til Loftet eller Stænget, at en fuldt voksen og høj Karl

maatte bukke for Døren og var udsat for at støde Panden mod Bjælken i sit eget Hus! Hvis han ikke tog sig i Agt! Men det kunde være endnu ringere. Om end meget sjældent, er det dog ikke uden Eksempel, at en Husmands- eller Fiskerfamilie har haft Ophold i en Bolig, der dannedes af en forsvarlig Klipperiff eller Kløft som Vægge med Tag af Fladtørv („Bretorru“) lagt paa Stængetræer eller Trægrene. Blandt andet stod en Bolig i Nærheden af Skagelfaldet i Aaker Sogn til forbavsende Skue i Begyndelsen af Trediverne. Den var halvt nedgravet i Jorden i en Firkant paa omtrent 6—8 Alens Længde i Siderne, med fire Hjørnestolper, hvorpaa der var lagt Stængetræer, og over disse og i Siderne mellem Stolperne var der udfyldt Tag og Vægge af Fladtørv med et Par Udkigs- og Lufthuller tilligemed en Døraabning. Til at friste Livet i saadanne Omgivelser og ydre Kaar krævedes der en vis Haardførhed, der satte sit Præg paa Beboernes Sjæleliv og indre Væsen. Liv og Død agtedes omtrent lige gode. De syntes, at Livet ikke var noget stort eller rart Gode og derfor taaltes det med Dødsforagt. Men disse fattige Mennesker viste sig for det meste som kraftige

Skikkelser, der ligesom drev Spot med deres daarlige og lurvede Klæder.

I Købstæderne kunde i hine Tider, lige saa lidt som i vore Dage, spores nogen udpræget bestemt Stil for Bygningerne og Værelsernes Indretning, andet end det, at Bindingsværk og Straatag var det almindeligste, og hos ringere stillede Folk fandtes paa ikke faa Steder Lergulv. Tegltagene vare i Mindretal, i nogle Byer saaes kun ganske faa, saaledes f. Eks. i Aakirkeby 2 — siger og skriver to. Men i Trediverne førtes en grundig Omkalfatring paa dette Omraade, som Følge af Loven af 6te April 1832, hvori der kundgøres bl. a. saa som: „Thi byde og befale vi allernaadigst som følger: § 1, alle Straatage, som endnu findes paa Købstadbygninger, skulle i Almindelighed være nedtagne inden 10 Aar fra dette Aars Udgang“. Denne Tidsfrist blev dog trukken længere ud, ja helt ud over Midten af Aarhundredet, paa Grund af Læmpelser og Henstand formedelst indtrængende og gentagne Bønskrifter og Andragender, grundede paa Uformuenhed, o. s. v. Alle Husene i Byerne vare den Tid kun et

Stokværk høje, med Bjælke- og Bræddelofter, — og af ret godt Bindingsværk, hvor imod Grundmur, Gibsloft og Tapetsering hørte til Undtagelserne; det var mest hos Embedsmændene og de store Købmænd, at Købstadpræget skin-nede frem, saaledes ogsaa f.Eks. polerede Møbler i Stedet for malede. Købmændenes Butikker vendte ikke paa alle Steder ud til Gaden. Køberne maatte da ofte gaa ind i Stuen og melde sig til „Hansel“. („God Dag, jeg vilde saa gjerne be om aa komma i Botikken“).

Daglig Dags Skikke i Hjemmet, saa som: Mad og Drikke — Hjælpemidler — Sædvaner — Børnenes Pleje — Husraad — Husflid — Tjenestefolkene — Klædedragten.

I det Tidsrum, her er Tale om, var de fleste Bornholmeres daglige Vilkaar: strængt Arbejde og tarvelig Føde. I det hele var Mad og Drikke ikke al Tid af bedste Slags. Og hvad der skortedes paa i Næringsværdis, maatte saa vederlægges i Mængde og Fyld. Dette gjaldt særligt Øl og Brændevin, hvilke Drikkevarer bryggedes og brændtes hjemme i Husene, og

derfor var det ikke saa underligt, at der ikke blev sparet paa dem. Folk „blærede“, sandt at sige, store Mængder i sig af begge Slags, og der fandtes flere „Grovædere“ end „Finsmækere“.

Sit eget Bryggers havde i Reglen alle Husholdninger, og næsten i hver Gaard var en Brændevinspande i Drift*). Hvilket havde til Følge, at der herskede en vis Rundhaandethed og Flothed, hvor det gjaldt Snapsen („Syppen“). Til dagligt Brug blev der da af denne Opstrammer sat adskillige flere til Livs end nu om Stunder. Mange Steder, især blandt Arbejds-mænd og Fiskere, var det mere end i vor Tid gængse Skik at tage sig en „Syp“ „Morgenbrændevin“, tillige med en Bid Brød straks efter at have forladt Dynerne. Dette kom sig af, at „Morgenmaalet“ — saaledes nævnes Frokosten paa bornholmsk — først blev anrettet Kl. 8. Og det kunde jo ikke med Skel og Billighed forlanges, at Folk skulde gaa med et fastende Hjerte flere Timer, inden de kunde faa fat paa deres gode bornholmske Spegesild og „Søbe“. Sidst nævnte Ret, „Søbe“, udgjordes

*) Brændevins-Beskatning indførtes først ved Lov af 7. Februar 1851.

halvt af Mælk og halvt af Tyndtøl, „Drikke“, kogt sammen med Stykker af Grød eller Brød. — Den Mellemmad, kaldet „Elleve-Bid“ — nemlig en Snaps og et Stykke Brød — der vankede Kl. 11, blev paa sine Steder i Vaar og Høst øget med en „Syp“ No. 2. Om Middags-Maaltiderne er dette at mærke, at der i det hele spistes mere Saltmad, baade af Flæsk, Kød og Fisk, end den nu værende mere kræsne Smag tillader. For øvrigt dygtigt med Ærter, Kaal, Grød og Mælk. Somme Steder paa Gaardene blev der tudet i „Madhornet“ Kl. 12, naar Folkene vare til Arbejde ude paa Marken. Mellemmaden, „Unjarna“, Kl. 5 Eftermiddag, var enten ligesom nu Smørrebrød og Snaps, eller i Stedet for Smør (eller Fedt) „Syltemælk“, d. e. surnet og i store Krukker oplagt Faaremælk, lagt paa Brødet, under Tiden tillige med en lille Tilsætning af Honning („Hønnu“). Men dette er nu, hvad Syltemælken angaar, en for dums „Saga blot“, lige som de store Faareflokke, der forsvandt med Højlyngens og Udmarkens Opdyrkning.

Aftensmaden var for det meste Mælk og Grød eller Søbe. Af Kaffe blev drukket mindre, af „Ærtekaffe“ mere, og Te næsten slet ikke

til hver Dags Brug. Nydelsen af Laks var særdeles betydelig, en Følge af, at dens Udførsel fra Øen, enten fersk eller røget, endnu ikke var bleven paatrykt ret meget af den Dygtighed, som vi nu ere Indehavere af i Retning af Handels- og Spekulations-Aand. Laksens Pris var derfor paa den Tid kun $\frac{1}{3}$ af, hvad den senere er bleven.

Hver Bonde havde gerne sin egen fast tingede Fisker, især til Levering af „Læggesild“ (Sild til Nedsaltning, Spegesild), hvorfor han fik Byttebetaling i Kornvarer. En Fjerding Spegesild regnedes i Værdi lig en Tønde Rug.

Borddækningen og Anretningens Redskaber vare af billigste Stof: Tallerkener („Talrikka“), Fade og Skaale af Lerkar. Derhos Træeller Hornsker. Enkelte Steder Tin Tallerkener og Fade, (dog mest til Gæstebud, ligesom ogsaa Sølvsker). Porsellæn var ikke almindeligt. Hvert Huslem brugte for det meste sin egen Foldekniv ved Spisningen, og Brug af Gaffel var ikke almindelig undtagen i Selskaber og Gæstebud. Søbemaden var anrettet i et Fad (eller flere), hvortil alle i Fællesskab langede med sin Ske, Pandekager kaldtes „Stønkager“ og Klattekager „Paltheste“. Særligt 2 Slags Suppe kaldtes „Pærevælling“ og „Brænjesnude“.

Afstanden mellem Herskabet og Børnene paa den ene Side og Tyendet paa den anden Side var mindre; to saadanne huslige Rangklasser kendtes ikke som det almindelige.

Nydelsen af Tobak til Røgning foregik mest ved Brug af Kridtpiber og fandt for det meste mere Sted i Hjemmet end uden for. Sigarer kendtes først i Tiden omkring Trediverne, og i Førstningen var det brugeligt, at disse „Røgpinde“s Mundbids-Ende var forsynet med en Pennepose af Gaasefjer til at trække Røgen igennem. Tobakken var af simpel Godhed, f. Eks. „Biskop No. 2“ eller „petum optimum subter solem“. Tørrede Stykker af Skraatobak maledes somme Steder til Snus paa en lille Haandkværn (Sennopskværnen), der var jævaldrende med Kaffemøllen og flere af den Tids smaa Husbrugs-Maskiner. Kaffen blev brændt og malet hjemme i Husholdningen, anden Brugsmaade kendtes ikke. Der brugtes vist nok mere Skraatobak end nu, lige som ogsaa Snus. Denne sidst nævnte Slags fandt ikke sjældent Vej til Næsen hos ældre Kvinder. Til Skrivning brugtes ogsaa Gaasefjerpenne, men denne Kunsts Udøvelse var langt fra alles Sag. Staalpenne kendtes jo ikke før end

omkring Trediverne, saaledes som det nu er almindeligt, og hvorved Begreberne „at skære en Pen“ og „en Pennekniv“, saa godt som ere blevne „en Saga blot“. Det var ikke noget ringe Arbejde for en Skolelærer at skære Penne til alle Skolebørnene.

Men særligt til Optegnelser om „Betroning“ (Kredit) var det Skik og Brug at skrive med Kridt paa Bjælken.

Ild-Tænding var mere omstændelig, saa længe det ikke kunde ske anderledes end ved Hjælp af Tønder eller Fyrsvamp og Staal og Sten med dertil hørende „Svovlstikker“. Frik-tions-Tændstikker kom først i Brug i de første Aar af Trediverne. En egen Maade var det i hine Tider ogsaa „at laane Ild i en Træsko“ hos nærmeste Nabo. Belysningen i Værelserne foregik ved Hjælp af Tællelys i forskellige Tykkelser og Tranlamper med Sivvæge. Den var tarvelig! Især den sidst nævnte. Saaledes maa vi Nutidsmennesker være taknemlige for mange Slags Lettelser og Nemheder.

En meget gængse Skik, baade i By og paa Land var den saakaldte „Barnleje“. Den Tid en Kone laa i Barselseng og ikke kunde forvalte sit eget Køkken og Madvæsen, skiftedes

Nabokonerne til at bære udsøgt godt tillavet Mad ind i hendes Husholdning. Slig Opmærksomhed skulde ved forekommende Lejlighed „gældes igen“, det var en given Sag.

„Kirkegangskoner“ var noget mere almindeligt end i vor Tid. — Fødselsdage og lignende Mindedage festligholdtes ikke ret meget. Og nu lidt om Børnene. Som almindelig Grundsætning gjaldt — saalunde kunde det i det mindste synes — at de helst saa vidt muligt skulde passe sig selv. Saa snart de vare komne ud af Svøbet, det stramme Larve-agtige Svøb, bleve de som „Pupper“ indsatte i en „Staastol“ — lig en Kærnestav i en Kærne, hvori de skrabe de af Sted paa Gulvet. En anden Slags Barnestol var meget i Brug og saaledes indrettet, at den ved en Tap under Sædet kunde sættes i Forbund med et dertil svarende Stillads, nøjagtig højt nok til, at Barnet kunde sidde til Bords i Linie og Højde med de Voksne og nok saa yndigt tage Del i et fornøjeligt Familie-Samliv.

Det næste Fremskridt i Barnelivet blev tydeligt at skue ved, at der gaves Slip paa Staastolen for at blive iklædt „Faldhat“, egentlig en Krans eller Krone af Puder, bunden omkring

Hovedet i Højde med Panden. Pigerne bar Skørter og Drengene i en vis Lavalder „Skørtebukser“, det er baade Skørt og Bukser af hjemmevævet („Uldent og Linned“). At blive befriede for Skørterne var Drengenes første alvorlige Idrætstanke om, hvad der tykkedes dem passende og værdigt. En Smule Forskrækkelse kunde der vederfares den unge Pode i Faldhats-Tiden, der kunde afpresse et Skrig. Men der gik ikke Hul paa noget, saa det var snart overstaaet. Og derved lærtes det efter Haanden bedre at bruge Benene. Mange Steder turde Børnene ikke tiltale Forældrene med „Du“, men skulde sige „Han“ eller „Hun“, (eller „Far“ eller „Mor“). Børnevogne saaes næsten ikke. Enten bleve Børnene baarne paa kærlige Arme eller indsatte i Staastol, for saa vidt som de ikke laa i Vuggen eller vuggedes, en Mode, der var af større Omfang end senere. Bohavet af Stole, Borde og Bænke var for en stor Del af umalet Træ og skuredes og vaskedes ligesom Gulvene (vel at mærke dog ikke Lergulvene, der stod sig bedst ved at skøtte sig selv). Ellers hvor der fandtes Maling, var denne for det meste rød.

Imod Sygdom og Daarlighed brugtes

mange Slags Husraad, for det meste fælles for Voksne og Børn. F. Eks. Brændevin med eller uden Tilsætning af Peber, især imod „Kolden“ (Koldfeber) eller „Bævering“ (Kolik). Endvidere: Salvie- og Hyldete mod Forkølelse. Til Saar og udvendigt Brug dyrkedes „Husløg“, somme Steder paa gamle Straatage, og havde fra Fædrenes Tid en vis Anseelse. Som et almindeligt Sundhedsmiddel fandtes hyppigt en Flaske med Malurt-Brændevin, hvis Opgave var at dæmpe Kneb i Maven.

Brugen af avtoriserede Læger var mindre almindelig, fordi det at „ligge under Doktorhaand“, var noget, Folk krympede sig ved paa Grund af Kostbarheden; og det var ingen Spøg for Pengepungen*). En billigere Hjælp var kloge Koner og Mænd; af disse fandtes ikke saa faa, og nogle af dem nød virkelig en Tillid og Anseelse, der for en Del ikke var ganske ufortjent paa Grund af deres heldige Lægepleje i visse enkelte bestemte Sygdomme og Skavan-ker. (Saaledes f. Eks. i sin Tid Hans Rask paa Dammegaard i Pedersker, og fl.) Men i Begyndelsen af vort Aarhundrede grasserede en

*) Af offentlige Læger fandtes kun en „Landkirurg“ og en „Feltskær“.

Landfarsot, som hverken eksaminerede eller ueksaminerede Læger kunde faa Bugt med, nemlig Kokopperne, Folkets Svøbe og Plage-aand, som voldte, at mange af hine Forfædre saa godt som deres hele Liv igennem — for saa vidt de ikke døde deraf — maatte lide den Skæbne at fremvise et af Kopar vansiret Aasyn*).

Aareladning brugtes til Overdrivelse af mangfoldige Lægedoms-Mennesker, der drog omkring paa Landet med en Sneppert i Lommen og udøvede forskellige Slags Kvaksalveri. Paa Sygdoms- og Lægedoms-Omraadet var der ikke frit for, at adskillige overtroiske Meninger paa sine Steder havde tilranet sig et større Spille- rum end vistnok godt og nyttigt efter Nutidens Begreber, om end i mangfoldige Tilfælde uska- delige. Men Omtalen heraf maa passende hen- føres under et følgende Afsnit.

Hine Tidens Husflid var af den Art, at den maa omtales som over Maade prisværdig og „præmieværdig“, som det hedder i nyere Stil, om end Præmiering ikke var saa rund- haandet den Gang. Folk nøjedes med den

*) Indtil noget ind i Aarhundredet, da Engelskmanden Eduard Jenner opfandt Koppeindpodningen.

Nytte og Tilfredshed, der var Flidens Løn, og dermed var den Ting i Orden. Mange Slags „Nævenyttighed“ i det smaa var meget udbredt. I det hele og store skal nævnes: Ølbrygning, Brændevinsbrænding, Slagtning og Bagning, der saa godt som udelukkende al Tid blev drevet hjemme i Huset, i Stedet for som nu for en stor Del af Fagmænd. End videre al Slags Tilvirkning af Tøjer, lige fra Hørbrydning til Spinding, Vævning og Farvning af forskellige Slags Stoffer. Til Heglingen af Hør og Hamp blev der dog tyet til Folk af det særligt deri drevne Haandværk. Til Farvning udbyttedes særligt Frembringelsen af Øens egen Jordbund, saa som Engskær og Mos. Brydningen af Hørrer (der naturligvis var Hjemmeavl) var en meget yndet Sysse af Piger og Karle, f. Eks. ude i en hyggelig Skovløkke, mens Røgen fra Bryddegaven fortonede sig mod Træerne, Brydterne klappede omkap og Viser og Fortællinger skiftevis opmuntrede Bryddefolkene. Og bagefter kom det allerbedste: Bryddegildet med den gode Mad og Drikke.

Næsten i hvert Hus holdtes en Væv i Gang. Der tilvirkedes Hvergarn („Uldent og Linned“), Lærred og Drejl af anerkendt Godhed,

endog delvis til Udførsel fra Øen. Endvidere Lysestøbning, enten i det smaa i Blikformer eller i det store ved „Lysestøbe-Borde“. Indretningen heraf var: et Bord med rund Plade, der drejede sig paa en Tap i Fodsøjlen. Rundt om Pladen hang paa Kroge runde Brikker med smaa Kroge i, hvori et Antal Væger. Ved en Side stod et Tønde-formigt Kar med smættet Talg, hvori Vægerne dyppedes, efter Haanden som Brikkerne ved Omdrejningen af Bordpladen kom efter Tur hen til Karret; og saaledes faredes der fort med Omdrejning og Neddypning, indtil Lysene havde faaet den passende eller ønskelige Tykkelse.

Nævenyttigheden baade i at lave Træsko, men især at „klampe“ dem op, var meget udbredt. Ligeledes i at tilhugge Vognkæppe, Sejsebomme, Jærntyve- og Skovleskafter, River m. m. m. I saa Henseende stod hine Forfædre nok ikke meget tilbage for, hvad der fortælles om selve Odyssevs og andre græske Helte i Homers navnkundige Digtninger fra Oldtiden, hvorlunde de selv med egne Hænder tømrede deres Sengested, Boskab og Agerdyrknings-Redskaber samt smedede deres Vaaben, o. s. v. — Skjoldene ikke at forglemme. — Den Tid

trivedes Vævpiger og Vævskevagere, Bestillinger, der nu for det meste ere mindre i Drift. Og den af de gamle vel kendte taktfaste Lyd fra Vævslagene er ligeledes paa mange Maader forstummet.

Tjenestefolkenes Kaar var i flere Henseender anderledes. Der herskede en Husorden, der var mer eller mindre patriarkalsk, hos de gamle Bønder, der ikke brød sig saa meget om at nævnes „Proprietærer“, men følte sig lige saa fornøjede med Navnene Gaardejer eller Selvejer.

„Folkene“, Karle („Drenge“) og Piger, vare mest som Husets Børn. Lønnen var ikke stor, men „Omgængelsen“ god og venlig. Der herskede Ligeformhed, Jævnhed og Fortrolighed mellem Husbond, Madmoder og Børn paa den ene Side og „Folkene“, Tyende, paa den anden Side. Lønnen bestod dels i Penge dels i Klædningsstykker*).

*) Folkeløn paa Gaardene:

En Hoveddreng 20—30 Rigsdaler om Aaret.

En Halvdreng 8—10 Rd. og en Klædning af Hvergarn og et Par Støvler.

En Vogterdreng en Klædning af Hvergarn eller Lærred.

En Daglønner (Tærskemand) hver 25. Tønde Korn eller fra 8—16 Sk. i Penge daglig.

En Karl („Dreng“) eller Pige kunde tjene paa et og samme Sted i mange, mange Aar, indtil de i en noget ældre Alder giftede sig, og Mandfolkene forblev da tit ved samme Gaard som Tærskemænd og Daglønner.

Om Klædedragten er for Mændenes Vedkommende ikke synderligt at mærke som egen for Tidsrummet. Den gammel Dags Dragt med Knæbenklæder og Spændesko m. m. havde kun faa Bærere blandt de ældste. Ellers lidt Hang til det sømandsagtige paa Grund af den stærke Paavirkning af Kystbefolkningen. Temmelig almindelig var Bukserne i Støvler med lange Skafter. For øvrigt ingen Forskel mellem Købstad- og Landmændenes Dragt, lige som i vor Tid.

Med Kvinderne forholdt det sig derimod anderledes. De bar indtil nogle Aartier ind i Aarhundredet en virkelig ejendommelig bornholmsk Nationaldragt, der nu for Tiden findes hos saa faa, at der formelig skal ledes efter dem, navnlig især hvad Hovedpynten angaar. Til højtidelige Lejligheder var Hovedets Bedækning en saa kaldt „Nølle“, en tæt sluttende hvid Hue med et figureret Stykke Silketøj i Nakken, nogle 3—4 Tommer brede opstaaende, stærkt

stivede Kniplinger lige som en Krans omkring Hovedet, med en Besætning af kulørte Silkeblomster omkring Panden. Men til Sørgetjeneste ombyttedes disse med kulsorte kunstige Blomster, og tilsvarende sorte Baandbesætninger. Haaret var strøget tilbage i Panden saaledes, at noget kom til Syne, stærkt pudret. Et mere simpelt Hovedtøj kaldtes „Hat og Hue“. Til hver Dags Brug bæres „Korsklædet“, en Silkehue med udsyede Blomster i Nakken og der omkring et hvidt stivet Linnedklæde, der gik op i en Spids eller Top og nederst ved Panden og Ørerne havde en Bræmme Kniplinger. Det blev paabundet med stivede, hvide Baand, der stak udefter fra Hovedet lige som Møllevinger. Denne Pynt udfyldtes desuden ved visse Lejligheder med en rød Sløjfe af Silke baade i Nakken og under Hagen. De gamle brugte ogsaa et Slags simplere Korsklæde, det kaldtes „Nattøj“. Til at bære uden om disse Hovedbeklædninger anvendtes „Kapperøllike“, et Slags vide, rummelige sorte Kyser, mest af Silketøj. I Sommertiden brugtes „Solhat“, med vidt favnende stiv Skygge af Silketøj, helst med rødt Foer, ofte med en Blomsterkrans omkring Panden.

Paa Kroppen for øvrigt brugtes — noget forskelligt efter Modens ustadige Paavirkning — et Slags Livstykker, der kaldtes Buller, paa Armene snævre Ærmer, der kun gik lidet ned under Skulderen, og paa den øvrige Del af Armen „Langhandsker“, helst af grøn Farve (ogsaa sorte og gule). Til Stads og Kirkegang bares Atlaskes Kapper, røde, blaa eller sorte, uldne Ærmer, lig fordums Ridderkapper, tit rigeligt forede med Pelsværk, der foldede sig ud over den korte, opstaaende Krave.

Som en almindelig Forskel mellem Køb- stad- og Landfolket kan anføres, at først nævnte for en Del brugte finere og kostbarere Klædnings-Stoffer. Bønderne bar meget stampet Vadmel fra Stampen ude ved Rønne. (Driftsmesteren Hans Karlsen var en meget anset Mand). De fattige gik i grovt Lærred.

Almen Dannelse og Oplysning — Næringsveje og Livsstilling — Troesliv, Kirke- og Skolevæsen — Det bornholmske Tungemaal.

OVERTRO.

Vi ville nu forlade Hjemmene og mindes Folkelivet i videre udadgaaende Kredse.

Den almene Dannelse og Oplysning stod paa en vis Maade ikke tilbage i Sammenligning med andre danske Landsdele, men stod snarere et Skridt foran. Her sigtes dog ikke til Skolekundskaber eller til Fagdannelse, f. Eks. i Agerbrug eller Haandværk, thi i saa Henseende kunde det vist nok ikke være fordeligt. I saa Henseende stod Folket i det hele paa et forsømt Standpunkt. Men bortset herfra tør det vist nok siges, at der, væsentligt ved Paavirkning af en talrig Offisersstand, var fremelsket en vis ydre Anstand, Holdning og Opførsel, der betegnes ved Udtrykket „god Levemaade“. De bornholmske Bønder og Borgere havde paa det nævnte Grundlag et fælles ydre Præg i Klædedragt, Holdning og Manerer, der vidnede om en vis æsthetisk Smag og Paavirkning af hin „gode Levemaade“ — mere end om grundige Kundskaber baade i almen og faglig Retning. Dog tør det nok siges, at de bornholmske Søfolk ogsaa paa den Tid vare eftersøgte som værende blandt de dygtigste. Ejheller bør det forties, at ikke faa Mennesker, navnlig Mænd, ved Selvundervisning og Flid havde erhvervet sig en ret agtværdig Kundskabsfylde. Disse Fortrin fremfor andre udpræ-

gede sig og gjorde sig for det meste gældende som lovkyndig Medhjælp (der under indbefattet „Vinkelskriveri“ i bedste Betydning) og som ueksamineret Lægehjælp (der under indbefattet „Kvaksalveri“ i bedste Betydning). Disse Betegnelser hidrøre jo vist nok fra eksaminerede Lov- og Lægekyndige, som paa Grund af hines Indgriben i Næringen med overlegent skinsyge Øjne i Agt tog deres eget vel forstaaede Tarv. Men derfor var det dog ikke alt Daarligdom. I hvert Fald vidnede det om Lyst og Driftighed, vist nok ogsaa for en Del om Anlæg, til at udøve Vejledning og Medhjælp paa visse givne Livsomraader. — Kristian den 5tes danske Lov var det ikke nogen Sjældenhed at forefinde hos Bønderne; og mange af disse havde ogsaa i større eller mindre Omfang sat sig ind i den, mere end i vor Tid, men nu er jo ogsaa Lovgivnings-Værket vokset til et saa stort Læs, at det er noget afskrækkende at indlade sig med det. Holde vi os nu til Omtale af Udøvelsen af Næringsveje og Livsstilling, da skal særligt med Hensyn til Haandværk indrømmes, at Fagdannelsen deri var meget ringe. En Sommer eller to i Lærlingetjeneste var nok til at blive selvstændig Mand i Faget eller Mester,

en Betegnelse, der forøvrigt af Beskedenhed ikke blev gjort Krav paa. For øvrigt er der adskilligt paa dette Omraade, der grundigt har forandret sig. Saaledes gik Skomagere og Skrædere for det meste omkring til Gaarde og Huse og syede i disse Hjem, — somme Tider mod Byttebetaling i Kornvarer. Og naar Folk den Gang paa Vej og Sti mødte en rask Fodgænger med en Ransel paa Ryggen, da var det som oftest en af disse farende Svende, der vankede om for efter Bestilling at sætte ydre Skik paa Kroppene. Som et behageligt Bifag tjente de derhos ogsaa som Meddelere og Forkyndere af de nyeste Nyheder, under Tiden værdige til Særnavne som Rygter og Ravnekrogshistorier, i Mangel af trykte Blade og Aviser, der nu besørge disse Forkyndelser. Disse Kropskikdannere vare derfor meget velkomne til Huse, da der fremtrylledes en Slags Oplivelse og Underholdning i den ellers herskende ensformige Stilhed, og ikke sjældent fandtes der iblandt dem ret vittige Hoveder og morsomme Fortællere. Folk løb da gerne hine Nyhedskræmmere paa Ærmet med nyfigne Spørgsmaal, og almindeligst skete dette med en Indledning saa lydende: Naa! hva' nyt? —

døningja (døde), Forlovelser eller Slavsmaal?"

Hvad Livsstilling angaar skal endnu nævnes en Særegenhed ved hine Tider. Den Gang var det ikke det almindelige, at de gamle, „Undentagsfolkene“ (paa alm. dansk Aftægtsfolkene) flyttede ud til selvstændig Beboelse i et for dem bygget eller indrettet Hus. Men de forbleve under Alderdommens Forløb hjemme paa Gaarden eller i Huset hos deres Børn eller Svigerbørn. Og det tør vist nok siges, at under disse Forhold kom de gamle og de unge efter Omstændighederne ret godt ud af det i dette deres Samliv. Hermed er det væsentlige sagt vedrørende Næringsveje og Livsstillinger. Hertil skal endnu dog tilføjes: To Næringsveje, navnlig Pottemageriet og Urmageriet (næsten udelukkende i Rønne) ere meget i Aftagende fra deres tidligere Blomstring. I deres Sted er traadt Fabrikation af Fajanse (Stentøj) og Jærnstøberier. Og et Par Virksomheder ere helt forsvundne (i alt Fald i videre Omfang): Stenkulsbrydningen ved Hasle og Brydningen af Sten fra „Frederiks Stenbrud ved Neksø“. I Stedet herfor er traadt Brydning og Tilhugning af Granitsten ved Rønne, Hammeren og Nørremark.

Kirkegangen var ikke meget livlig. Paa

de fleste Steder flokkedes Menighedsfolket ikke meget talrigt i Kirken for at høre Sjælesørgerens Forkyndelse. Dette kan dog ikke uden videre udlægges som verdsligvis Ligegyldighed eller Vantro. Det kan ogsaa tænkes som Frugten af grundfæstet Tro og Tillid til Guds Ord, der gav en Ro og Tryghed i Sjælen, paa en Tid, da der ikke gaves religiøse Sekter, der kunde fremavle Tvivl, Anfægtelser, Strid og Røre. Disse holdt først deres Indtog i Menighederne fra godt og vel en Menneskealder ind i Aarhundredet at regne (Baptister, Mormoner o. s. v.). Da kom Røret og Livet. Med den nyere Tids Medfør, hvilket maaske kan være godt og tjenligt som et Gennemgangsled, det maa vi i det mindste haabe. Forskellen mellem før og nu mærkes bl. a. ved, at der under de gamle Forhold ikke mærkedes synderligt til den Sjælørørelse, der bærer Navnet Fordømmelses-Syge. Men som en Skyggeside, der ikke kan dølges, maa det antegnes, at der herskede et slemt Hang hos Folk til at give deres Medmennesker Øgenavne, der tit vare ret pudserlige. Herpaa skal nævnes nogle af dem som en lille Prøve: „Halte Lars“, „Esber Snus“, „Hønnus-Hjorten“, „Sølv-Kaasen“, „Katteskytten“, „Galna Jens“,

„Vejestøv-Slugeren“, „Krikke-Josup“, — „Krik-major von Linkentaa“, „Surbenede Anders“, „Esber Brændevin“. Det var gerne enten fattige Stakler eller Tyveknægte. Sidstnævnte drev deres Bedrift i mange Tilfælde, paa en noget storartet Maade ved at udruste sig med Heste og Vogn, for at kunne omfatte saadanne Ting som: Møbler, Sengeklæder, Kobberkedler o. desl.! Thi det blev drevet i det store! Og ikke alene drevet, men ogsaa besunget; saadant var nemlig en Del af det Stof, der tolkedes i Tidens Hang til Smædeviser, og disse blomstrede frodigt i den bornholmske Jordbund i hine Tider.

Og nu Skolevæsenet? Ja, det stod unægteligt meget tilbage. I hver Købstad fandtes en Borgerskole, somme Tider og Steder med kun en eneste Lærer, der tillige var Degn og Kirkesanger. Han røgtede da saa godt, som han efter Omstændighederne kunde, det Kald som Mester for Ungdommens Oplæring i Religion, efter Pontoppidans Forklaring eller Balles Lærebog, og de allertarveligste Skolekundskaber (Læsning, Skrivning og Regning). I hvert Landsogn lønnedes en Lærer, ligeledes i Reglen tillige Degn og Kirkesanger, ved den saakaldte

Kirkeskole, med en endnu større Tarvelighed i baade Undervisning og Løn end i Byerne. Paa sine Steder fandt dog en Smule videregaaende Udfyldning Sted ved Tilgift af „Omgangslærere“, der skiftevis holdt Skole paa Gaardene efter Tur og Omgang i de dertil inddelte Kredse af Sognet. Hertil anvendtes Mænd fra tidligere Livsstillinger, saasom Haandværkere, Underoffiserer og deslige. Somme Tider ogsaa Krøblinger eller legemligt vanføre, der ikke egnede sig til legemligt Arbejde og derfor tog Tilflugt i at undervise for det meste Smaabørn i de simpleste Forkundskaber, som at lære Bogstaverne, „stave og lægge sammen“, o. s. v. Byskolerne vare særligt begunstigede og fik et betydeligt Opsving noget henved Tyverne eller Trediverne i Aarhundredet ved Hjælp af Gavebrev fra Etatsraadinde Koefoed, der ligeledes stiftede Legater til Arbejdshuse i Byerne. Men Sognenes Skolevæsen paa Landet var det fremdeles tarveligt bevendt med, lige indtil de sidste Aartier, vi nu leve i. Paa enkelte af de større Gaarde, hvor der fandtes den fornødne Trang og Evne forenede, blev der under Tiden holdt en Huslærer med den Opgave at bringe Gaardens Ungdom en større Færdighed især i

Skrivning og Regning, — for saa vidt en saadan privat Lærer var at opdrive, hvilket ikke al Tid var saa meget let, da der ikke gaves ret mange, der var i Besiddelse af de fornødne Forudsætninger. Her bør det antegnes, at foruden „Det bornholmske Efterslægt-Selskabs Samlinger“, der udkom i 3 Hæfter, København 1806—10, blev saa godt som intet trykt vedrørende Bornholm, der lignede det tidsskriftagtige. Først i Aaret 1827 begyndte „Bornholms ene privilegerede Avis og Avertissements-Tidende“ at udkomme fra eget Trykkeri i Rønne, 1 eller 2 Gange om Ugen. Til Titelbillede havde denne Avis et tremastet Skib for fulde Sejl de første Aar, den udkom. (Redaktør, Udgiver og Trykker: E. C. Tryde). Heri fik Skrivesaligheden sin Tolk. Præster og Prokuratorer førte Pennefejde mod hverandre, der ikke stod tilbage for Nutidens skrappeste Frembringelser i den Retning, og endda havdes der en Lov, som det ikke var let at skønne om, hvor vidt den var Trykkefriheds- eller en Trykke-trældomslov. Men det fulgte deraf, at ens Ord blev satte mere paa Skruer, og der hyklede mere, det laa i Regeringsformen og Tidsaanden.

Men nu aandelig eller folkelig Vækkelse?

Tys! Deraf sporedes intet. Nej Sagen var den, at Jorden var meget forsømt og Agerbruget stod meget tilbage, saa det gjaldt først og fremmest om at bjærge Føden. Der skulde først tages fat paa at leve hyggeligt som Mennesker, uden alt for stor Trang eller Mangel paa det daglige. Der var endnu et Skridt at gøre, før end der naedes frem til det kristelige og folkelige. —

Den første Bog, der blev trykt paa Bornholm var: „Skole-Taler og Lejligheds-Digte af P. G. Bohr, Rektor for Rønne lærde Skole, Rønne, trykt i E. C. Trydes Bogtrykkeri 1831“.

Den 27. Septbr. 1819 holdtes den første offentlige Eksamen efter Rønne Middelskoles Ophøjelse til fuldstændig lærd Skole.

Det bornholmske Tungemaal, der i Tidernes Løb og Medfør var fremavlet i Retning af „Forsvenskning“, — væsentligt som en naturlig Følge af Øens Underdanighed i en lang Fortidsperiode under de lundiske Erkebiskoppers Krumstav — adskilte sig fra det almene danske Sprog. Dette laa dog mere i Tonefaldet i Udtalen end i Ordforraad, om end der i saa Henseende mødte Øret adskillige ejendommelige Ord og Ordstillinger. Men dette særlige

„bornholmske Sprog“, er nu ikke stort mere end et Klædningsstykke fra Fædrenes Tid, der er bleven afløst af et med nyere Tilsnit. Især er det gaaet stærkt tilbage og vil det gaa yderligere tilbage i Fremtiden fra den Tid at regne, da Bornholmerne kommanderedes til at gennemgaa Hærens Rekrutskoler. Og oprigtig talt er dette Forhold vist ikke noget, der hører ind under de værste Skæbner, eller noget, der bør medføre nogen videre Beklagelse.

De Skildringer, her bydes, bør ses i Fuldstændighed. Derfor skal baade Lys- og Skyggesiderne frem paa Billedet! Sagen, Navnet lyder: Overtro, som her sigtes til. Og denne Skyggeside ved Folkelivet var i sin Tid ikke mindre fremtrædende hos Bornholmerne, end hos andre Folkekredse, hverken i Omfang eller Tæthed, og hvorfor skulde de vel ogsaa have været udrustede med ringere Indbildningskraft end andre? Fra første Færd af er den vist nok her som andre Steder, skabt og født til Live ved, at æventyrlige Drømme fra Natskygger og ved at klistre sig paa Hjærnen saa at sige ubevidst have iført sig Dagslysets Klædning, ligesom det er en Kendsgærning, at der gives Mennesker, som ikke med Sikkerhed formaa at afgøre, om

et eller andet Barndomsminde har sit Udspring fra Drøm eller fra Virkelighed. Men saa meget er vist, — og det skal her paa Forhaand eftertrykkelig fremhæves og slaas fast — at allerede ved Aarhundredets Begyndelse havde Straalerne fra Oplysningens Morgensol skræmmet Overtroens Majestæt bort fra hans Trone, (naar Tanken lægger Vægt paa Ordet „Tro“ i egentlig Betydning). Og efter Haanden, som Tiden skred frem, kunde Overtroens Skikkelser og Fremtoninger lignedes ved Skyggebilleder, der flygtende fjærnedes sig længere og længere borte i Horisonten, indtil de helt kom ud af Syne. Som Overlevering i Egenskab af, hvad der ligger i det sidste Led af Ordet Overtro, altsaa som „Tro“, duer den ikke synderligt ud over det forrige Aarhundrede, men kan kun mindes som Fortælling, blot som Saga, det vil sige — naar undtages en temmelig faatallig Del af Folket, saa som gamle Koner ved Lyngsiden („Højlyngen“) og deres Lige — som Ammestue-Æventyr og deslige, men ikke som Syn eller Tro paa noget i Virkelighed tilværende. Forfatteren af disse Blade har dog oplevet at være samtidig med saadanne Undtagelsesmennesker, der var virkelig troende paa Underjordsfolket,

hvilket senere hen skal blive bragt frem. Som Overlevering alene som Fortælling, er det dog ikke sagt, at en nærmere Indgaaelse derpaa ikke skulde kunne finde Nutidens Delagtighed og Medfølelse. Netop fordi denne Overlevering i sin inderste Kærne staar saa aldeles forladt af Nutidens Bevidsthed, er der saa meget mere Anledning til at komme ind paa Skildringer deraf. Thi her er det jo Forskellen i Dit og Dat mellem nogle nærmest liggende Tidsaldre, der udgør den røde Traad i det Æmne, som det er disse Blades Forehavende at fremdrage. De Æventyr og Fantasi væsener, som Overtroen havde skabt og opfostret paa vor lille Ø, dannede en stor Skare med gruopvækkende Navne, som: Underjordsfolk, Bakketrolde eller Puslinger, Nisser, Natravne, Borresøhaner, Forrævlinger, Gengangere, Havfruer, Smørbarer.

Nu af Sted til „Dyrskue“ over Forfædrenes i Indbildningen kraftige og virksomme, men nu hart ad uddøde og forglemte Skabninger.

Underjordsfolkene vare kun smaa af af Legeme, men raske og behændige, de boede i store Skarer under Jorden oppe paa Landhøjderne, som Højlyngen, Risbobjerg og deslige Steder, iførte blaa eller staa-graa Klæder og

røde Spidshuer. Hver Gang en Fjende truede med at gøre Landgang paa deres elskede Ø, holdt de Mønstring oppe paa Landhøjderne, hvor Trommer og Piber lod sig høre. Og kom det til Kamp, stod der 7 Mand Underjordiske bagved hver bornholmsk Forsvarsmand af Militisen. For øvrigt var de drilleverne, stjal og forbyttede Børn og gjorde mange andre Slags Spilopper. („Bytting“ var et Skældsord). Den gamle haandskrevne Beskrivelse over Bornholm fra 1624 indeholder følgende om Pedersker Sogn: „Item Bjærge og Høje: En Høj kaldtes Faalhøj, og siges der ude at være Bjærgtrolde, og lever endnu en Pige, som haver været i Højen og avlet med Bjærge Trolden 8 Børn — Pigens Navn er Karen — og sagde hun sig at gaa med hvert Barn i 9 Uger og havde kun Frist imellem hvert Barn en Maaned“. „Haver der boet i samme Pedersker Sogn en Bonde, Bondevedde, som boede der i Sogn ved Stranden, og ved endnu Old efter Old af samme at sige. Samme Bonde siges at være født af en Havfru, og er saa tilgaaet som Rygtet endnu staar: Hans Fader skulde en Gang have gaaet nede ved Stranden, og imidlertid skulde siddet paa Strandbredden en Havfru, hvilken

han straks skulde haft sin Omgængelse med, og den Tid, det var sket og gjort, sagde Havfruen til hannem: Om et Aar skal Du komme igen og her findes en Søn, han skal kunne fordrive Bjærgpuslinger eller Trolde, hvilket ogsaa skete, at Aarsdagen derefter kom han og fandt et lidet Drængebarn liggende ved Havbredden, hvilket han tog hjem til sig, fostrede det op og kaldte det Bondevedde. Samme Bonde voksede op, blev stor og stærk, og blev synsk og kunde det som andre ikke kunde se. Faderen døde, og Bondevedde bekom sin Faders Gaard og boede derudi, og giftede sig, og efter at han var gift, blev hans Hustru frugtsommelig. Nu ligger der en Høj (Korshøj) nordvest ved Bondens Længe, Bonden, som iboer, hedder Anders Hansen i Kaarshøj, og haver Bonden sit Navn af Højen, og Bondens Gaard og straks hos som Bondevedde boede; vesten for i samme Høj siges at have været Puslinger, og haver det hændet sig en Gang, at Bondevedde er kommen der frambí og hørt, at de have hugget paa et Stykke Træ, og sagt: „Hug det, Snef! næst saa er Bondeveddes Hustru“. Nu der Bondeveddes Hustru gik i Barselseng, og der var Kvinder inde hos hende, komme ogsaa

Troldene med sit Træbillede, tage Kvinden af Sengen og lagde Træbilledet i Stedet, som det var den rette Kvinde. Troldene, som vare i Stuen, stukke Bondeveddes Hustru ud af Vinduet til de andre, som vare udenfore; men Bondevedde var færdig førend de, tog imod sin Kvinde og forvarede hende, de andre Kvinder, som vare i Stuen, uafvidendes, og lod saa gøre sin Bager-Ovn varm og vilde have Troldbilledet deri, som og skede, saa at Troldbilledet knagede og spragede noget forfærdeligen. Kvinderne, som vare i Stuen, græde og klagede sig ynkeligen, thi de vidste ikke andet end, det var Bondeveddes Hustru; men han viste siden Kvinderne sin egen Hustru. Item siges der, at Bondevedde en Gang vankede frambi for Kors-høj, som Troldene vare udi, og hørte, at Troldene sagde: „i Morgen skal Bondeveddes Hustru brygge, saa ville vi did og tage Øllet fra hende“. Bondevedde gik hjem og lod sin Bryggerkedel fylde med Vand og gjorde det det allerkoghe-deste, det kunde blive, og sagde til sine Karle: Hvor jeg slaar med Vand, der skal I slaa med store Træstænger; og den Tid Troldene komme med sin Saa og en Jærnstang, at hente Øllet, slog Bondevedde dem over med Vandet og

skoldede dem, og Karlene sloge med Stænger, og saa dog ingen, og i saa Maade forjagede han Troldene fra Saaen og Jærnstangen.“

„Der siges, at Bondevedde gav siden Jærnstangen til Kirken, og skal det være det Jærn, som Kirkedøren hænger i.“

„Item siges, at han en Gang red frambi for Højen ved Nattetid, da dansede Troldene omkring Højen, da skulde de have drukket Bondevedde til, og den Tid han fik Bægeret, lod han, som han drak, slog det over Akselen og en Part kom over Hesten, og saa vidt det kom paa Hesten, gik Haar og Hud af, og rendte han saa hjem med Bægeret og gav det siden til Kirken, hvor der blev Kalk og Disk af.“ At selv Mænd, der maa henregnes til de Lærde, have troet saadant Ammestue-Snak, fremgaar af et Sted i Resens latinske Beskrivelse over Bornholm:

„Der er i Pedersker Sogn en Gaard kaldet Bondeveddegaard, som har Navn af en Bonde derpaa, som hedder Bondevedde, om hvilken Mand forskellige underlige Ting fortælles, hvor iblandt ogsaa dette, at han skinbarligen kunde se Trolde og Aander; hvilket ikke er ganske urimeligt, da man ved, at ogsaa anden Steds

have været saadanne Folk. Ikke heller er det umuligt, at Aander kunde lade sig til Syne for Menneskeøjne o. s. v.“ Men det kan være nok heraf, for at vise Rigtigheden af oven anførte Udsagn: „At selv Mænd, der maa henregnes til de Lærde, o. s. v.“. I sin Bornholms Beskrivelse siger Skovgaard om Underjordsfolkene, at de i taaget Vejr — saaledes skal et Sagn lyde — øve sig i Vaabenbrug paa Lyngene, og de ere alle til Hest. Men deres Høvding, som kaldes „Ællestingeren“, og de ypperste have Heste med tre Ben. Et Slags smaa runde Stene holdes for at være deres Kugler, og naar langt borte høres et svagt Døn, troes det at være deres Tromme. —

Hertil skal nu bare anmærkes, at Skovgaards „Ællestingeren“ vist nok er fejlagtigt bogstaveret. Det antages at skulle betyde „Ældstingen“, ɔ: Ældsten = den ældste; kun paa denne Maade kommer der fornuftig Mening og Indhold i Ordet, thi hvad er en „Ællestinger“?! — For Resten kan det være ligegyldigt, da det ikke har nogen Betydning for Livet eller Virkeligheden.

Men foruden Ældstingen, den egentlige Anfører, havde Underjordsfolket sin egen Konge,

og derfor var det et voveligt Gæsteri for den rigtige danske Konge at sætte sin Fod paa Bornholm. Saa tit dette skete, kom altid noget galt ud af det. Herom fortaltes: Der var en Mand i Pedersker Sogn, som holdtes for at være „Underjordskongen“. Han boede ved Risbobjærg. Vise Folk troede, det var sandt, og Manden kunde godt lide, at de lod sig sligt bilde ind. Der fortælles om denne Bonde, at han enkelte Nætter red omkring oppe i Højlyngen og mønstrede sit Mandskab. Tidligt paa Morgenstunden kunde Naboerne se ham komme ridende hjem til sin Gaard, paa sin hvide Hingst, der var saa svedende, at Skumstumperne dryppede af den. En god Ven i Sognet fik Lyst til at være med paa en saadan Ridetur, og en Aften sildig red de to Venner op ad Højlyngen. Men „Underjordskongen“ var snu og sagde: „Vi maa helt op til Vallingebyrget, for der er Vaabenpladsen, og saa maa Du ikke snakke til mig, men bestandig dreje Hovedet mod Øst, for ellers er hele Fornøjelsen forbi med det samme!“ Som sagt saa gjort. Da de vare komne til Vallingebyrget raaber „Underjordskongen“: „Rundar“, sætter Sporerne i Siden paa Hesten og — væk er

han i en Haandevending midt i Nattens Mørke. Den nysgærrige maatte saa slukøret vende Næsen hjem efter. Men om Underjordskongen fortælles videre, at han havde faaet et Drikkekar (nogle paastod, det var en Dunk) af de Underjordiske, og naar han fyldte denne med Vand fra Vallingekilden og drak deraf, fik han Syner paa en saa vidunderlig Maade, at han kunde se alt, hvad der foregik baade over og under Jorden.

De Underjordiske havde paa mange Maader venlig Omgang med Landsfolket. Saaledes laante de under en svær Misvækst og Dyrtid Mel ud til Bønderne. Og disse vare til Gengæld gode imod deres Venner i Højene, naar de trængte til Klædningsstykker og deslige. —

Hermed ere vi færdige med Underjordsfolkene i det Haab, at Forfædrene paa den Tid, da de havde Troen, dog ikke have følt alt for mange Ulæmper eller Ubehageligheder derved. Saa er der paa Mindernes Overleveringsliste: Natravnene. Disse vare kun daarligt anskrevne hos Folk. Det var egentlig talt Ulykkesfugle, der ved deres fæle Skrig ved Nattetid varslede om mørke og sørgelige Begivenheder, saa som Dødsfald, Krig og Ødelæggelse, Strandinger og

deslige. Af Nisser var der flere Slags, saa som Kirkenisser, Husnisser o. s. v., der var meget Lune-fulde Væsener, snart hjælpsomme og snart drilleverne Spilopmagere. Bakke-Trolde eller Puslinger maa antages at henhøre under Begrebet Underjordiske i Almindelighed, der hersker en vis Uklarhed herom. Smørbarer omtaltes som Væsener lignende Harer, som Heksekællingerne havde skabt af Hoseskafter og tre Jærnharvetænder som Ben, og de puslede omkring hos Naboerne og rent ud sagt stjal Mælk fra Kvæget og Smør fra Bondekonerne. Men ægte Barasmør, som de selv havde lavet, var af den Natur, at det ikke kunde smelte over Ild.

Borgsøhanerne (Borresjøhanana) havde deres Tilhold paa Lilleborg i Almindingen, hvor de galede ved Midnatstid. Forvarsler („Forrævelinge“) holdt sig i Tiltro længere ind i Tiden end de fleste andre Overleveringer. Dernæst maa vi ikke glemme Havfruene, som spillede en ret betydelig Rolle i deres Samtids Bevidsthed; og underligt vilde det ogsaa have været, dersom en Ø med en saa stor Strækning Sø og Strandbred omkring sig som Bornholm, skulde have savnet hine skønne Væsener. Der blev fortalt, bl. a. som følger: En kold

Efteraarsdag stod en Bondekone med sine Piger nede paa Stranden og vaskede Klæder. Da steg en Havfru op af Bølgerne og bad Bondekonen give hende et Stykke Linned til at skjule hendes nyfødte Barns Nøgenhed i. Men Bondekonen, som i sin Karrighed endog havde haanet og truet Havfruen, mistede fra den Dag af sin Sundhed og Førlighed og døde snart efter.

Troen paa Gengangere spøgede meget længe i enkelte Menneskers Hoveder. Saaledes boede der i Aakirkeby i Trediveerne en Smed og en Slagter, som havde stiftet den Pagt, at den længst levende af dem den første Nat efter den andens Død, Kl. 12 Midnat, skulde indfinde sig ved „Slumpetornene“, og der skulde saa den afdøde, i Fald han paa nogen Maade kunde, aabenbare sig for Vennen. Som sagt saa gjort: Smeden var paa Pletten Kl. 12 Midnat og raabte: Hans Diderik, aabenbar Dig for mig, saa sandt Du kan!“ Men Mads Morten Smed fik intet Svar. Han udtalte sig senere om denne Begivenhed saaledes:

„Ja, det var nu alligevel ikke nogen paa-lidelig Prøve, for Hans Diderik var meget doven og en stor Løgnhals.“

En ejendommelig Fremtoning var Sagnet

om „Vaa-Ild“ (Vaade-Ild). En gammel Mand, Peder Hansen Piber, der døde i Begyndelsen af Aaret 1845, nogle og halvfemsindstyve Aar gammel, fortalte, at han i sine Drengaar var gaaet op i Højlyngen, „Nørrelyng“, sammen med nogle andre Dreng, for at sætte Faarene ud paa Sommergræsning. Da de hen imod Aften skulde vandre hjem efter, saa de en stærk Røg stige op over Bakkekammen mod Syd, og da de kom paa Højden af denne, bleve de som lamslaaede af Skræk, thi Aakirkeby stod i lys Lue for deres Øjne. (Efter hvad der senere historisk er oplyst, var det den 10. Maj 1760). Det skete ved „Vaa-Ild“. Men hvad er dette for noget? Det skulde staa i Pagt med en djævelsk eller dæmonisk Magt, som drev Kogleri og Kunster med Godtfolks Hus og Hjem, naar de faldt i Unaade og Vrede, og som de ikke kunde beherske. „Vaa-Ilden“ — fortaltes der videre — efterlod sig al Tid paa et vist Sted i Brandtomten en lille, sort, glinsende, forkullet Plet, omtrent af Størrelse som et Garn-Nøgle. Dette Stof skulde da frem for alt i Verden opsamles og bringes saa langt bort fra Byen som muligt og nedgraves, men det maatte da heller ikke bringes ud over Byvangens Grænse. For hvert Aar, der

forløber, nærmer „Vaa-Ilden“ sig et „Hanefjed“ mod Byen, og naar Tidens Fylde kommer, saa vil den altid gøre Ulykke paa ny. Tolv Brødre, fødte af samme Moder, skulle i Forening foretage slig Udbæring. Dette — sagde de gamle — skete ogsaa den Gang her er Tale om. De havde baaret „Vaaildskullet“ i en Krukke til Byvangens Grænse ved den nordre Mølle tæt ved Faareby-Vejen, og hvor meget den har nærmet sig Byen i det forløbne Tidsrum, kan alt saa nøjagtigt udmaales og beregnes. (Naar man bare kender nøjagtigt, hvor langt et Hanefjed er). Men disse Kullevninger kunne ikke flyttes paa Halvvejen, men kun efter at de atter havde „brugt sig“, de maatte først løbe den afstukne Linie ud og rase og saa — flyttes! Denne Historie blev ogsaa fortalt og bekræftet af en gammel Murer, som tidligere var Kæmner. (Hans Navn var Hans Olsen).

Som Rosinen i Overtroens Pølse-Ende, for saa vidt alle hine skinbarlige Væsener angaar, skal det siges, at Forfatteren af disse Linier i sin grønneste Ungdom traf sammen med en gammel Mand, der virkelig troede paa Underjordsfolkene. Thi da den unge Mand, noget sikkert og selvtillidsfuldt ytrede til den troende:

„Dersom der er Underjordsfolk til, saa maa de gerne komme og hente mig i Nat!“, havde den gamle næsten tabt sit Vejr af Forbavselse, idet han udbrød: „Kors i Jesu Navn, hvor tør han dog tale saaledes!“ Det er heraf klart, at han troede paa de underjordiske som paa et Evangelium.

(I Aaret 1827 skal der have gaaet Rygte om, at de havde holdt Vaabenøvelser og Mønstring paa Risbobjærg).

Et ejendommeligt Udslag af Overtroen var, at denne tog Sigte paa det nyttige, saa som Helbredelse og deslige. Her maa først og fremmest nævnes „Signekærlingerne“. De drev et Slags Kvaksalveri af den grimme Art, rent ud sagt Trolddoms-Kunster. (Signen, Støbning, Maaling). Disse Kærlinger havde deres eget Kunst-Sprog ved Sygdommenes Navne, saa som: Modsof, Manslet, Hareskjævet. Og der brugtes Pulvere tillavede af Stoffer som brændte Hoseskafter, brændt Haar, Urin, varm Kogødning og deslige. Men disse Lægemidler skulde nydes i Vand, der af et fastende Menneske er hentet om Morgenen før Solens Opgang, dog at den, der henter det, gaar baglængs til Vandet. De syge maales paa langs og tværs. For visse

Sygdomme skal den syge spise af samme Kar som Lænkehunden. Støbning anvendes især over Onder som Mareridt, Djævlestød o. s. v., saalunde: Signekærtingen smelter fem Slags Bly (almindeligt Bly, Bly, hvori Stemplet paa Klæde sidder, Kirkebly, Korsbly fra hvor Lodningen paa Vinduer er og Arvesølv) i ni Slags Brænde, nemlig af ni forskellige Slags Ved. Dette heldes ud over den Syges Hoved gennem en aabnet Saks i en Bøtte Vand, under Kærtingens Mumlen og Banken paa Bjælken samt andre Fagter. Dette var ens over Mennesker og Dyr. Efter som Blyet nu tager Skikkelse, eller om det sker med eller uden et Knald, skønnes det, om den Syge er „forgjort“ (forhekset) eller ej. Desuden brugtes det at røge under den Syge. Endvidere: at bære den Syge ud af en Dør og ind af en anden. Mod Blodstyrtning brugtes Svineskarn — (varmt fra Dyret!) lagt paa Underlivet.

Naar det indtraf saaledes, at et Barn som straks ved Fødselen var sundt og friskt, siden stadigt sygnede hen, da var det forbyttet.

Folk, som vare „forgjorte“, nedgravedes i Jord indtil Armene med Ansigtet imod Øst, og dette skulde vare et helt Døgn.

For lamme Fødder tjente kogt Koskarn at bages i.

Endvidere:

At lægge Staal under Dørtærsklen til Ladden er godt for Køernes Malkning, især naar en Ko nylig havde født Kalv.

Ved at kærne Smør maa Kærnen aldrig staa under Bjælken, thi gør den det, kommer der aldrig Smør.

Mange Fiskere havde den pudsige Overtro, at en Mølle ikke maatte nævnes ved sit rette Navn, hvis Ulykker skulde undgaaes. Navnet blev da omdannet til „Trønta“. Paa lignende Maade skulde Høgen kaldes „Graanak“ og og Lus — „Graabener“.

Hvert syvende Aar skulde et Menneske drukne i Læsaalen.

Kræves der nu en dybere Forstaaelse af Folkets indre Aands- og Følelsesliv, eller dets Dannelses Grund og Væsen i det hele, saa kan der spørges: Kan der da ud af de her givne smaa Billeder og Skildringer modtages noget klart og anskueligt Syn i Sammenhæng? Det er kun Overfladen og maaske mest dens Skyggesider, der ere fremdragne som det mest i Øjne faldende. Folket og dets Liv kan ikke uden

videre kendes og dømmes derefter. Vi vil gerne se nogle visse Aandsmærker i Folkets Handel og Vandel, hvori der kan aabenbare sig nogle ædle og dybe Træk, som en Afspejling af det guddommelige, det, som er af Evighed og Sandhed i Mennesket. Vel! Det ligger ikke udenfor Grænserne af det, der her skal fremdrages og mindes om. Men det har mest sin Rod i det lønlige og i Familie- og Selskabslivet, som er den mere ind ad vendte Side af Tidens Væsen og Indhold. For øvrigt skal det siges, at hin Tid var i det hele ikke den bedste eller heldigste her som andet Steds. Den langvarige Krig, som endtes med Fredslutningen 1814, Kaperiet, Statsbankerotten 1813, den deraf følgende Slaphed baade i ydre Kaar og Driftighed og i indre Sædelighed, som var en næsten uundgaaelig Følge af disse Paavirkninger af Trængsler og Ulykker, vare ikke heldige Vilkaar for et Folkeliv i Aand og Sandhed. Vi maa snarere oven i Købet glæde os over, at ikke enhver Spire i saa Maade aldeles dræbtes under slige Tidsforhold. Til hvad her tidligere anføres om Oplysningens og Lærevæsenets Tilstand, skal endnu tilføjes, at først i Aaret 1819 oprettedes den tidligere „Middelskole“ i Rønne til

fuldstændig lærd Skole, hvorfra aarlig et Par Stykker af Øens unge Mænd uddannedes til Indtrædelse i Københavns videnskabelige Højskole, for derfra atter til Dels at vende tilbage til deres Fødeø, enten som Embedsmænd eller til andre Livsstillinger, for ikke at sige „mislykkede Subjekter“. Fæstes nu Øjet paa Skyggesiderne, da maa det ikke glemmes, at Lys og Skygge følges ad: jo stærkere Lys, jo stærkere Skygge, store Evner, store Fejl. Bl. a. fortjener som særlig Paavisning af Bornholmernes Anlæg for det mekaniske at fremhæves, at Urmagerne i Rønne i sin Tid fra første Færd af sig selv havde lært sig deres Kunst. Ved at rengøre og sammensætte nogle Urværk, der vare komne dem i Hænde fra et strandet Skib, røbede nogle gode Hoveder hele Hemmeligheden med et saadant Værk, og siden den Tid ere Tusinder af „bornholmske Stueure“ vandrede Verden rundt.

Men — Bornholm nød i lang Tid, ligesom Norge, en noget stedmoderlig Pleje, det var Børn, der maatte skøtte sig selv; deres Amme havde sine Tanker andet Steds; Regeringens moderlige Omsorg for Skolevæsen og Retspleje var højst tarvelig og forsømt, og Øens fjerne

Beliggenhed, fremavlede derfor adskillige ejendommelige, baade gode og daarlige Frugter af de Spirer, der vare nedlagte i Folkets Jordbund. Den haandgribelige, legemlige Fattigdom var stor, paa Grund af Jordbundens Raahed og et alt for gammeldags Agerbrug, og saavel paa dette som paa Aandens Omraade manglede Kappelyst. Modtageligheden for alt nyt var derfor meget ringe. Hist og her kunde der træffes paa en Præst eller Degn, der frembød et afstikkende Mønster enten som Mark- eller Havedyrker; men det gik langsomt med Efterlignelses-Lysten. Det var lige som Folkestemningen satte sig paa Bagbenene for at undgaa Skinnet af Efterberi. Der stod stærke og fuld-blodige Personligheder bag ved denne sejge Modstand. Det gjaldt at „være sig selv“, ogsaa i Husholdning og Gaardens Drift og ikke „Abe-katte“ og „Narrefasse“, nej ikke for nogen Pris. Hvilken Modstand mødte saaledes f. Eks. ikke Svingplove, Hegn og Fred, Udskiftning. Men de samme Mænd, der rejste sig som en Dæmning mod Tidens nye Strøm, rummede Dyder og Evner, som deres Efterkommere savne. Den stærke Friheds- og Uafhængigheds-Følelse, der rørte sig hos Selvejer-Bønderne

(som de Gud ske Lov alle vare, ligesom de nu ere) var større den Gang end nu i selve Frihedstiden.

Gildesvæsen — Gæstebud — Højtideligheder — Festligheder — Væddeløb — kongelige Personers Gæsteri.

I hine Tider blomstrede de gamle Gilder paa Bornholm, hvilke havde sit Forbillede i de i Middelalderen opstaaede Sanct Knuds Gilder, til Amindelse om den elskelige Knud Hertug, der blev myrdet i Haraldsted Skov. For øvrigt fortælles det af gamle Folk, at disse ældgamle Brødre-Forenings-Gilder havde deres Oprindelse som „Skuregilder“ derved, at naar Bønderne fordum ydede deres Landgilde af Korn og Smør paa Hammershus, bleve de beværtede med en Skænk af Øl og Brændevin. Men senere skal denne Skik være forandret saaledes, at der til Vederlag herfor blev henlagt nogen Jord og Bolig i hvert Sogn, det saakaldte Gildesbo, hvor der et Par Gange om Aaret holdtes Gilde, kaldet „Skuregilder“, fordi de skulde minde om at holde Smøryde-Karre

ordentlig skurede og rene. Disse Gilder havde deres Love, kaldet „Skraaer“, og dertil valgt Øvrighed eller Styrelse, navnlig en Oldermænd, der indtog Hæderspladsen for Bordenden og derfra styrede Gildets Rørelser, saaledes at saa fort han slaar med sin Stok i Bordet, maa alle tie og lyde samt tage Hattene af. Endvidere: en Skraaerre, der har Del i Lavets Forvaltning. Videre 2 Stolsbrødre eller Ølforvaltere og en Fyrbøder, der slaar Ild, naar en af Brødrene skal have sin Pibe tændt.

Der skulde naturligvis skattes til Gildelavet enten i rede Penge, eller i Øl og Tobak. Gæstepengene var i Reglen 4 Skilling for fremmede Indbudne. Ingen maatte bære Vaaben eller Værge indenfor Gildeshusets Tærskel. Bøder for Klammeri eller Slagsmaal ansattes til bedste Sort Øl, i Mængde efter Forseelsens Grad. For Drab kunde Øl dog ikke bøde alene, men der forbeholdtes yderligere Straf, eller ogsaa skulde vedkommende gaa paa Forlig med Øvrigheden samt Slægt og Venner. Disse Gilder holdtes en eller to Gange om Aaret, især var Mikkeldagstid en yndet Tid at holde Ølgilder paa. Hermed sige vi Farvel til gamle Ølgilder, der i vor Tid, for saa vidt de ikke ere aldeles

glemte, kun udøves i en meget afbleget Skikkelse.

Med Hensyn til Skik og Brug ved de almindeligst gængse Gæstebud, som Bryllup, Barnedaab og Jordefærd, da kan der hvad Gæstebuds-Anretningen, Underholdningen, Mad og Drikke angaar henvises til Beskrivelsen af Julegilderne som det almindelige Fællespræg. Derfor udhæves her kun det Særpræg, der gjorde de andre forskellige Gæstebud i enkelte Ting noget anderledes beskafne.

Ved Aarhundredets Begyndelse var endnu den gamle Bryllupsskik i Brug, at nogle Ungkarle og Venner af Brudgommen, tilligemed denne red til Brudens Bopæl og derfra til Kirken. Men Bruden kørte foran i sin egen Vogn. Og nu gik det løst paa at ride Bruden forbi og modtage hende ved Kirken; og kunde Brudgommen ikke det, da var det en stor Skam, men kunde han det, da var det en lige saa stor Ære. Brudegaver var ikke meget almindelige. At der ved Indgaaelsen af Ægteskaber toges meget Hensyn til Formue, saaledes at Forbindelserne mellem formuende og fattige vare temmelig sjældne, bør vi, Sandheden tro, ikke undse os ved at sige. —

Ved Barnedaab skal kun mærkes, at det var almindeligt baade for uformuende og fattige, at Præsten fik sin Ulejlighed betalt ved at Daabsvidnerne ofrede til ham paa Alteret.

Begravelses-Gilderne kaldtes „Uffrøl“. Nogle mene, det skal sige Udføreøl, andre, at det skal sige Offerøl. Hvad hele Gildes-Anretningen i Mad og Drikke angaar, henvises til Julegilderne. Men alle vare jo sorgklædte i sorte Klæder, Kvinderne med sorte Nølleblomster, Mændene med Flor om Hatten. Ellers bestod Forskellen i, at der naturligvis ikke blev danset. Og for de nærmeste Slægtninger og Paarørende galdt Andendags-„Uffrøl“, somme Tider tre Dage, hvor der herskede et Velleevnet af Mad og Drikke fra Morgen til Aften.

Skriftlige Indbydelser kendtes ikke, men disse udførtes ved Hjælp af Bedemænd, efter en almen gældende Formular, der lærtes udenad og fremsagdes efter Hukommelsen, eller som vedkommende, hvis han ikke troede sig fuldkommen sikker i dette Stykke, helt eller delvis læste sig til efter en Opskrift, som han havde i sin Hat, idet denne holdtes for Øjnene i stiv Andægtighed. En saadan Bedemands-Tale meddeles her, opskreven efter Fremsigelse af en

80-aarig Borger i Aakirkeby, hvis Navn var Jesper Thomas Madsen. Den lyder som følger:

„Saa som det haver behaget den almægtige Gud Fader i Himlen i sin Visdom ved Døden at bortkalde til det evige Liv vor kære (her nævnes den Afdøde) og Begravelsen er bestemt til (her nævnes Tiden) saa er det Sørgehusets Beboeres Ønske og Begæring, at De (her nævnes de indbudne ved Navn) vilde vise den salig Afdøde den sidste Ære ved at gæste Sørgehuset den anførte Tid og derfra ledsage den Afdødes jordiske Levning til Gravens Hvilested, derefter at høre paa en kristelig Ligtale i Kirken, samt derefter at komme tilbage til Sørgehuset og der i Selskab med andre Slægtninger at deltage i et tarveligt Maaltid til Amindelse om den salig Afdøde i Guds Navn!“ Var det Offiserer (navnligen Kaptejner og Kompagni-Sjefer), da blev deres Kaarder til Amindelse ophængt paa Kirkens indre Mure. Slige Trofær saas endnu i Trediverne.

(Navnene paa mindre Gilder i forskellige Anledninger ere: Tømmergilder, Høstgilder, Klinegilder, Pøsegilder, Bryddegilder, Velkomme-Gilder („Deklarationer“), Konfirmations-Gilder).

Som større og ikke almindelige Festlig-

heder maa fremhæves Væddeløb. Af saadanne er der holdt to. Det første fandt Sted den 8de Oktober 1831 ved Aakirkeby. Der var to Priser for det Kapløb, hvortil 6 Kapløberheste-Ejere havde meldt sig. Banen, 4186 Alen lang, som den første Prisivinder gennemløb i 5 Min. 10 Sek. Andet Hestevæddeløb fandt Sted ligeledes ved Aakirkeby den 4de Oktober 1832. Banen, 3900 Alen, hvortil var anmeldt 22 Heste, af hvilke 2 vandt Præmier for Løb i henholdsvis 4 Min. 11 Sek., 4 Min. 13 Sek. og to andre, som løb, henholdsvis 4 Min. 24 Sek. og 4 Min. 26 Sek.

Om Hestevæddeløb, Væddepløjning og Markeds-Holdelse, indførte omtrent samtidigt, er antegnet i Sagas Bog bl. a. følgende:

(Se Fortællinger og Skildringer o. s. v. S. 86—96).

Under kongeligt Gæsteri maa vi ikke glemme at antegne Prins Kristian Frederiks Gæsteri i Aaret 1824. Siden 1687, da Kong Kristian den 5te besøgte Øen, og indtil da havde ingen kongelig født Mand sat sin Fod paa Bornholm, og Folke-Overtroen havde i mange Aar haft Vind i Sejlene hen imod det gamle Sagn, at Konger og Prinser ikke vovede det, af Frygt for „Underjordskongen“. Imidlertid

vovede Prins Kristian Frederik det. Og den 21. Juli 1824 holdt Bornholmerne en Fest til Ære for ham i Almindingen, under hans Nærværelse der Steds. (Se forøvrigt 1ste Afsnit under „Den 21de Juli).

„Kong Frederik den Syvendes første Besøg paa Bornholm som Kronprinds i Aaret 1833. Mindetegning efter forskellige mundlige Fortællinger og skriftlige Optegnelser“ er Navnet paa et Skrift*) fra hine Tider, — hvortil henvises. Det er ikke nogen udførlig historisk Beretning, men der fortælles mange karakteristiske Enkeltheder og Smaatræk fra Samværet med den bornholmske Befolkning.

Køretøj, Veje, Post- og Befordringsvæsen, Gæstgiverier, Herbergering, Havnene.

Paa dette Omraade var der over Maade stor Forskel i Sammenligning med Nutiden. Fjedervogne kan nok med Sandhed siges at være en ukendt Ting i Begyndelsen af Aarhundredet. Vognene vare ikke alene „stive“ i saa Maade, men i Fadningen vare de derhos meget smalle og lignede mest en Hakkelsekiste i noget udvidet

*) Af Philip R. Dam, Colbergs Boghdls. Forl., Rønne 1872.

Form, (Stoffet Brædder, sjældnere Kurvefletning og med Spolesæder). I Reglen vare Akslerne af Træ med eller uden noget Jernskinnebeslag paa Enderne for at gøre Slidet mindre ødelæggende. I Stedet for Endeskruer, „Lynstikker“. Der smurtes med Tjære. Paa længere Farter maatte der have en Tjærekande i Enden af Vognen, for at kunne smøre under Vejs, naar Hjulene tog fat med at pibe og knirke. I den varme Aarstid kunde et saadant Køretøj lugtes ved Tilnærmelse. I Stedet for Traad til Op- og Nedstigning tjente (somme Tider og somme Tider ikke) en løs Vognstige, der kunde slaas sammen, og som medfulgte i Vognen. Lukkede Vogne vare omtrent lige saa store Rariteter som Dampskibe. Sædebrædter i Stedet for egentlige Vognsæder brugtes paa Ture, hvor der ikke skulde gøres „Stas“. Derfor bleve de med Læder kaldet „Stasvogne“; men Arbejdsvogne, Stenslæber o. s. v. omtrent som nu. Enspændervogne vare temmelig sjældne, af Grunde, som nærmere ville fremgaa af Vejenes Beskaffenhed. Derimod saas der flere ridende end i vor Tid. Fattedes der noget, der skulde hentes i Købstaden, eller andet Steds, blev en Mand eller helst en „Horre“ (Dreng) eller „Halstødding“

(Halvvoksen) sendt af Sted til Hest, hvor vedkommende oven i Købet under Tiden muntrede sig ved et lille Vædderidt, naar et Par saadanne Ryttere traf sammen. Kvinder ridende (i Tværsadel) var ikke nogen Sjældenhed.

Seletøjet var til dagligt Brug Seler af Hamp eller Haar, men til Stas Læderseler, al Tid Bringseler. (Stavseletøj var en stor Sjældenhed). Tømmerne af Tovværk. Men i Stedet for Bringkobler brugtes Halsseler, der havde den Udyd, at ved Kørsel ned ad stejle Bakker gled den ned til Hestens Ører, til betydelig Ulæmpe for Hestens Holdning, især hvis de vare belemrede med Anlæg og Lyst til at løbe løbsk*). Til dagligt Brug tjente Haarsvøber, snoede af Hestehaar med en „Klonds“ i Enden og Skaft af en baget Tornkæp. Til Sneføre var den Tids Kaner af en egen „Skabelon“, brede og udskaarne som en Tulipan i Baggavlen, saa at der kunde rummes tre jævnsides i Sædet, og fortil, løbende op som en smal Dragehals eller Snabel, alt malet med forskellige Farver og Blomster-Udsmykning. Dertil solide Kanetæpper, somme Tider af Skind og Pelsværk og Bjælder, derimod vare Klokker ikke saa almindelige. —

*) Løbe „volj“ (vold).

Til mere dagligt Brug (ikke til „Stas“) nyttedes „Jageslæder“ af simpel Bygningsform, — rød- eller blaamalede.

Stokkeslæder ligesom nu for Tiden.

Det er vistnok ikke nogen stor Overdrivelse at sige: Vejvæsenet paa Bornholm var ved Aarhundredets Begyndelse i samme Stand som paa Gorm den gamles Tid. Landeveje (Amtsveje) i Nutidens Betydning fandtes ikke. De bleve først anlagte i det første og andet Tiaar. Vejen mellem Rønne og Neksø anlagdes fra første Færd af væsenligt ved Hjælp af Arbejde og Kørsel af Militzens Mandskab, som i enkelte Aaringer fik dette Hverv i Stedet for at møde til Vaabenøvelser (saaledes f. Eks. 1816). Sognevejene vare ikke andet end et „Vejspor“ i meget uregelrette og slangeagtige Bugtninger, uden Grøfter eller Grusning, paa mange Steder var selve Vejen mere lig en Grøft end en Vej og svarende til Vognene, hvad Smalhed angik. Efter Haanden som Hjulsporene uddybedes, fremkom der en Kam i Midten af Vejen, bevokset med Græs, hvoraf Hestene ved Lejlighed kunde se deres Snit til at snige sig til at tage en Mundvisk. Denne Kam var vistnok Aarsag til, at Folk ikke gerne skaffede sig Enspændervogne,

da det var noget ubekvemt for én Hest. Mødtes Vogne i en meget nedkørt Vej, „Hulvej“, med høje Banker paa Siderne, fremkom der en pinagtig Stilling og Standsning. Det kunde da times, at de Veffarende maatte stige ud, spænde fra og haandtere Heste og Vogne uden om hinanden. Broer fandtes ikke overalt, men kun enkelte Steder, og da hyppigt med Runestene til Overliggere. Paa de Steder, hvor der ikke fandtes Broer over Aaløbene, men kun Vad, maatte der vades, især naar det var Tøbrudstider. Naar det saa var til Vogns, kunde Vandet stige op over Vognbunden. Blandt andet forlyder det, at „Nylarskirke Myr“ til sine Tider kunde oversvømme Rønne-Vejen i vid Udstrækning, saaledes at veffarende Folk maatte køre en meget lang Omvej mod Nord for at kunne slippe frem ad Rønne til. Og her gjorde Tjærekanden god Nytte. Somme Steder gik Kørselen gennem Sand til Hjulnavene, somme Steder i Dynd, og somme Steder ved Vintertid over Is og store Kampestene. Broerne — for saa vidt de fandtes — vare saa smaa, at de ved Tøbrud ikke kunde gøre Tjeneste paa Grund af Forvand. Mange Broer vare kun byggede af Træ, og holdtes daarligt vedlige.

Her maa Skaggelfaldene nævnes. Disse vare Pladser, hvor der fra gamle Tider vare indrømmet vejfarende fra en modsat fjern Egn Ret til at „lade Skaglerne falde“ og tage Hvil og Ophold for at fodre Hestene og deslige. Disse Pladser havde derfor al Tid deres Belligenhed i Nærheden af Landevejene.

I nært Slægtskab med Vejvæsenet — eller Vej-Uvæsenet — stod de gamle Udmærks-gader eller Bygader. Højlyngen udbredte sig som et bredt udyrket Bælte paa langs gennem hele Øen fra Hammeren til Klippebankerne ved Neksø. Brugen af Lyngen var Fællesret for alle Øens Indbyggere. For nu at gøre Adgangen for disse bekvem eller bare mulig til hint vidtløftige Fælles-Eje, maatte der over Grænseskellene eller Overgangene fra Sognene eller Byerne til Lyngmarkerne have Adgang ad nogle smalle Jordstrimler af Overdrevsjord, de saakaldte „Bygader“ og „Sognelynggader“ dels til Kørsel og dels til Kvæg- og Faaredrift op paa Lyngen. Ved de fleste Byer, som havde Lyngmark i Nærheden fandtes saadanne „Bygader“. Fra Nylarsker førte „Ulagaderne“ til Robbedale, i Ipsker hed en Gade „Skrivergaden“ o. s. v. Flere Gaarde, som ligge i Nærheden

af, hvor hine Gader laa, have derefter faaet Navnet „Gadegaard“. (Saaledes f. Eks. i Vestermarie, Aaker, Poulsker o. fl. St.). Disse Gader, hvis Grønsvær eller Lyng den største Del af Aaret hjemsoegtes og oplivedes af brægende Faar og snadrende Gæs og Ænder — hvorfor der ogsaa somme Steder fandtes smaa Damme — havde til Grænseskel mellem sig og Indmarkerne knudrede Kniplings-Stengærder eller tykke Jordvolde. Hertil svarede paa sine Steder de fornødne Lede (af Tremmer).

Om Postvæsenet, saaledes som det forefandtes, belyst af Aarhundredets aarle Morgensol, kan der slet ikke siges noget hverken til Ros eller Last, af den gode Grund, at der ikke var mindste Spor af Begyndelse til noget saadant! „Hu ha!“ vil maaske mangan Læser udbryde, som ikke er besjælet af hin Tids forbavsende Nøjsomhed. Ja, sligt Savn hørte til Dagens Orden, og derfor gik det langsomt for sig med Hensyn til Afløsningen af det særligt ejendommelige bornholmske Præg i mangfoldige Ting. Om Postvæsen paa Bornholm kan der i det aller tidligste først være Tale fra 1815 at regne. Nævnte Aar blev det gjort til Pligt for enhver Skipper, der sejlede mellem København

og de bornholmske Byer (navnlig Rønne) at modtage Breve (og vist nok ogsaa Blade, for saavidt saadanne holdtes) til Forsendelse. I København blev da disse Postsager modtagne og afleverede paa Børsens Havnekontor og i Rønne paa Toldkontoret. Vedkommende Skipper havde da et særligt Gemmested for disse Sager, i sin Kahyt. Dog stod det de brevskrivende frit for at nytte enhver anden Lejlighed. (Endnu tidligere havde det været saaledes, at Folk umiddelbart leverede deres Breve om Bord til Skipperen, som da ved Afleveringen opkrævede nogle Skilling for hvert Brev for sin Ulejlighed). Købmændene, der havde deres Skibe til Københavns-Fart, nyttede naturligvis først og fremmest disse. Om Postbefordring af rejsende Personer var der endnu ikke Tale. Fra 1834 at regne kunde Brevene indleveres i København paa Postkontorerne, for at blive forsendte sammen med den kongelige Post. — Der betaltes i Reglen 4 Sk. for et Brev. Dog betaltes ikke for kongelig Tjeneste Breve, men kun en Kendelse af 2 Sk. Stykket til Skipperkassen for fattige Sømands-Enker. I København betalte Modtageren 2 Sk. i Bærepengge for hvert Brev. Mellem Byerne paa Bornholm besørgedes Brevene ved

private Fodpostbud 1—2 Gange ugentlig. Af saadanne private Postbude var bl. a. mest kendte en Mand ved Navn Esber, kaldet „Snus“, fordi han brugte denne Slags Tobak, saa det dryssede efter. Han var al Tid i godt Lune og plejede at sige: „Jeg er en nikker (nidkær) Mand, men dertil straks eftergiven.“ Efter ham fulgte en ved Navn Peter Mark, kaldet „Jyde“, som gik mellem Neksø og Rønne i en meget lang Række af Aar. Han var en hel Del af en Særling, brugte adskillige selvlavede Eder, Forbandelser og Ukvemsord; men var for øvrigt paalidelig og paa sin Vis dygtig.

I den Krigstid, der ligger i Historien fra 1807—14, kunde Breve daglig forsendes med de Dragon-Estafetter, der bragte Meldinger mellem Rønne og det øvrige Land. —

I 1841 skete en Forbedring derved, at der blev indført en Slags Paketfart, idet der én Gang ugentlig regelmæssigt gik et Sejlskib, der bragte Posten mellem København og Bornholm. Denne Fart afløstes 1850 af et Dampskib, og i Sommertiden blev Farten noget hyppigere.

Et Slags Befordringsvæsen af rejsende Personer oprettedes i Aaret 1813, men uden for Postvæsenet, idet der fra Regeringen blev paabudt, at

Øvrigheden skuldedrage Omsorg for, at Rejsende for en vis fastsat Betaling kunde blive befordrede mellem Byerne. Enhver, der holdt Heste, var pligtig at afgive saadan Befordring efter Tur og Omgang, eller naar det krævedes. Men under Postvæsenets Forvaltning findes fremdeles ingen kørende Post. Som en Mærkelighed skal det antegnes, at endnu i 1815 fandtes der, efter et Udsagn i Rawerts og Garliebs Rejsebeskrivelse vedrørende Bornholm, ingen Gæstgiver i Rønne. Og det samme kan vist nok antages at have været Tilfældet i de andre Byer; hvor langt ind i den følgende Fremtid, kan ikke med Sikkerhed bestemmes. Men til Vederlag og Gengæld herfor herskede baade i By og paa Land en storartet Gæstfrihed. (Maaske dette Begreb bedre kunde udtrykkes ved Navnet Gæsteventlighed). I Byerne var det især Købmændene, der maatte være Vært som Æresgæstgiver, ikke alene for sine Kunder, men desuden for al Verdens Slægtninge, Venner og Kendinger. Men til Gengæld kom de gode Venner i Byen til Bøndernes Gæstebud Aaret rundt. Ude paa Landet var der heller ikke Tale om, at et Maaltid Mad — eller flere — tilligemed Nattely o. s. v. skulde beregnes i Penge. Men „de

Førte“, d. v. s. Ikke-Bornholmere, nød dog ikke gerne den samme Fortrolighed og Jævnbyrdighed med Værtsfolket som Øens egne Børn.

Om Havnevæsenet er kun det at sige, at det var yderlig forsømt. Mere end 12 Fods Dybde havde nok ingen af Øens Havne, men kun i Gennemsnit 6—8 Fod. Fartøjerne vare naturligvis ogsaa derefter, for det meste Jagter og Kvaser til indenrigs Fart. I „Det bornholmske Efterslægt-Selskabs Samlinger“ for 1804, findes følgende Oversigt over hjemmehørende Fartøjer:

Rønne	29	Skibe	95	Mand	229 $\frac{1}{2}$	Læster.
Neksø	21	—	83	—	269 $\frac{1}{2}$	—
Svaneke	16	—	52	—	37	—
Aarsdale	2	—	6	—	8 $\frac{1}{2}$	—
Allinge	}	1	—	3	—	3
Sandvig						

(NB. Hasle nævnes ikke).

Eger (store Fiskerbaade):

Rønne 3, Gudhjem 8, Listed 3, Ypnasted 1, Bølshavn 1, Allinge-Sandvig 5, Hasle 2, Helligpeder 2, Kaas 1, Vang 2. (Flere nævnes ikke).

MILITSEN.

Den kunde møde frem med 22 Kompagnier „vel ekserserede og vel disciplinerede“ Tropper, nemlig: 2 Artilleri-Kompagnier, saaledes at Vestre- og Nørre-Herred danne et og Søndre- og Østre-Herred et (dog indtil 1808 kun et Kompagni for hele Øen), 4 Dragon-Eskadroner, en i hvert Herred (dog indtil 1808 kun 2). Indtil 1837 gjaldt Navnene Kompagnier og Kaptejner, efter den Tid Eskadroner og Ritmestre). 1 Jæger-Kompagni i 4 „Afdelinger“, en i hvert Herred, 4 Infanteri-Kompagnier, et i hvert Herred, 4 Herreds-Kompagnier (de mere end 50 Aar gamle), et i hvert Herred, og 7 Borger-Kompagnier, 2 i Rønne og 1 i hver af de andre Købstæder. Borgerne og Herredsmændene regnedes ikke til de „regulære“ Militis-Afdelinger. Fodfolk-Kompagnierne havde hver sin Fane, og Eskadronerne hver sin Standard af Silketøj og med forskellige Farver og Vaabenmærker. Først 1848 blev disse Faner afløste af „Dannebrog“ med det hvide Kors i rødt Felt.

Denne hele Militis udgjorde i Gennemsnit omtrent 5400 Mand, (paa den Tid, da den

afskaffedes). Den oprettedes under Kong Kristian den 4des Regering Aar 1611.

Enhver vaabenfør Bornholmer af Mandkøn blev taget til Militstjeneste straks efter hans Konfirmation (først Legemsøvelse, derefter Vaabenøvelse). Dog med Undtagelse af Præster, Degne, Skolelærere og Embedsmænd. (Kongelig Resolution af 13. Januar 1774).

Den Øverstbefalende bar, lige som nu, Navnet Kommandant, og udøvede sin Myndighed i Kraft af en „allerhøjeste kongelig Instruks“, hvis sidste Fornyelses-Dagtal var 24de Juli 1817. Et Slags Vice-Kommandant var den saakaldte „tjenstgørende Major“. Mellemstab og Understab væsentligt som nu. Denne Milit kostede aarligt 12,306 Rigsbankdaler Sølv*). Og afløstes af den nye Væbning af 1868.

Legems- og Vaabenøvelserne med dertil hørende „General-Mønstringer“ udførtes paa de henholdsvis forskellige Vaabenpladser i Herrederne (Galløkken ved Rønne, Risbobjærg, senere Neksø søndre Udmark, Frændemark ved Svaneke, Udmarken ved Hasle). Der var opstillet Telte for Frokost-Spisningen; og der trakteredes da ogsaa med „Taffelmusik“ fra 2 Hold, nemlig:

*) (1839).

Artilleri-Musikken og Jæger-Musikken. I denne Hviltid, hvor det væsentligste var, at Madkurvene kom frem for Lyset, fremlokkede Musikken gerne et Par Danse, som de brave Ungmøer fra Omegnen aldrig nægtede deres unge og raske Forsvarere. Desuden Telte for Vaaben- og Skydeforraad, samt private Værtshusholder-Telte, som tilsammen gav det hele et lejragtigt Præg, og derved højnedes Nydelsen for Festlighedens Deltagere.

Det var især Jægerne, der stod i den største Yndest hos Folket, paa Grund af deres Livlighed og Raskhed. Og naar saa Afdelingerne, f. Eks. i Sønder- og Øster-Herred skiftevis mønstrede hvert andet Aar paa Risbobjærg og hvert andet paa Frændemark, lagde Folk al Tid Mærke dertil. „Skal Jægerne til Frænde i Aar, saa maa vi derhen!“ Eller ogsaa hed det: — „Iaar bliver der ikke noget stort ved Mønstringen paa „Bjærget“, for Jægerne kommer der ikke.“ Næst efter Jægerne stod Artilleriet og Dragonerne i størst Anseelse. Derefter kom Infanteriet, som i Folkevittigheden kaldtes „Flødmadene“, fordi det hvide Lædertøj smittede af og flød ud paa Munderingen i Regnvejr. Sidst i Rangfølgen kom Borgerne og Herreds-Mændene (de gamle),

for hvem Madkurvene sagdes at være det Vaaben, de bedst forstod sig paa at haandtere. Til Parademarsjens Tone digtede Folkevittigheden følgende løjerlige Vers:

„Her kommer de gamle Soldater
med bare Ben i Støvlerne,
Sjakoen „forgatte“ de hjemme
og Kjolen den satte de Lapper paa
for den skulde taale at banke paa.“

Endnu en spydig Vittighed:

Paa Dragonernes Sjako fandtes en lille Messingplade med Bogstaverne B. D. (Bornholms Dragoner). Spurgte en Fremmed, hvad disse Bogstaver skulde betyde, da fik han ofte det spydige Svar: „Bonde-Dosmer“. Men trods Mangler og svage Sider var Militsern Folkets Yndling, selv om Holdningen ikke var stram eller hele Rækken ikke alle paa én Gang slog med Haanden paa Patrontasken. („Patron!“ — „aabner!“ — „Krudt!“).

Som ialt væsenligt gældende for de øvrige Herreders General-Mønstringer i Midsommertiden i Reglen fra den sidste Halvdel af Juni og ind i den første Del af Juli, — meddeles en lille Skildring senere hen paa disse Blade. Enkelte Aar fik Militserns Mandskab Lov til at være fri for Eksersits og General-Mønstring,

f. Eks. 1816, mod at gøre Tjeneste ved Arbejde paa Amtets Veje. Disse havde en væsenlig Støtte af Milits-Mandskabet ved det første Anlæg af ordentlige Landeveje i Begyndelsen af Aarhundredet. Hos Kommandanten mødte daglig en Artilleri-Ordonnans (Konstabel) og en Dragon-Ordonnans (i Krigen kaldet „Estafetter“).

Heri skete dog til sine Tider Indskrækning, saasom fra 1ste Juni og indtil videre Dragon-Ordonnans hver anden Dag, fra 1ste August ingen Dragon-Ordonnans, indtil videre.

Kompagni-Sjeferne havde hver sin „Postløber“ til at bringe Breve og Ordre omkring i Kompagni-Kredsen. Endvidere blev Konstablerne omtrent en Gang om Aaret i nogle Dage ordrede til Laboratorie-Arbejde paa Tøjhuset ved Rønne, spydigt kaldt „Lappedorium“. — (1848, det første Krigsjaar efter det slesvig-holstenske Oprør, blev 5 Offiserer fra Garnisonen i Rendsborg, af dem, der sluttede sig til Danmark, sendte over til Bornholm, hvor de tog Del i Ledelsen af Milits-Mandskabets Øvelser. De vare: — Major Brockdorf af Artilleriet, Løjtnant Rosenørn af Rytteriet og Løjtnanterne Stokflet, Ahlefeldt-Laurvig og Chabert af Fodfolket.

1ste April 1849 blev Geværerne med

Stenlaas afløste af Geværer med Fænghætte. (3,555 Ster).

Rønne havde sin Hovedvagt, — (bygget af Mursten, plyndret fra Hammershus Ruiner). En Underoffiser og 9 Mand af Fodfolket laa inde i 4 Dage og afløste hverandre i at udstille Poster for Gevær: én ved Hovedvagten, én ved Kastellet, én ved Kommandantens Bolig. For hver to Timer paa Post var de fri i 4 Timer, og disse sidste nyttedes i Vagtstuen, hvor der blev røget Tobak, drukket meget og spist en Del, samt passiareet. Iveren for Milits-Tjenesten var stor hos de unge, saa stor, at de ofte øvede sig ved indbyrdes Undervisning i Hjemmene, og det baade i Gevær- og Kanon-Eksercits. Da der ikke var Kanoner for Haanden paa disse Steder, maatte en Hakkelse-Kiste eller Smør-Kærne, tilligemed Kosteskaff eller en Kærnestav og deslige, gøre Tjeneste som Kanon og Ladetøj. Naar der saa blev kommanderet „visitér og visk!“ eller: „med Kardus og Kugle lad!“ da var det omtrent lige saa morsomt som paa Eksersér-Pladsen. Fra disse Øvelser skriver sig Overleveringen af et Kommando-Ord saa lydende: „Hold inde med Skydningen, for nu gik Bunden ud af Kærnen!“ Endnu skal her



tilføjes, at hvert Artilleri-Kompagni var inddelt i Poster, saaledes: 1ste Artilleri-Kompagni:

Bodernes, Neksø, Svaneke og Gudhjem Artilleri-Post, og 2det Kompagni: Rønne, Hasle og (Allinge-Sandvig) Hammerens Artilleri-Post, hver med mindst 4 Kanoner (3 Punds Metalkanoner i rødmaledede Køretøjer („Affutager“), med tilsvarende Krudtvogne. Ved hver Artilleri-Post fandtes et Ammunitions-Hus (Krudt- og Materialhus) og en Post-Tilsynsmand, i Reglen en Løjtnant, som da nævnedes „Postoffiser“.

Officers-Standen stod i høj Anseelse, og Aanden var god, selv uden pedantisk Mandstugt. De „finere“ dannede kunde lade haant om „Majorsfruer med Træsko paa“. Sligt beskyttede maaske mangan Gang mod Forkølelse og megen anden Daarlighed, som Forfinelse og Forfængelighed udsaar Spirekorn til. Og paa en Tid, da Aandens Sædemænd og de, der skulde bære Omsorg for Aandens Salt, alt for meget manglede, maatte et livligt og aandeligt anlagt Folk tage til Takke med de Oplivelsesmidler, det selv kunde opdrive. Der følte Trængsel til enhver Indflydelse, der gik bare lidt ud over det dagligdags Indtryk. Noget saadant ydede Officers-Standen, som i alt Fald ved en i det ydre anstændig Optræden

kunde hjælpe til at skabe et smukt og belevent Selskabsliv. Og der var ofte noget ridderligt ved disse Mænd, der ejheller var aldeles uden indre Dannelse.

Et særegent og mærkeligt Afsnit vedrørende Militsten er Krigstiden 1807—14. Da rustedes og sledes der ved en stor Mængde Foranstaltninger, Sikringsmidler og Anstalter, der langt overgik, hvad Tidsrummet under den slesvigholstensk-tyske Krig frembragte, rimeligvis fordi den først nævnte Krig førtes med en Sømagt, en Magtstilling, som Tyskland paa hint Tidspunkt endnu ikke havde svunget sig op til. Saaledes blev der fra 1811 til 14 anbragt en Bataljon af daværende „Dronningens Livregiment“ paa Bornholm. Dens Mandskab bestod af Holstenere under Kommando af en Major von Rømeling, og de menige kaldtes af Bornholmerne: „De tyske Soldater“. Af andre Befalingsmænd mindes Kaptejnerne Drechsel og Onserud.

I hine Krigsaar blev Øens Kystlandskaber omkransede af en Mængde faste Batterier og Skanser. (Efter en Fortegnelse fra 1812 var

der i alt 43 faste Batterier og Skanser med en Bestykning af 136 Jærnkanoer af forskellig Kaliber). Dette Kystværn blev udrustet med en Krans Øen rundt af Kystvagter, Piketter og Patruljer, hvilken Vagttjeneste var afdelt i 8 Kystdistrikter, med hver sit Indbehør af Skanser, Kanoner, Vagtboder, Skilderhuse o. s. v. Disse 8 Hovedposter nævnedes: Boderne, Snogebæk, Aarsdale, Strandby, Tejn, Allinge, Hasle, Rønne. Til de i hvert Distrikt værende Skanser var kommanderet det fornødne Mandskab til Strandvagter og Piketter, bestaaende af i Reglen et Par Underoffiserer og et større eller mindre Antal Menige af forskellige Vaabenarter, der udøvede en meget aarvaagen og streng Vagttjeneste med Afløsning baade Nat og Dag efter et nøjagtigt Tjeneste-Reglement. (I en Parolbefaling af 10de Januar 1812 findes bl. a. følgende Ordre: „Batteri-Kanonerne blive fremdeles staaende skarpladte“).

Endvidere: Fra 16de April 1813 og indtil videre ophørte al Ringning med Kirkeklokkerne, undtagen til Signal at møde paa Allarmpladserne!

Endvidere: (Guvernements-Befaling 10de December 1811: „Ingen fremmede Kapere maa være i Land om Natten“).

Guvernements-Befaling 20de Maj 1812: Devisions-Kommandoen bringes i Erindring, at ved Allarm-Signalerne intet mangler, og at Bavner, Allarm-Kanoner og Kirkeklokker have fuldstændig og opmærksom Betjening.

Der var 4 Devisions-Kommandoer, nemlig en Major eller Kaptejn i hvert Herred, som Overkommando over Kyst- og Telegraftjenesten.

Felt-Telegrafer vare oprejste paa Rytterknægten, Hammeren, Ruts Kirke-Bakke, ved Knudskirke, Helvedesbakkerne og paa Grænsen af Østermarie og Østerlarsker. Dog var ikke alle i Virksomhed hele Krigstiden ud.

En Felt-Telegraf bestod af et højt Stillads, hvorpaa fandtes løse og bevægelige Arme ligesom Møllevinger, der kunde danne Ledde om en Tap. Ved at trække i Snore kunde disse leddeløse Vinger danne forskellige matematiske Figurer, der forestillede Bogstaver og Taltegn, og ved Hjælp af disse forskellige Signal-Figurer kunde der frembringes Forstaaelse mellem milevidt fjernede Egne, ved Hjælp af gode Kikkerter.

Paa Landhøjderne var der oprejst Bavner, nemlig en Stabel Tjørn, fuldt saa høj og tyk som et Skilderhus, for at stikkes i Brand i

Tilfælde af fjendtlig Landgang. Og ved hvert af disse Bavner fandtes en Allarmkanon, enten skarpladet eller med det fornødne Skydeforraad hos en nær boende Bavnemester. Da Krigstiden var forbi, bortfaldt Forsyningen med Skydeforraad, men Bavnerne bibeholdtes en Tid lang. De nedlagdes og Bavnemestrene afskaffedes først ved Parolfbefaling af 2den Marts 1846. —

Artilleripark (Hovedoplagssted for Krigsforraad) var der i Aakirkeby.

Et Par Gange timedes det, at et fjendtligt Skib skiftede skarpe Skud med en eller anden Kystskanse. Saaledes var en vis tapper Overkonstabel ved Navn Ole Pedersen paa en Skanse ved Boderne meget stolt over, at han havde opnaaet saadan Ære for sin Skanse og derved oven i Købet frelst en Fiskerbaad fra fjendtlig Overlast. Det var Mad for Overkonstabel Ole. Han vidste, at han havde en vældig Røst af Naturen, og han havde uddannet den til endnu større Styrke i sin Tjeneste i Militzen. Han var derhos af en ridderlig Karakter, og saa raabte han ud over Søen, saa det rungede og gav Genlyd i Strandbakkerne: „Hør, vedst du hvad, Hr. Engelskmand, vil du straks paa Timen lade Fiskeren være i Ro, din Svinhund,

ellers langer jeg Dig Herren forbande mig en Kugle! Da denne Krigserklæring alligevel ikke hjalp paa den haardhudede Engelskmand, sendte Ole ham den lovede Kugle, ja to, tre Stykker efter hinanden, „og de hoppede saa Fandens dejligt om Forstavnen paa Skibet“. Oles Hilsen gengældtes med en af de engelske „Jærnboller“, som slog ned i Bakkerne „tæt ved Oles venstre Ben, men saa holdt Skydningen op“, — ja saadan lød Oles Meddelelse — „og Fiskeren fik Lov til at røgte sine Garn, kan tro't“. Og efter denne Tid gik Fiskeren op til Ole Overkonstabel, naar kan kom til Kirke og forærede ham røgede Sild og deslige Sager. —

Og i Parolbefalingen af 20de November 1812 berømmes Piketoffiseren Løjtnant Peder Koefoed, fordi han ved Skydning fra Batteriet ved Arnager havde forstyrret et fjendtligt Skibs Angreb paa en Fiskerbaad.

Kysttjenesten besørgedes af Linietropperne. (Tjenestetabellen af 10de April 1811).

Den 20de April 1814 blev alt sat paa Fredsfod. „Herredskompanierne overtage Strandvagterne ligedan som før Krigen, nemlig ved Risbobjærg, Melsted, Hammeren og Sorthat,

(2 Mænd hvert Sted)“. Den 29de November 1814 udtaler Kongen sin Tak for den gode Tilstand, hvori Bornholms Forsvarsvæsen findes. Et Par Folkesagn eller Fortællinger fra hin Krigstid har bevaret sig paa Folkets Tunge lige indtil Nutiden. Saaledes fortælles der, at et engelsk Skib gjorde Angreb paa Hasle By og skød nogle Kanonkugler ud imod den, men de gik alle sammen over Byen, og der anrettedes ikke anden Skade end, at et gammelt Piletræ blev revet omkuld, en Kugle gik ind mellem Benene paa Kommandantens Hest, og en Ælling, der tilligemed sine Søskende græssede paa Udmarken, blev dræbt. —

En anden Fortælling lyder som følger:

En Søndag, da en Afdeling af den hollandske Bataljon var kommanderet til Guds-tjeneste i Aakirke, traf det sig saaledes, at Præsten, da han var kommen op paa Prædike-stolen, begyndte med ganske sagte at sige: „Stille! Stille!“ (vist i den Hensigt at tilføje: — „og rolig hviler mangan Kammerat i Jordens Moderskød“), — da rejste Kaptejnen, der førte Mandskabet, sig og udraabte et tordnende: „Stille, Folk! Stille! — ja man maa hjælpe den Mand at kommandere, thi han er ikke vant

dertil!“ — Kaptejnen tænkte paa sine Folk, og mente nok, at Præstens Formaning gjaldt, at de skulde forholde sig rolige og andægtige under hans Prædiken.

Og nu et lille muntert Æventyr.

En Høstdag i den foran skildrede Krigstid laa tre Militismænd under en Vagtkommandør oppe i Vagtboden paa Risbobjerg. De skulde holde Udkig og passe paa, om der kom engelske Skibe til Syne i Farvandet syd om Øen. Madkurvene — disse vare jo af stor Vigtighed, thi uden Mad og Drikke er Helten ingen Ting, siger Ordsproget — stod i Krogene og under Bænkene, og oven paa dem laa Heltene og strakte deres ungdommelige Lemmer. — Der taltes meget om Krig, Engelskmænd og Underjordsfolk. Den ene af Mandskabet havde sluttet sit Foredrag over de Underjordiskes Karakter, Leve- og Tænkemaade, og Samtalen drejede sig hen paa Engelskmanden. „Han tager sig nok i Vare for at gøre nogen Landgang her, ja, paa Søen kan han nok spille Mester, for der kan Rødhuerne ikke komme ud,“ ytrede En, just som han havde afløst sin Skraa med en ny og frisk og faaet denne til at ligge paa sin rette Plads. „Nu er der ingen Fjende, som

tør sætte sin Fod her paa Landet, formedelst de Underjordiske, ikke en Gang vor egen Konge tør komme her, for han vilde blive taget til Fange eller slaaet rent ihjel af Underjords-Kongen.“ Denne Udtalelse kom fra en, der brugte Guds Gaver i Skikkelse af Tobaksrøgning og laa længst henne i den ene Krog. Disse Sætninger blev for Resten udtalte saa ofte ikke alene her, men over hele Bornholms Land, at Folk paa en Maade troede derpaa og følte en Slags Trøst og Tryghed derved. Det var i Skumringen, da en Mand viste sig udenfor Vagtboden og blev raabt an af Posten for Gevær med det sædvanlige „Hvem der?“ Svaret var en Remse Kluddervælks, som intet Menneske kunde forstaa, men der blev vældigt Grin blandt Vagtbodens Krigere. Manden var nemlig ingen anden end den samme „General Morru“, som vi tidligere have gjort Kendingskab med. Sagen var nemlig den, at Manden holdt meget af at faa sig en „Syp“, eller helst flere, og der faldt jo al Tid lidt af hos de gode Venner paa Vagten. Og dette var egentlig hans Hoved-Øjemed. Han brugte ellers som Smed at farte omkring hver Lørdag og falbyde de Hestsko, Søm o. s. v., han havde smedet i

Ugens Løb, og det var paa en saadan Tur — altsaa en Lørdag — at hans Gæsteri fandt Sted. Med andre Ord: samtidigt med Handelen gik han paa Jagt efter Snapse. Han havde rigtig nok i Forvejen gæstet en Bondegaard ved Bjærgets Fod, men her havde Gæsteriet dog ikke været mere overdrevent end, at han mageligt kunde tage imod mere. Hans Indtrædelse under Vagtstuens Tag var for øvrigt ikke enestaaende ved den her omtalte Lejlighed, men han indfandt sig jævnligt. Og da kunde det hælde sig — hvad ogsaa denne Gang slog til — at han traf sammen med en gammel Kending og god Ven i Skikkelse af en Skorstensfejer i Embedsdragt, der var viden om kendt og skattet for sin Vittighed og sit gode Lune. Han kom lige fra Præstegaarden og fortalte, at den Guds Mand havde udtalt sin Misfornøjelse, da han syntes, at Lars Borg, saaledes hed den sorte, var alt for dyr med sin Skorstensfejning. „Men hvad sa' ja, troer ni? Dorra Velærværdighed maa ikkje forglemma, at vi, som bære de sorte Kjortler, vi tjener vores Penger let!“ Dette fandt stort Bifald hos Vagtbodens Mænd, som gav ham det Vidnesbyrd: „Du est en Kjærnakar, Lars, og derfor har du ærligt fortjent

en Syp!“ Som sagt, saa gjort. Og efter fuldført Gæsteri fulgtes de to Gæsteverner ad hjem efter, og de var hinandens gensidige og tro Støttepunkter paa Vejen. Mange Slags Erhverv foregik paa den skildrede Tid ved en saadan Omflakken som de to nys omtalte Godvenner har givet et Eksempel paa.

I Aakirkeby boede blandt andre ogsaa en Smed og en Slagter, der hver paa sin Vis var nogle underlige Særlinger. Smeden smedede ikke meget, og Slagteren slagtede næsten aldrig. Men des flittigere vare de til at drive omkring og skaffe Godtfolk Løjer. Slagteren havde fundet for godt at holde Udskænk, naar Borgerkompagniet foretog sine Vaabenøvelser ved Bavnet syd for Byen ved Møllerne. Til dette Øjemed havde han skaffet sig en lille Karre eller Trillevogn, hvori han selv havde sine Øl- og Brænvins-Dunke hos sig; og Smeden, forspændt som Hest maatte trække ud ad den støvede Møllevej. Smeden pustede, svedede og stønnede, og Slagteren morede sig med at lade sin Pisk danse paa hans Rygstykker.

Blandt de Minder, der fortælles fra Krigens Tid er ogsaa dette: En engelsk Flaade lagde sig en skøn Dag til Ankers udenfor Nekso paa

Østkysten. Byens Indbyggere havde nu sat sig i Hovedet, at der vilde times dem noget stort og oprørende, saasom Brand, Plyndring og Myrderi o. s. v., og til at tage imod Engelskmændene havde den lille fredelige By kun et Par smaa Skanser til Forsvar. Mange pakkede derfor deres kostbareste Bohave i Hobetal paa en hel Mængde Vogne. En saadan lang Række Vogne kom en af hine Rædselsdage ogsaa til Aakirkeby og kørte ned i den store røde Gaard, hvor Byens „kongelig privilegerede Salthandler“ boede. Denne Mand var forøvrigt Byskriver og navnkundig for sin Gæstfrihed. Her førtes da et underligt Liv og Levned i flere Dage, indtil Flaaden var sejlet bort.

En Mønstringsdag paa Risbjærg.

Der menes — og vist nok med Rette — at dette Stednavn stammer fra, at det er Bjærgget, hvori Riserne (Underjords-Folket) boer. I daglig Tale har Navnet gerne lydt „Rispebjærg“, der altsaa skal være en sløjfende Forvanskning. Men af den nærmeste Omegns Folk nævnes det kort og godt „Bjærget“.

Denne Mønstringsplads overskæres af Grænse-skellet mellem Pedersker og Poulsker Sogne. Øverst oppe danner Bjærget en flad og jævn Højslette, der, førend vor Tids Plove og Spader ved deres Opdyrkningsværk havde faaet Magten, klædtes med en sparsom Vækst af Lyng, Græs og duftende Bjærgurter. Kun paa det sydlige Affald hæve sig nogle Høje, hvor der i hine Tider fandtes en gammel, lille firkantet Vagtbod af røde Mursten og med et spidst Tag til Brug i Krigstider, naar Vagtilden blussede og der skulde holdes skarp Udkig med fjendtlige Skibe i Søen syd for Øen. I hine Tider havde Bjærget, denne Skue- og Vaabenplads for Folkets Idræt og dets fantastiske Syner af Underjordsfolkenes Puslingeliv, et anderledes Udseende; men det var, fordi Opdyrkning og Skovdrift endnu ikke havde afslibet Skabelsens Støberand. Paa Grund af alt dette interessante, der ligesom en Glorie omstraalede „Bjærget“, er det, at her paa dette Sted er indskudt et mere udpenslet Billed end, der under andre Omstændigheder vilde være Anledning til. Lad os et Øjeblik beskue Bjærgets Ydre. Set fra Vest lignede det noget nær en rugende Fugl: om Vinteren Svane, naar Sneens hvide Tæppe dækkede Bjærget, om

Sommeren Pappegøje, naar Bakke-Skraaningerne stod i deres græsgrønne Dragt. Det er en Fugl i Fantasiens Rige kun, javel, — men den er al Tid god nok til at ruge over de Skatte, Sagnet tillægger Bjærgets Indre, thi disse ere ligeledes kun til i Fantasien. Og i Sagn og Digt straaledede dette Bjærg som en Stjerne af første Rang, som et Syn, der sprang ud fra Folkets æventyrlige Indbildningskraft og forplantede sig fra Slægt til Slægt i vore Forfædres Tid. Dette vidste ogsaa Digteren B. S. Ingemann, som som ved Hjælp af det Lys, han fik fra sin Digterlampe, saa skønt maler os dette Syn bedre end nogen anden.

Staar man der oppe, og der er Lys og Klarhed i Luften, haves der en god Udsigt til alle Himmel-Egne. Bjærgets Fod kranses af et Perlebaand af Aa og Skov og nette Bøndergaarde. Der er yndige Aaløb og duftende Enge, skærmede af Elle- og Askelunde, i hvis høje Toppe Raagerne kredsene muntre sig med Skrig og Larmen omkring deres Reder. Ja Raagen, Bornholms Nationalfugl, maa ikke glemmes. Mod Vest skues St. Peders Kirke og Møllen temmelig tilbage i Synskredsen. Længere tilbage hen i mod den blaa Havflade Gaarde,

Lunde og Kæmpehøje, særlig Faldhøj, navnkundig ved Sagnet om Bonavedde og de underjordiske. — Endnu længere tilbage og til højre hæver sig Aakirkeby, med sit dobbelte Kirketaarn paa en temmelig fremragende Bakkehøjde. Men et godt Trin højere og længere tilbage staar Almindingskoven indsvøbt i et blaadiset Luftslør. Mod N. Ø. Bodils Kirke, omgiven af Træer ved Foden af „Slamre-Bjærg“. Mod Øst St. Pauls Kirke og mod S. Ø. Dueoddes hvidlige Sandklitter.

Oppe paa Bjærgget stod som før nævnt den fra forrige Krigstid (fra 1807—14) brugte Vagtbod, en liden Kasse, to Fag i Længde og Bredde, alt af Pindværk og røde Mursten. Skorstenspipe var der ogsaa at se, der stod i Sammenhæng med en Skorsten, thi der var Kakkellovn i Huset. Indboet udgjordes af nogen Halm, udbredet paa Brædegulvet, en tom Lerkrukke og en Jærnlænke, fastgjort til Dørstolpen, Bænke og et Bord. Paa Bordet stod et Timeglas og under Bænkene Madkurve og Brændevinsflasker. Omkring Kakkellovnen blev der fortalt mange Vagtstue-Æventyr, baade om jordiske og underjordiske Ting. Da Bjærgets øverste Del danner en jævn Flade, lig en stor

Danseplads, hvad Under da, om Vagtmandskabet bildede sig selv og andre ind, at de underjordiske dansede der ved Fakkelskin og med røde Huer paa om Nætterne, eller hørte Hovslaget af deres Heste, naar de mønstrede, især da „Underjords-Kongen“ for hele Øen sagdes at bo paa en Gaard i nærmeste Egn.

Nu er som sagt Glansen om „Bjærget“ borte, den gamle Forgyldning Romantik, Sagn og Æventyr afslidt. Men saadan som ovenfor skildret tog den gamle Vaabenplads og dens Omegn sig ud, der var Skueplads for Sønder-Herreds General-Mønstring.

Samlet sammenlignende

TILBAGESKUE

mellem før og nu.

Dels paa Grund af det geografiske Stade, dels som en Følge af historiske Forhold gennem



Tiderne har Øen Bornholm indenfor sine Enemærker i højere Grad end de fleste andre — maaske alle andre danske Landsdele — et ned-arvet Præg af noget ejendommeligt, noget sær-egent. Dette gælder baade Landet og Folket. Det afspejler sig i Sæder og Skikke, Tungemaal, Folkeliv og Indstiftelser. Og naar vi nu, saadan som her, fæste vore Tanker paa Tidens Aabenbareiser i Begyndelsen af den første Halvdel af inde-værende Aarhundrede, saa viser dette Tidsrum sig i sit senere Forløb som Indehaver af en temmelig stærk Drift i Retning af at afskaffe og udslutte eller forandre, kort sagt at omdanne gamle Overleveringer til at fremtræde i en for-nyget Skikkelse. Som Eksempler herpaa kan nævnes: Tungemaal, Klædedragten, Militis-forfatningen, Arvegangsmaaden, Kormaalet osv.

I en Folkekalender fra Firtierne findes en Afhandling om Bornholm og Bornholmerne, hvori der lægges an paa at skildre i korte Træk, hvad der er særkendeligt for disse Øboere, blandt andet ved den Bemærkning, at paa Bornholm findes ingen Jøder, ingen Lotterikollekti-oner og ingen Muldvarpe. I vor Tid rammer dette Udsagn strengt taget kun sidst nævnte Slags Væsener. Mange andre Slags særlige

Ting findes, som allerede ere fremgaaede af det forudgaaende. Men Opgaven her er jo ikke saa meget at fremdrage Forskellen mellem det øvrige Danmark og Bornholm som at paapege, under hvilke Skikkelser Landets og Folkets Tilstand i den første Halvdel af vort Aarhundrede viser et forskelligt Præg i Sammenligning med Nutiden. Som noget af det væsenligste og mest gennemgribende i saa Maade og tillige som noget, der er undergaaet en over Maade stærk Forandring er den gammeldags Klasse-Inddeling i „indfødte“ og „førte“. Der herskede i hine Tider fra de indfødte Bornholmeres Side en af vidt forgrenet Slægtskab og Svogerskab støttet Fordom mod de „førte“, særligt Embedsmændene, som om disse ikke gerne kunde betros den Fortrolighed og Tillid, som rørte sig inden for de indfødtes Kredse. Dette Forhold tør nu vistnok betegnes „som en Saga blott“, eller som hørende til det „Bornholm, som forsvinder“, for saavidt som det ikke allerede er forsvundet.

Det paagældende Tidsrum har i det hele aabenbaret en Drift efter Udjævning af det særligt bornholmske hen imod det almen danske (eller i visse Retninger det evropæiske).

I Førstningen var der to Retninger, som indbyrdes modarbejdede hinanden, nemlig den gammeldags tænkende og paaholdende, som i lange Tider beholdt Valpladsen, og den nye Tidsaand, som efterhaanden fik Overvægten. —

Øens Overflade, Landjorden, har for en meget betydelig Del mistet sit gamle Oprindelses-Præg. Hvor der nu over Øens Midte udstrækker sig et bredt Bælte af Naaletræskove, laa i hine Tider aaben for Øjet den storstrakte i Bjærg- og Bakke formede „Højlyng“, der strakte sig lige fra Hammershus til i Nærheden af Neksø. Lad os forestille os en Vandring for 50 Aar siden i disse Hedestrækninger og det Skue, der da mødte Vandringsmanden en Sommerdag. Med den uoverskuelige, evige Lyng for Øje gaar det, Bakke op og Bakke ned; afbrudt paa sine Steder af graalige, mosgroede Fladklipper eller Mosedrag og rislende Bække, rige paa Gedder og Foreller. Den store, mørkebrune Lyng og idel Lyng er som en vældig Klædning om en uhyre Kæmpekrop. Hist og her glimter i Solens Skin Søer og Kær, hvis Bredder ere omkransede med hvide og gule Vandblommer, Ranunkler og andre vildt blomstrende Urter, lig Smykker af Sølv, bræmmede med Emalje.

Oven over dette Landskab bølger og bævrer den lune Luft mod den Linie i Synskredsen, hvor Jord og Himmel grænse sammen. Stilhed, Tavshed, saa at sige Død hersker over hele Udstrækningen af disse Vidder. Ingen Lyd, knapt nok et Vindpust høres; naar undtages kun en enkelt Gang en Brokfugls ensomme, sørgmodige, klagende Pibetoner, næsten lig en døendes svage Smertesuk og Klage. Du stakkels bortskræmmede Lyngfugl! Er du da ikke glad som andre Fugle i Luften? Er det med dig, Brokfugl, lige som med Mennesket; der siges, at Landskabets Natur sætter sit Væsens Præg paa Folkeanden. Og maaske er det ligedan med andre Skabninger? Hist og her — det er ikke mange Steder — ses en Mand bøjet mod Jorden hakkende med sin Lyngrive; hans Dragt er kun Skjorte og Bukser, gennem hvis Lærredstøj Sveden siver, og Perler glinse paa hans Aasyn, der er rødt og solbrændt. Det er en „Lyngriver“ af den rigtige gamle Slags, den mørke Hedes stadige, trofaste og nøjsomme Dyrker og Bruger, thi han ejer ingen anden Jord at dyrke, intet federe Erhverv. Hvad er der mere paa Lyngen? Ikke synderlig andet end vidt spredte Tørvstakke, og hist og her

nogle Græs søgende Faar, thi stort andet end Lyng findes ikke. Men ogsaa denne kan gøre Fyldest, naar den har skudt sine yngste Spirer frem. I al sin Ringhed er Lyngen dog lige fuldt en skøn lille Plante. Naar den i Begyndelsen af August sætter sine smaa dejlige karmosinrøde Blomster, bliver Lyngtæppet en Prydelse, som intet Øje vil kaste Vrag paa. Men, hvad er det? — En Vogn! Ja, virkelig! Som en Snegl glider den langsomt fremad gennem de dybe Hjulspor; der er dannet en Kam i Midten, som naar helt op til Vognbunden. I Vognen sidder en Mand og pisker paa to magre Øg; og kommer den dig paa nært Hold, da lugter du ufejlbarlig Tjæren fra dens Aksler. Endelig længst i det fjerne i Billedets Ramme ses kun et Par Steder et Hus eller et Træ, maaske en Kirke, at tegne sine Omrids i Synskredsen. Det hele samlede Indtryk sætter En i Stemning af vemodig Fred, der enten fører tilbage til Tanker og Minder i Fortiden eller ligesom maner om Døden; thi i og for sig kan Landskabet ikke ret længe fængsle Sind og Tanke, dertil er det for øde og ensformigt. Men er det ikke mærkeligt: — Naar en jævnlgt har syslet og færdet der, især i ens Barndoms- og

Ungdomstid, da glemmes dog aldrig denne fattige Kending og Ven, der med sit vemodigt fredelige Aasyn mangan Gang fremtryller Minder og Forestillinger, ja endog Forsætter, som viste sig vækkende, styrkende og frugtbringende i ens Livsførelse, i Modsætning til, at Omgivelserne af et travlt, støjende og broget Liv paa andre Omraader i al sin overvældende Rigdoms Fylde kun har tjent til at fremavle Lede og Træthed og til at forstyrre og udviske Udfoldelsen af ens egne indre Livsmagter. —

Fra Lyngen og dens Fremtoninger vendes Blikket med en vis Tilfredshed med Forandringeren til de Egne, der ligge uden om den og ned til Strandkanten. Her er Billedet af Landet dog ogsaa noget forskelligt fra, hvorledes det nu fremtræder. Ogsaa der fandtes pletvis Lyng og Hedestrøg til Skue for den Rejsende, som færdes paa Vej og Sti. — Vejene maatte nøjes med enten slet ikke at være indgrøftede, men kun dannende et Hjulspor, der Sommer og Vinter til sine Tider laa i en Lerælde, eller ogsaa lignede de mere en Grøft end en Vej („Hulveje“), sparsomt oplivede af stive, knirkende og pibende Træakselvogne, forspændte med smaa, men ret flinke Heste i Hampeseler.

Langs med Vejene laa de ejendommelige bornholmske Stengærder („Kniplingsgærder“) og vidnede om Øens Stenrigdom. Ogsaa omkring Haver og Skovlunde saas dette Slags Hegn. Over Markeskellene mellem Bondegaardene fandtes paa mange Steder „Rener“, det er levende Hegn af Tjørn, saasom Hvidtjørn, Slaan og Hyben samt Hyld, Pil og enkelte Steder Kirsebærtræer, der tit var til Læ og Behagelighed for Høstfolk og Vogterdrengene („Vautehorra“).

Endelig maa ikke glemmes Kæmpehøjene og Bavnastenenene, som hjalp med til at give Landskabet et skiftende Indtryk. Lige saa lidt i tidligere Tid som nu fandtes Bondebyer, men Bygningerne tog sig tarveligere ud og manglede paa mange Steder Hvidtning, saa at de graa Lervægge tog sig grimt og skummelt ud.

Endvidere mødte der ens Øje paa Vej og Sti f. Eks.: en Omgangs-Skolemester i Vadmelskofte og lange Fedtlæders Støvler og med Kridtpibe i Munden, eller en Soldat af Militsen: han kommer maaske fra Visitation af Batterier og Skanser og skal melde sin Kompagni-Sjef „at der intet usædvanligt er at melde“.

Gamle, for det meste halv- eller helraadne Stubmøller og forrevne Bavner af Tjørn viste

sig paa sine Steder nyttige som Vejledere og Vejvisere. Skove og Kornmarker kappes om Herredømmet over Jorden, og Levningerne af Jordoverfladens oprindelige Skikkelse ere haardnakkede mod Plov og Spade. Den fra Skabelsen vist nok nedarvede Støberand træder hist og her frem som Lyng- og Hedestrækninger, især paa saadanne Steder, hvor „Oldemoder“ Klippen er nær. Den gamle gængse Fortælling eller Mening, at der i Oldtiden har staaet vældige Egeskove der, hvor der nu findes Lynghede og Moser, maa vistnok modtages med noget Forbehold og holder næppe Stik i ret stor Udstrækning. Den samme Tvivlraadighed har i den senere Tid ogsaa gjort sig gældende vedrørende Jyllands Heder, især støttet af Professor Møller i Aalborg. Der maatte jo dog kunne paavises en eller anden Slags Levninger, Rødder, Stubbe eller deslige Tegn paa undergaaet Skov; hvis ej, da er det sikrest at holde sig til „Støberanden“.

Grøftning og Vand-Afledning kendtes der ikke ret meget til. Derfor saaes langt flere Søer og Damme end i vore Dage, og Aaerne strømmede fyldigere. Vildænderne og Jagten efter disse lækre Stegæmner var langt mere fremherskende.

Ja den Gang var Vildande-Jagten en særdeles yndet Anvendelse af ledige Timer, fordi den blev holdt for at være den „fineste“ Jagt og den bedste Skole for denne.

Langs med Kysten i Poulsker og mellem Rønne og Hasle herskede forrygende Sandflugts-Strækninger, der nu findes afløste af Naaletræskove. Paa Strandbakkerne trindt om Øen saaes de fordums Ærefrygt bydende Strandbatterier og Skanser, som nu næsten alle savnes paa Grund af gammel Vanes Kendingsskab. Hvilket imidlertid Tidsaandens formindskede Omsorg for den Slags Anstalter har ført med sig. Hvad der ellers kom til Syne ved Strand og Kyst var meget tarveligt: en smal, sandet Strandbred, paa hvilken nogle barkedede, haardføre Fiskere havde lavet sig Slæbesteder, hvor de trak deres smaa, aabne Baade ud eller ind, til eller fra Havet. (Havne eller Dæksbaade? — Nej!)

Livet paa Højlyngen frembød et ret broget Billed af Faareflokke og Lyngrivere. Men alt dette Liv er nu helt forsvundet og udslettet af Jordens Skød. Til Vederlag er der lavet os en vældig Svineavl, som i hine Tider kun blev drevet til Husbehov. Og hvad var der i hine Tider i Sammenligning med nu af Mælkeridrift,

Smør- og Oste-Tilberedning? Sligt kendtes alene til eget Forbrug.

Frederiks Stenbrud ved Neksø var en Tid lang i god Drift. Men efter at Graniten var „opdaget“ som Handelsvare, fik denne Overtaget i en overordentlig Grad i vor Tid, og Sten og Klipper omdannes til „Brød“ for mange i disse Dage. Her maa dog ogsaa nævnes Kulgruberne ved Hasle. Driften af disse kan vel nu siges at være ophørt.

Saaledes er der i det hele foregaaet en betydelig materiel og økonomisk Udvikling. Og Fremgang? Vist nok paa en Maade — eller paa sin Vis. Men her maa dog mindes om, hvad der rigtignok er en Kendsgerning, naar Talen er om Velvære og Formuenhed, at et væsenligt Udslag viser sig deri, at medens i forrige Tider næsten ingen Bonde havde nogen Pantegæld af Betydenhed, og mange havde Penge paa Rente, er Reglen nu, at de fleste ere sunkne i Gæld, mange til helt op over Ørerne. Dette er maaske en Følge af, at der i vore Fædres Tid ikke fandtes Kreditforeninger, men Laan og Pantsætning var en privat Sag Mand og Mand imellem under Haanden. En Aagerkarl var vel ikke nogen Sjældenhed og

stod da gerne i Samlag med Vinkelskrivere, der havde bragt det en lille Smule videre end til at skrive deres Navn. Alle Modsætninger mødtes, men rigtig nok hjemmehørende i forskellige Personligheder: Gerrighed og Godgørenhed — betydelig verdslig Verdenskundskab og stor Vankundighed og Uvidenhed. Det religiøse Liv fremviste en jævn Taalsomhed, og der var næsten ingen Sekter eller Bryderi mellem de forskellige Retninger. Gæstfriheden var stor, trods tarvelige Kaar. Men Anretningen var ogsaa derefter, og der blev ikke disket op med fine Retter og Drikkevarer saaledes som i vore Dage. Og dette afprægede sig i alt, kortsagt: — Tarvelighed var Væsenspræg og viste sig i Borddækning, Spejle, Møbler, Køretøj, Klædedragt, naar undtages Kvindernes Silke- eller Atlask Kapper med kostbart Pelsværk til Kirke- og Højtidsbrug, og Nøllen, der ogsaa var en kostbar Pynte-Indretning. — Naar der nu spørges om den aandelige Dannelse hos Folk i Almindelighed, da er det ikke ganske let at gøre Rede herfor i et sandfærdigt Svar. Thi det er lettere at værdsætte og dømme om ydre end om indre Fremtoninger. Sligt er det af denne Grund ikke Forfatterens Hensigt at gaa til

Bunds i, — for ikke at gøre Uret. Kun saa meget kan vist nok siges, uden at der skønnes eller dømmes fejl, at Folk den Gang, trods deres simplere Anstalter og Indretninger, følte sig lige saa lykkelige og veltilfreds med deres Kaar som deres i Flothed og Finhed mere uddannede Efterkommere. Selv hin Omgangs-Skolelærer var maaske lige saa vel til Mode som Nutidens Lærere og selv Præsterne med deres større Kundskaber og Indtægter, men med større Krav til Livet. Hvo ved? Men grunde den Slutning paa en dybere gaaende psykologisk Bevisførelse har ikke sit Sted her. Og nærværende Optegner vil ikke give sig af med den Opgave at granske Forfædrenes og deres Efterkommeres Hjerter og Nyrrer. Lad os derfor for det meste holde os til Fremtoninger af Kendsgerninger.

En ret mærkelig Tilsyneladelse af det bornholmske Folkeliv paa hin Tid fremgaar af de smaa Bonde-Oprør i Aaker (mod Adolf Sonne paa Loftsgaard) og i Klemensker (mod Stender paa Ladegaard) i Anledning af Indførelsen af Markfred, der fandt Sted i Midten af Trediverne. Heri røber sig i Folkekarakteren, tvært imod dennes tilsyneladende Ro og

Lidenskabsløshed, en vis selvraadig Trods mod Lov, Ret og tilforordnede Myndigheder. Nægtes kan det ej heller, at Lovovertrædelser, navnlig Tyverier og Hælerier viste sig hyppigere i hine Tider. Derfor havde Øvrigheden en Del mere Ulejlighed med Forhør og Ransagning. Sidstnævnte Forretning foregik paa den Maade, at Ransagnings-Mændene ikke maatte gaa nogen Dør forbi, for ikke at fornærme nogen Moders Sjæl. — Til Undskyldning for Tidens Skødesynder maa der dog agtes paa, at der ikke var noget Fattigvæsen i vor Tids Betydning, men det kendtes for det meste kun paa den Maade, at de trængende gik fra Dør til Dør med deres Tiggerpose. Ellers var alt meget roligt. Gudelige Forsamlinger, Rigsdags- og Valgmøder, Skyttemøder, Mælkevogne og Højskoler mærkedes der ikke noget til, førend langt ind i Aarhundredet. Mormonerne viste sig blandt de første, der tilsigtede Forandring i den gamle Orden. Saa hjalp man sig med Drikkeviser ved Gilderne tilligemed Puns og rigeligt med Mad. Spaakvinder og kloge Koner bødede paa Sjældenheden og Kostbarheden af Lægevæsen. Nogle kunde „vise igen“ (paavise, hvor stjaalne Sager kunde findes!).

Flere Slags oprindelige, for sin Tid egne Fremtoninger kunde møde en paa Vej og Sti, saasom: en knirkende Lyng- eller Tørvvogn. En Sandemand i Embedsgang med en forsvarlig Knortekæp i Haanden og sine Papirer i Hatten eller i Støvleskafterne. Der fortaltes om en saadan, som Hatten en Gang blæste af og — vips, fløj hele Arkivet ud paa Marken. — En Tigger med sin Pose eller en Tiggerkvinde med sin Krukke, begge naturligvis saa lasede som tænkes kan, disse saaes som meget gængse Vandrere paa Vej og Sti. Helst vilde de have „en Skilling i Guds Navn“. Men Mad og Drikke forsmaaede de dog ikke. Det var ikke saa videre sjældent at møde en Kvinde til Hest, dog altid i Tværsadel, Hesten med „Snogepande-Bidsel“ paa. Derimod var det en ren Raritet at se nogen Enspændervogn, thi næsten alle syntes bedre om at fare frem paa Hesteryggen.

Naar Vejsporene var meget opkørte, med en Kam i Midten, var det vanskeligt og ukvent for en Enspænder at følge Vejen. Førte Rejsen saa ned til Strandkanten, da mødte ingen ordenlig Baadehavn, men kun et Slæbested paa Sandgrund eller Fladklippe, hvor Baadene laa optrukne paa Land og ventede paa at komme

til Søs. Og der løb Lejets Børn, snavsede og pjaltede blandt Grise, Gæs og Ænder, mens Fader og Moder enten færdedes paa Søen eller bødede Garn, helst paa „Skansen“, hvor en saadan fandtes — og den fandtes saa godt som ved alle Fiskerlejer — eller gik omkring paa Landet med „Fiska-Kjivan“ paa Ryggen. Paa saadanne Steder gik Folk, baade unge og gamle, for det meste barbenede den største Del af Aaret, og Sparen paa Sko og Strømper var af ikke ringe Betydning for disse fattige Mennesker. Og hvilke Boliger?! Jammerlige straatækkede Hytter, helt eller halvt faldefærdige, der tøvedes kun dermed, fordi dette Slags Huse „ikke ret vidste, til hvilken Side de skulde falde“. Og derfor faldt de til sidst ret ned. Dog var til en Afveksling et eller andet Hus prydet over Døren med en Gallionsfigur eller et Navnebrædt fra et strandet Skib, noget, der tog sig underligt og afstikkende ud paa de elendige Rønner. En Højtidsfest for disse Folk var det, saa tit en af Sønnerne, en „strunker Sjøkar“ med Klædesklæder, Silketørklæde og „flosset“ Hat, kom hjem fra fremmede Lande paa Gæsteri. De gamles Lurvethed dannede en grel Modsætning til Sønnens Flothed. Havde

Fiskeriet været heldigt, blev der ikke saa sjældent disket næsten alt for meget op, især med kostbare Drikkevarer, hvor Vinen flød i Strømme og somme Tider mere end slukkede Tørsten. Men saa sledes der saa meget mere de andre Dage, en Husholdning, de vist nok ikke selv egenlig billigede, men det var „Humøret“, der forførte dem. Her spillede ogsaa Vrag en vigtig Rolle og — Vragauktioner. Det var en god og indbringende Sjøv for Omegnens Beboere. — Da blev der handlet og sjakret og drukket flere Dage i Rad — somme til Vinding, somme Tider til Tort og Tab. Vraggoods drev da ogsaa op paa Stranden ved Sydkysten, hvor der ikke fandtes noget Fyr.

I Begyndelsen af Trediverne saaes et Skib i Brand syd for Øen. Lidt efter blev Forstranden ved Aaker Sogn rigeligt forsynet med smeltet Talg (Tælle), i større og mindre Klumper; enkelte med samme Stof fyldte Tønder fandtes ogsaa. Den løse Talg var brændt og laa i graa Skofter langs med Stranden. Fattigfolk, og maaske andre, løb og plukkede op i Kurve og Poser. Og i lange Tider efter denne Tildragelse saaes Tællelysene paa mange Steder til dagligt Brug mere eller mindre at være af graa Farve. Meget

navnkundig og omtalet var ogsaa en Stranding ud for Risegaarden i Aaker, omtrent samtidigt med foran nævnte, Skibet var ladet med Vine. Det kan nok være, at der blev smagt paa Varerne inden Auktions-Rettens Mellekomst, nemlig førend denne kom til Stede, og siden ogsaa med Politiets Deltagelse — som rimeligt kunde være. —

Saadant noget sker aldrig tiere, takket være Fyrtaarnet paa Due-Odde! hvad den Landskant angaar.

Noget om et Dampskib. Første Gang et Dampskib saaes i Farvandet syd for Bornholm, og mens den tykke, sorte Røg hvirvlede sig op fra dets Skrog, troede Folk paa Landet, at der var Ildløs i det stakkels Skib og udtømte sig i Medlidenheds-Udtryk og Klagelyde.

Hvordan saa Købstæderne ud? Omkring hele Staden, Huse som Haver, hegnede en Krans af ægte bornholmske Stengærder. Ved Hoved-Indkørslen, der gik gennem et Vangeled af Tremmer, laa i nogle Byer et „Vangegæmmer-Hus“. Her boede „Vangegæmmeren“. — Saaledes f. Eks. i Neksø, hvis Byvaaben, en Baadshage, var afbildet paa Gavlen ud mod Landet. Gaderne laa i uregelrette Krinkelkroge, dels daarligt,

dels slet ikke brolagte, og her havde Svinene Lov til at drive omkring og rode efter Føde. Husene vare næsten alle af Bindingsværk med kalkede Vægge og straatækkede, Vindues-Ruderne indfattede i Blysprosser. Kirkebygningen var den samme som nu, i alt Fald væsenligt med Hensyn til det ydre. Raadstuer og Arresthuse smaa og uanselige. De fleste Huse delte Pladsen med Haver og smaa Vænger, omgivne af Stengærder. Der fandtes en Mængde Frugttræer og Humlehaver, forøvrigt var Havedyrkingen maadelig. Gadelygter kendtes ikke; men i mørke Aftener og Nætter havde Bygængerne hver sin Haandlygte (spotvis kaldet „Tyvelygte“) som Hjælpemiddel til at lede sig frem (— paa Rettens Vej, det forstaar sig) mellem Gader og Gyder. Nogle Byer havde en Borgervagt, en lille uanselig Bygning ved Havnen, for Udkig til Skibene i Farvandet, Strandinger osv. Havnene havde en meget indskrænket Størrelse og Dybde, hvorfor ogsaa Skibenes Tal var ringe, lige som deres Størrelse. I Vagthuset fandtes somme Steder et Timeglas, en „Raaber“, et Ur og flere deslige Ting. Aften og Nat hørtes paa Gaderne Kingos Vægtervers, satte i Melodi af Byens Vægter, med Tilføjelse af Vindens Retning. Saaledes f. Eks.

„Gud Fader os bevare,
de store med de smaa,
hans hellige Engleskare
en Skanse om os slaa!“

„Vinden er Sydvest!“

BILLEDERNE.

- Side 4. Kaptajn Philip R. Dam,
Postmester i Aakirkeby.
- Side 17. Forfatterens Fædrengaard og Fødested i Aakirkeby.
- Side 165. Bornholmske Nationaldragter med de forsk. Hovedbeklædninger: Nøllen, Hatte-Huen og Korsklædet.
- Side 183. Bornholmsk Stueinteriør.